

Buda Ferenc

Madarak

A mindenkori leszakadókért

Az idén 70 éves Kő Pálnak

*Front úzte fellegek alatt
madarak húznak madarak
a szemem rajtuk megakad*

*E percben nem gondolkodom
se vesztemen se hasznomon
röptükben megkapaszodom*

*Jó nézni őket madarak
szárnyukkal eget szántanak
szállván a fellegek alatt*

Közülük egy most leszakad

*Vonul a többi meg nem áll
elzsugorodva messze száll
nincs köztük az az egy madár*

*Mély kékre vált az ég színe
föl-földobog a Föld szíve
száll száll a csapat messzire*

*Közel az ég a Hold kerek
Szél susorog a lomb alatt
Dereng az éj a domb felett*

Az az egy vajon hol maradt

2011. július

Gyöngyvirág

*Gyöngyöm-virágom,
első unoka-lányom
akár a sziporka villám,
idefut, odaszökken,
s úgy leng a hintán,
mint egy valódi tornász.
Mindezen felül
ha föláll,
ha leül,
nemcsak neve, de maga is
egyaránt virágot formáz.
Virág, madárka, mókus –
virít, röpül meg szalad is
álló napestig lankadatlan,
két keze-lába, de még a szava is
fáradhatatlan.
Győzz csak fülelni, mit mesél,
felelni, ha kérdez,
hajolj oda egész közelre
kicsi szívéhez,
hisz ez a röpke villám:
csapongó szárnyú lepke-kislány –
kicsike Gyöngyvirágom,
legelső unoka-lányom.*

Panna

*Panna, hej, Panna
kiflit ha kapna,
abból egy fikarcnyi
morzsát se hagyja,
hisz neki oly csuda
étvágya támadt,
bekapna kettőt,
megenne hármat.*

*Panna, hej, Panna
labdát ha kapna,
vígán dobálná
föl a magasba,
még magasabbra,*

*föl, föl a Napba,
míg Nappá válna
fönn az a labda.*

*Panna, hej, Panna
babát ha kapna,
hármát, sőt négyet is
karjára fogadna,
hordozná mindüket
ringatva, dalolva,
mintha csak igazi
kismama volna.*

Boldi

*Boldika, Boldi
borókabokornyí,
játéka jó nagy kosárnyí,
kocsija egész garázsnyí,
jószága akolnyí.
Ám ha szétszéled e
töméntelen holmi,
anya legelső szavára
(vagy: második sugallatára)
kész összepakolni.
Szeret vonatozni,
szép könyvben lapozni,
mama fájós háta mögé
párnát odahozni,
kinn a parkot, a kiserdőt
körbemotorozni,
fű közt kotorászni,
ágról havat rázni,
s anya ha épp órá bízza,
Ábrisra vigyázni.
Mit szokott még Boldi?
Szíjat kicsatolni,
többször egymás után
vissza becsatolni,
s karomba ha fölkapom,
vállamra hajolni.
Pocakja ha kordul,
futva fut a házig,*

kezet mos, ebédel
(vagy megvacsorázik).
S ha sokat tornázik
ez a kicsi Boldi,
bízást meglátjátok:
nem hoz szégyent rátok –
erős lesz, mint Toldi!

Kender alatt kis ember

Égig érő nagy kender,
alatta egy csöpp ember.

Leszól hozzá a kender:
„Jó, hogy itt vagy, pöttöm vendég!
Biz én kacagni szeretnék,
csiklandozzál, csöpp ember!”

Annak ott lenn több sem kell,
szót fogad a csöpp ember,
s tíz ujjával ahol éri,
csiklandozza, bizseréli,
de
rá se konyít a kender.

Fölsandít a csöpp ember:
„Hé! A kedvem ne vedd el!
Mért nem kacagsz, mért nem mulatsz,
te kender?”

Vállát vonja a kender,
majd a magasból alászólv:
„Ha csak ott lenn kaparászol,
mit sem érzek, csöpp ember.
Hát
jó hosszúra húzd ki magad,
s itt csiklandj a hónom alatt!”
Elcsügged a kis ember,
szót emelni nem is mer.

„Mért hallgatsz, te csöpp ember?” –
tudakolja a kender.

*Feleli a kis ember:
„Bármekkora szemét tátok,
hónodig én el sem látok.
Félarasznyi termettel
hogy érném föl, te kender?”*

Esteledik

*Lefelé gurul a Nap,
kísérik a madarak,
gémek, varjak, vadludak.*

*Fényben izzó láthatár –
arra húz a sok madár,
mind a Nap nyomába jár.*

*Málnaszínnel alkonyul,
égi fény a mélybe hull,
s barnán besötétedik.
A világ is eltűnik.*

*Hová, mivé hullt a Nap?
Híre-hamva sem maradt.
Fölszedték a madarak?*

*Mire az éj eltelik,
megálmodjuk reggelig,
s újra itt lesz mindegyik.*

Didergő dal

*Január csupa jég,
kenyerem fogyaték,
tüzelőm potyadék,
tüzem is takaréék.
Telihold babonáz,
begubódzik a ház,
csak a szél dudorász,
szívemen kaparász.*

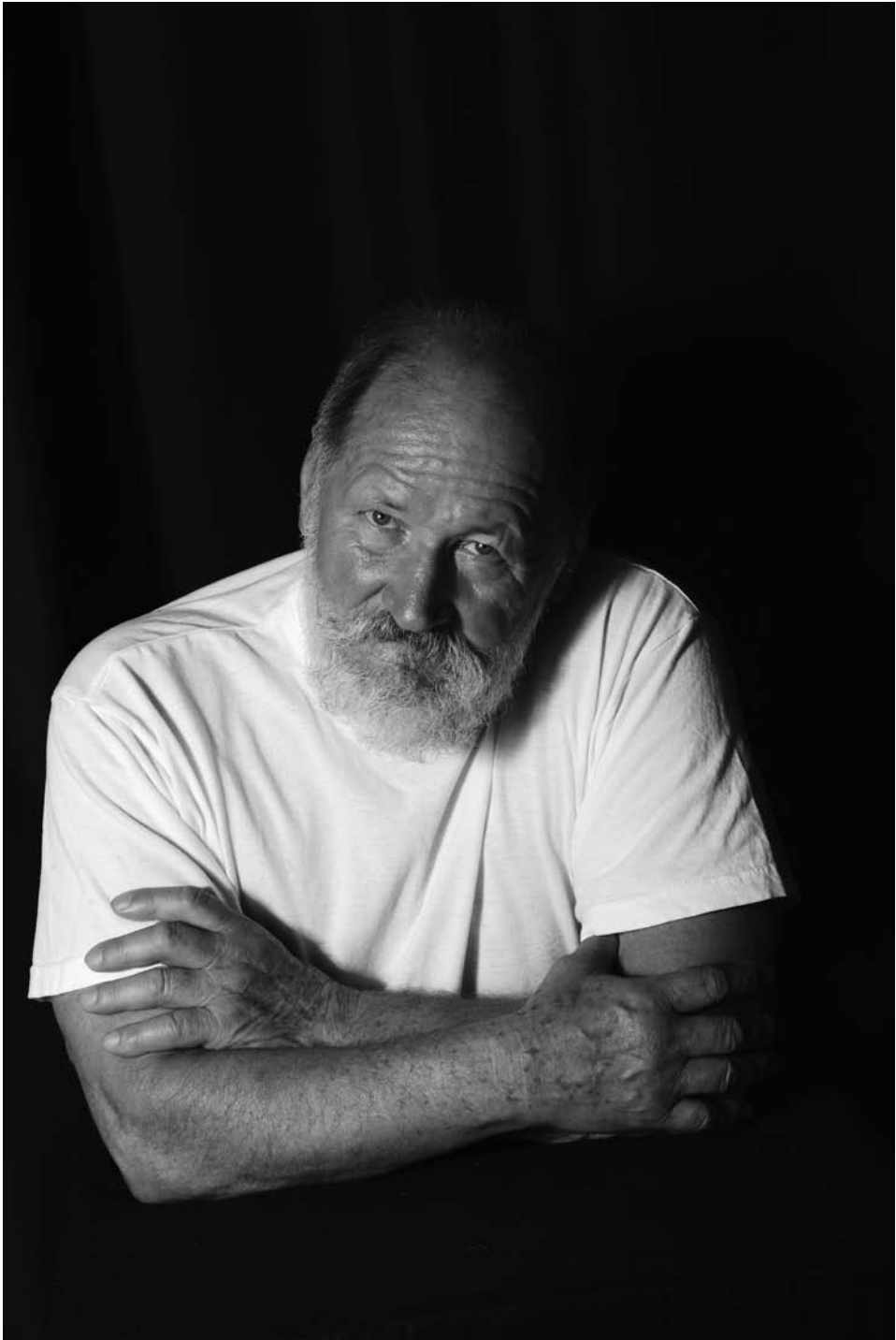
*Melegem maradék,
a hiány hadonász.
Van-e még haladék?
Kutya tél, ne komázz!*

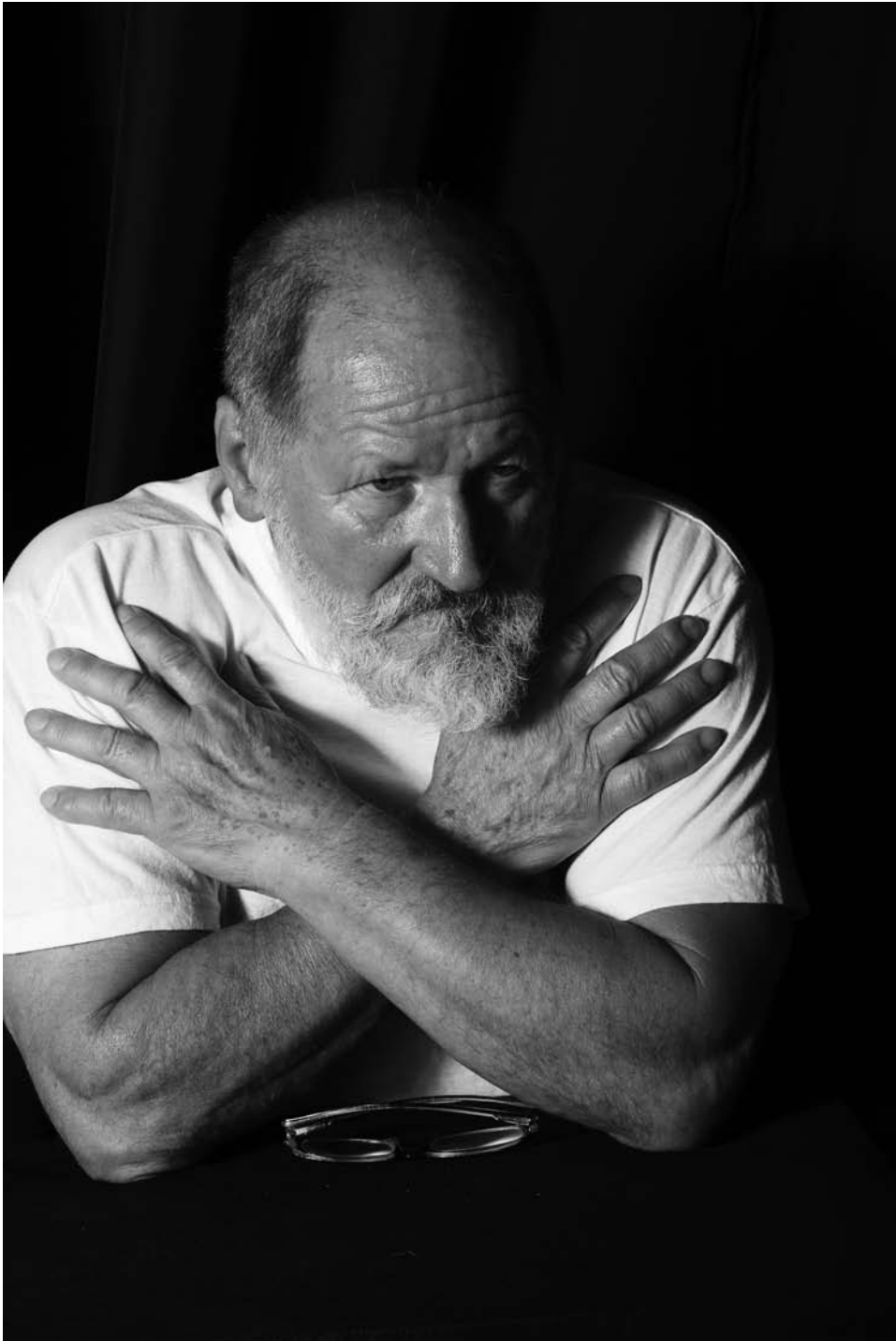
Álom

*Nagy, kerek égbolt,
rajta a félhold,
körötte kék folt,
alatta – pékbolt.*

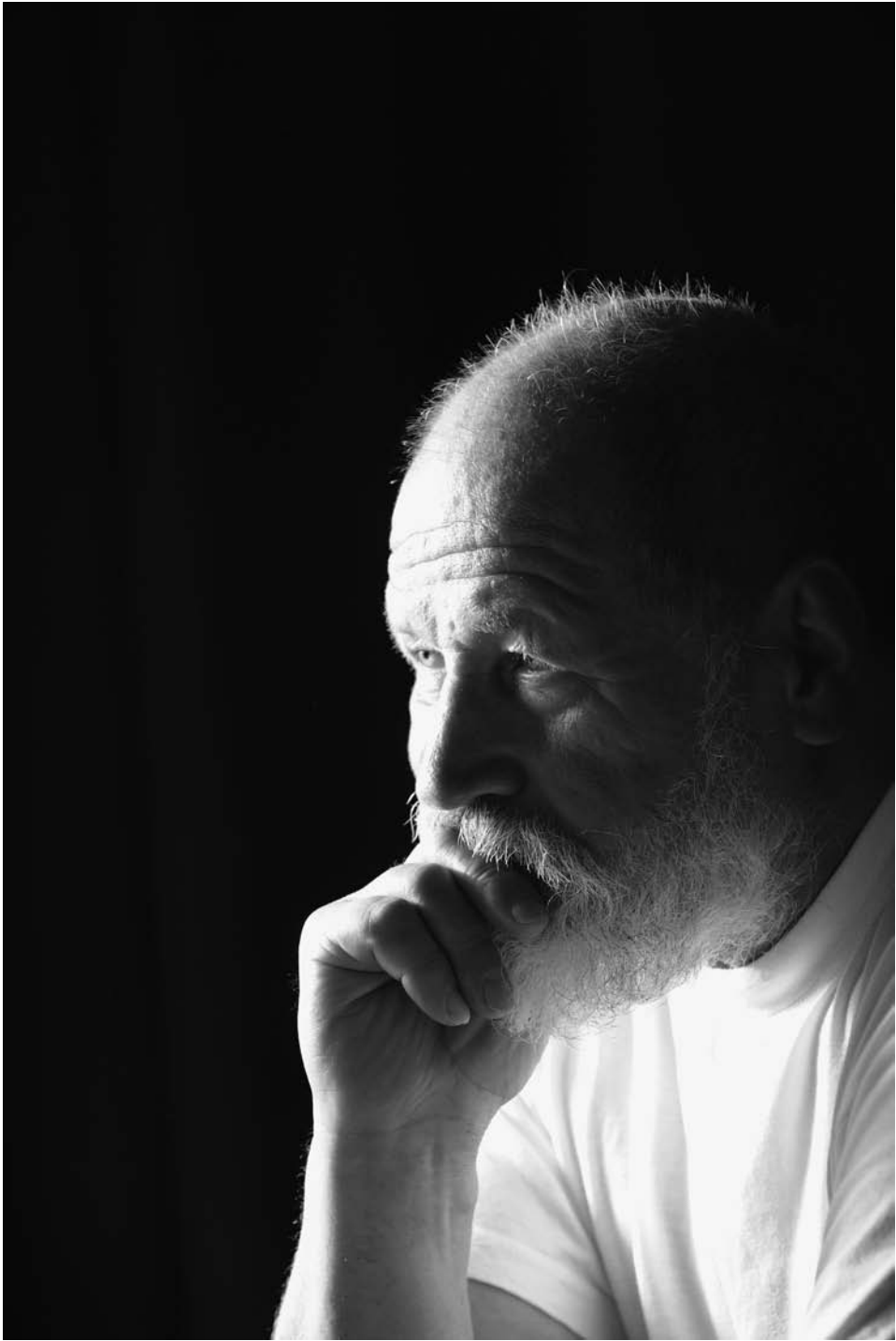
*Szedem a lábam
s futok kinyitni –
öblös kosárban
halomnyi kifli:
sok meleg félhold.*

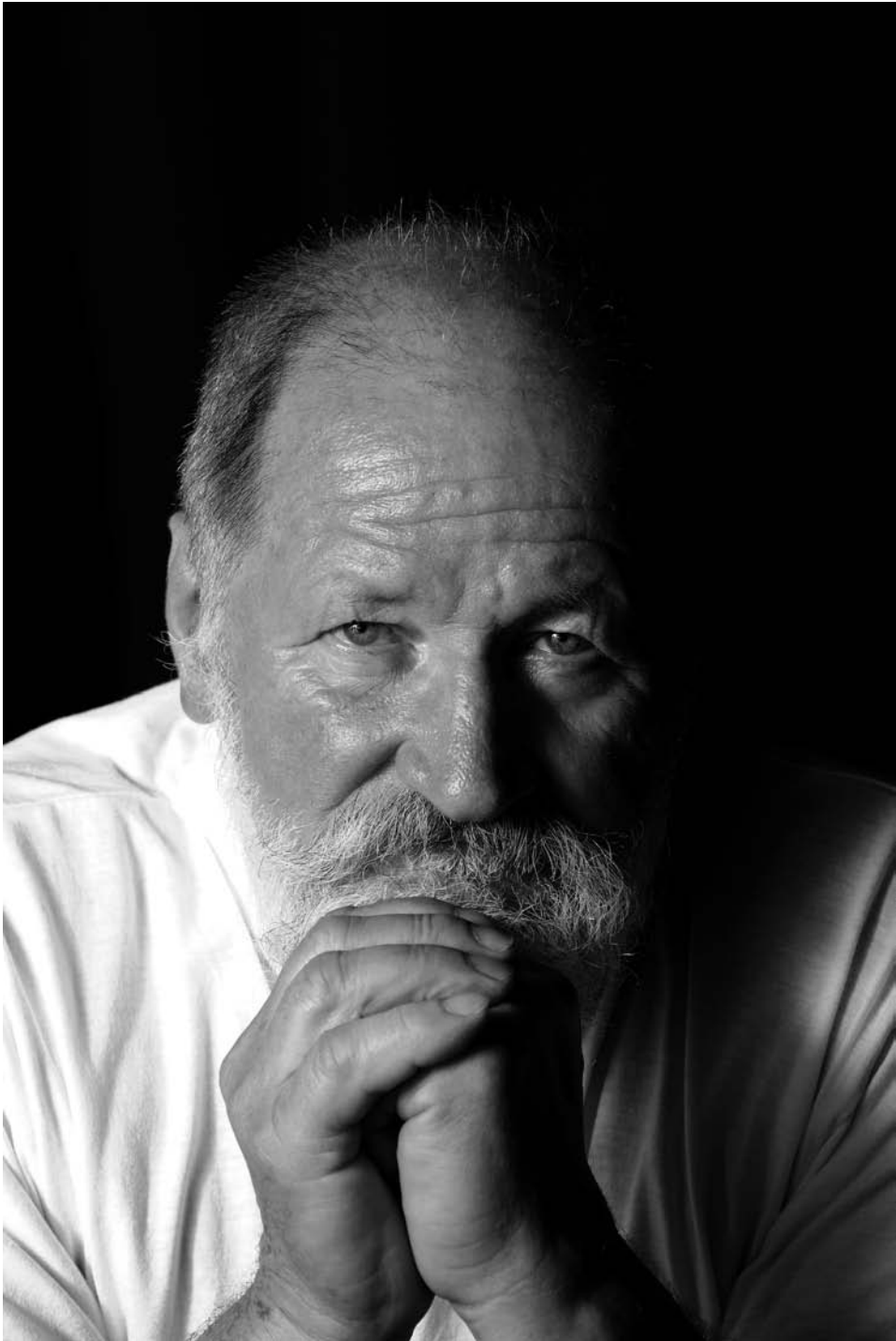
*Mind az enyém volt –
s mind a tiéd volt.*

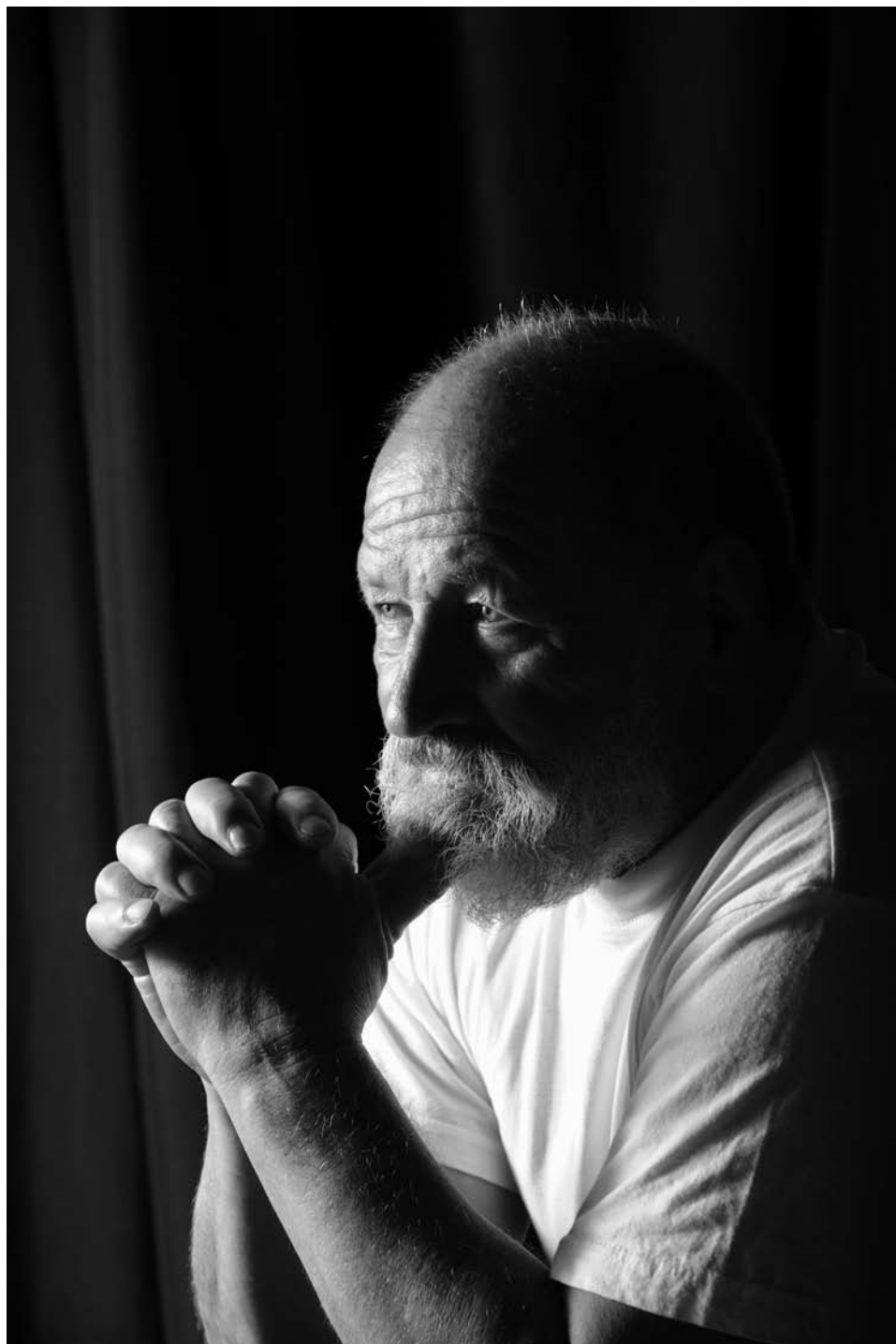

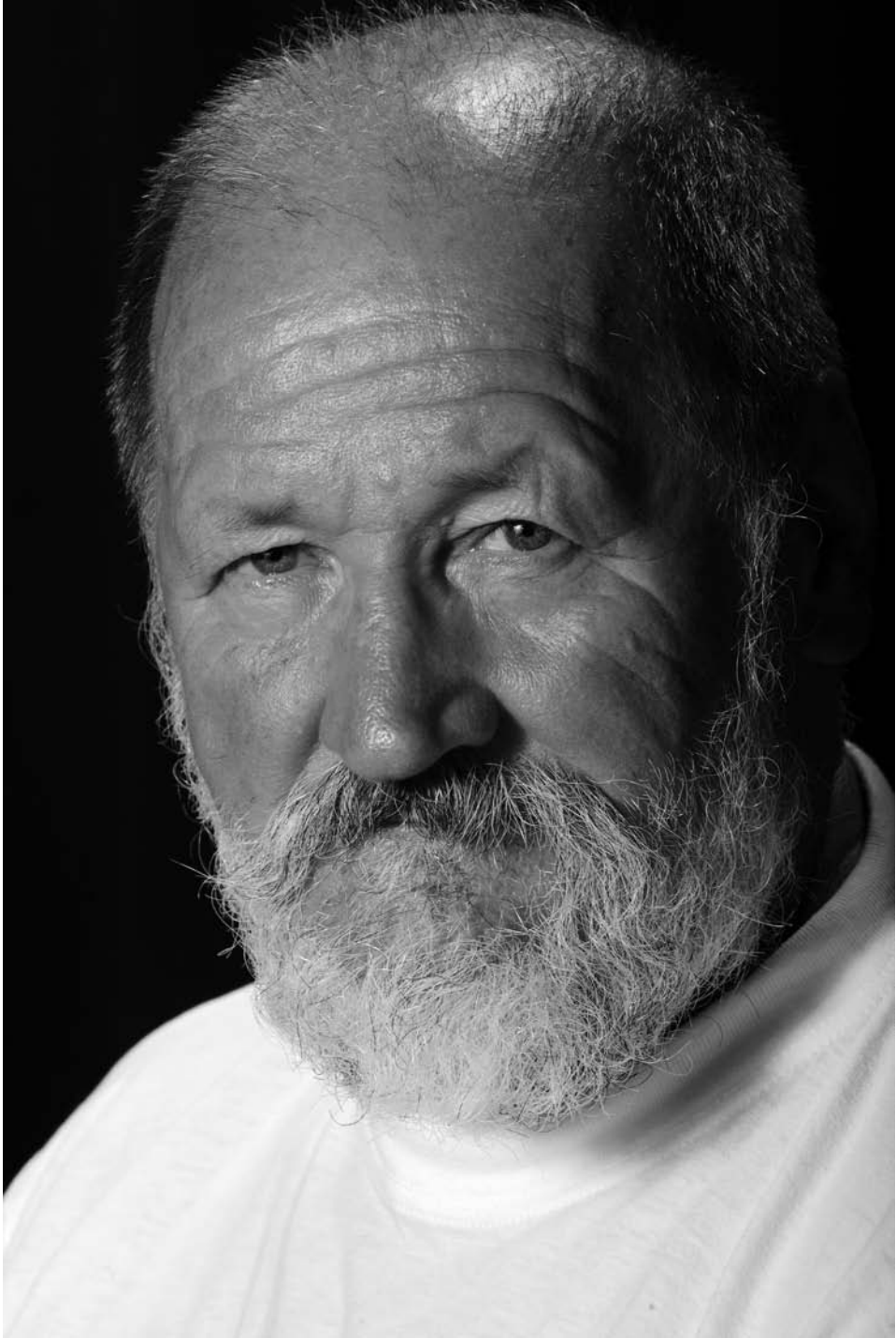

Ajugolak

(Baskir népmese)

Hajdan-hajdanán, azt mondják, élt egy öregapó meg egy öreganyó. Gyermeük nem volt.

Nyáron öregapó eljárt halászni, öreganyó meg bogyókat gyűjtögetett. Télen szőnyeget szőtt öreganyó, az öreg pedig tűzifát hordott szánnal az erdőből.

Így éltek-éldégltek, ahogy erejükből telt, mígnem egyszer a csikorgó fagyos tél kellős közepén öregapót betegség verte le a lábáról. Elfogyott a tüzelőjük, nem volt mivel befűteni a kemencét. Elindult ekkor öreganyó a szánnal az erdőbe. Ott összeszedvegetvén a tűzrevalót már visszatérőben volt, amikor hirtelen-váratlan erős hóvihár érte utól, s eltévedt. Sokáig bolyongott a vaksötétben, végül óvatlanul egy medvebarlangban találta magát. Beléptekor nyomban megfogta őt a medve. Megetette-itatta, ám haza nem engedte.

Hosszú ideig élt öreganyó a medvével a barlangban. Született ott egy fia. Egy nap, amidőn a medve épp elment valahová, fogta a fiát öreganyó s futvást hazaszökött vele a faluba. Belépnék a házba, hát öregapó ott már-már a halálán van, csak ül s búslakodik. Öreganyó elsorolja neki, miféle bajokba keveredett, majd megmutatja a kisiút. Igen megörvend öregapó, hogy immár van nekik fiuk. Mivel olyan a füle, akár a medvéé, ekként nevezik el: *Ajugolak*, azaz Medvefül. Ajugolak nem napról napra, de óráról órára növekedett. Vasgyúró vált belőle hamarosan, apjának-anyjának segítő támasza. Egy nap alatt egy egész esztendőre való tüzelőt vonszolt haza az erdőről. Egy nap faragott tölgyfából egy golyót s kiment az utcára játszani a gyerekekkel. Rávágott a golyóra az *aul* egyik végiben, a golyó meg röptében gyerekek fejét vitte le s házakat döntött szét az aul másik végiben. Összegyűltek az apák s beállítottak öregapóhoz: – A te fiad elpusztítja összes gyerekeinket s bennünket is – mondták neki. – Vidd el az aulból, különben megöljük.

Igencsak elszomorodott öregapó meg öreganyó. Ám aztán elbúcsúztak Ajugolaktól s egy darabig elkísérvén, messzi, ismeretlen útjára bocsájtották. Ment Ajugolak, amerre a szeme látott. Ment egy hónapig, ment egy évig, s egyszer megpillantott egy embert, aki tölgyfákat szaggatott ki tövestül, s egyik helyről a másik helyre ültette át azokat.

– Ejha, micsoda *batir*! Te meg ki vagy? – kérdezte tőle Ajugolak.

– Én vagyok *Imen-batir* – felelte amaz. – Ám jómagam épp hogy csak *batir* vagyok, de azt mondják, van a világon egy Ajugolak nevű *batir*, ha azt meglát-nád!

– Én vagyok az az Ajugolak.

– Nocsak! – csodálkozott *Imen-batir*. – Ha te vagy Ajugolak, hát mutasd meg a bátorságod!

Ajugolak azon nyomban megragadta s legyőzte *Imen-batirt*.

– Ez igen! – mondta az. – Most már hiszek neked.

– Ketten jobb, mint egyedül – szólta Ajugolak. – Járjunk hát együtt.
 Imen-batir beleegyezett, így kettesben haladtak tovább.
 Mentek egy hónapig, mentek egy évig. Egyszer csak megláttak egy embert, aki a hegyeket rakosgatta egyik helyről a másikra.
 – Te meg ki vagy? – tudakolták tőle.
 – Én vagyok *Tau-batir* – felelte az.
 – Azt látjuk, hogy batir vagy – mondták az útitársak.
 – Hát éppenséggel batir vagyok – válaszolt nekik a legény. – De van a világon egy Ajugolak nevű batir, ha még azt meglátnátok!
 – Én vagyok az az Ajugolak-batir. Ez meg itt Imen-batir. Hárman jobb, mint ketten, gyere hát velünk.
 Az beleegyezett, s így hármásban haladtak tovább. Mentek egy hónapig, mentek egy esztendeig. Sok földet végigjártak, mígnem egyszer eljutottak egy erdőben álló házhoz. Egy lélek sem volt odabent. Lőtték hát néhány madarat a közelben, s Imen-batir otthon maradt, hogy ebédet főzzön, Ajugolak meg Tau-batir pedig vadászni indult az erdőbe.
 Imen-batir épp elkészült már a jóízű étellel, amikor odakint megszólalt valaki:
 – Nyiss ajtót!
 Ajtót nyitván egy hüvelyknyi termetű, ezerhüvelyknyi szakállú öreget pillantott meg.
 – Végy föl s ültess le! – parancsolt rá Imen-batirra az öreg.
 Ő engedelmeskedett. Ekkor az öreg így szólt:
 – Önts nekem levest, megkóstolom!
 Imen-batir megkínálta a levesből.
 – Nekem ennyi nem elég, adj még! – szólta a törpe öreg.
 – Barátaim vannak – felelt rá Imen-batir. – Lehet, hogy nem marad elég nekik.
 Erre az apró vénség úgy megverte Imen-batirt, hogy az elveszítette az eszméletét. Befalta a három batir számára főzött húslevest, majd eltűnt. Amidőn Imen-batir magához térvén körülnézett, már sem az öreg, sem a leves sehol. Sebten lőtt a közelben madarakat s odakészítette a kondérba. Fel sem forrhatott még a víz, amikor visszatért Ajugolak meg Tau-batir.
 – Hát az ebéd? – kérdezték dühösen. – Miért nem készült el idáig?
 – Megégtem, s elveszítettem az eszméletemet – válaszolta Imen-batir. – Csak az imént álltam talpra.
 Megették a fővetlen húslevest, majd lefeküdtek aludni. Másnap Ajugolak meg Imen-batir indult vadászni, s Tau-batir maradt odahaza. Az ebéd elkészültekor újfent megjelent az aprócska öreg s kérte, hogy öntsön neki levest. Tau-batir adott neki egy tállal. Az öreg követelte, hogy adjon még. Tau-batir, akárcsak tegnap Imen-batir, így válaszolt:
 – Barátaim vannak, megjönnek majd éhesen, nem jut majd nekik elég leves.
 A törpe kis öreg őt is eszméletlenül verte, behabzsolta az egész húslevest, majd eltűnt.
 Magához tér Tau-batir, körülnéz – hát se az öreg, se az étel sehol. Akárcsak Imen-batir, ő is lő a közelben madarakat, s hamar fölrakja főni a kondérban.

Ekkor tér vissza Ajugolak meg Imen-batir. Imen-batir érti, miről van szó, ám Ajugolak dühösen kérdőre vonja:

– Miért nincs készen az ebéd?

– Megégtem s elveszítettem az eszméletemet – próbál mentegőzni Tau-batir. – Épp csak az imént álltam talpra.

Megették hát megint a fővetlen húslevest s aludni tértek.

Harmadnap Ajugolak maradt odahaza. Az ebéd elkészültekor megjelent a hüvelyknyi termetű, ezer hüvelyknyi szakállú öreg:

– Nyiss ajtót!

– Ha kell, hát kinyitod magad s bejössz – válaszolta Ajugolak.

Ajtót nyitott az öreg s belépett:

– Végy föl s ültess le! – követelte.

– Nem vagy már gyerek, nosza, ülj le magad.

– Öntsél levest! – parancsolta az öreg.

– Vendég az ételt ne követelje – felelt rá Ajugolak.

Dühbe gurult az öreg s nekirontott Ajugolaknak, ám ezúttal emberére akadt. Tusakodni kezdtek, mígnem Ajugolak eszméletlenül verte az öreget, majd a szakállánál fogva fölakasztotta odakint egy csonka ágra. Hamarosan visszatért Tau-batir meg Imen-batir:

– No, Ajugolak, készen van-e az ebéd? – kérdezték vigyorogva tőle.

– Gyerünk, megmutatom nektek azt az öreget, aki miatt ti megégtetek – szólt Ajugolak, s elvezette őket ahhoz a fához. Oda is érnek, ám a fán csak a szakáll foszlányai lengedeznek, maga az öreg sehol.

A földön maga után hagyott vércsöppek nyomán elkezdték követni az öreget. Mentek egy hónapig, mentek egy évig, s ím, egyszer észreveszik, hogy a vérnyomok a föld alá, egy kútba vezetnek. Zavarodottan torpannak meg a batirok, nem tudván, miképp ereszkedhetnének le oda. Aztán nekiláttak kötelet sodorni. Sodorták negyven nap, negyven éjjel, majd a végére egy nehéz követ kötöttek s a kútba eresztették. A kötél vége, mondják, leért a kút fenekéig. Vitába szálltak ekkor, ki ereszkedjék le a föld alá. Sem Imen-batir, sem Tau-batir nem szánta rá magát.

– Majd én leereszkedem – szólt Ajugolak. – Ti meg itt várjatok reám.

Azzal megragadta a kötelet s kezdett ereszkedni lefelé. Szilárd talajt érezvén a talpa alatt körülnézett, s egy ösvényen akadt meg a szeme. Elindult azon az ösvényen s eljutott egy házig. Oda belépvén egy szépséges leányra talált. Köszöntötte, majd megkérdezte tőle:

– Nem láttál-e egy ilyen meg ilyen törpe öreget?

– Innét nem messzire lakik a néném, talán ő tud róla – felelte a leány.

Továbbindult Ajugolak s megérkezett a másik házhoz. Az első házbelineél is szebb leány lakott benne. Tőle is megkérdezte:

– Egy ilyen meg ilyen törpe öreget nem láttál-e?

– Innét nem messzire lakik a néném, talán ő tud róla – felelte a leány.

Indul tovább Ajugolak, elérkezik a harmadik házhoz. Abban a másik kettőnél is szebb leány lakik.

– Egy ilyen meg ilyen törpe öreget nem láttál-e? – kérdi tőle.

– De igen – feleli a leány. – Itt van, épp az imént ment be a fürdőbe.

Ajugolak egy kondérban ólmot olvasztatott a leánnyal, s az meg is tette. Fogta ekkor Ajugolak a tele kondérnyi forró ólmot s belépett vele a fürdőházba. Az élvezettől elalélva csakugyan ott tisztálkodott a törpe öreg.

– Ahá, megvagy – szólta oda neki nyugodtan Ajugolak. – Most aztán nem menekülsz! – s az összes ólmot a szájába öntötte. Az ólomtól megfulladván az kiadta a lelkét.

Ajugolak ezután visszatért a leányhoz s elsorolta neki a vele történeteket. Az beleegyezett, hogy vele együtt elindul, hogy kijusson a felső világba. Összeszedték a ház összes javait, egy ládát teliraktak arannyal, s nekivágtak az útnak. Ajugolak visszanézett a házra, a leány pedig megkérdezte:

– Mit gyönyörködsz abban a házban? Sajnálod tán itthagyni?

– Sajnálom! – sóhajtott föl Ajugolak.

Ekkor a leány elővett egy aranytojást s a földre dobta. Az a ház felé gurult, mire a ház egy szempillantás alatt föltekeredett, majd összezsugorodva eltűnt a tojás belsejében. A leány elrakta a zsebébe, s útnak indultak. Eljutván a középső nővérig, az így szólott:

– Néném ha jön, hát magam is veletek tartok.

Összeszedte holmijait egy ezüstartárába, majd ledobott a földre egy ezüstartóját, s a ház egy szempillantás alatt föltekeredett, s összezsugorodva eltűnt a tojás belsejében, a tojást pedig a leány a zsebébe rakta. Hárman indultak tovább, s eljutottak a legkisebb húgukig. Az úgyszintén azt mondta:

– Nénéim ha ekként döntöttek, úgy én is indulok veletek a felső világba.

Javait egy rézlárába szedte, háza meg csudamód föltekeredvén összezsugorodott, s eltűnt egy réztojásban. Négyen eljutottak addig a kútig, amelybe Ajugolak leereszkedett. Ott pedig még mindig azonmód ott függött a kötél. Azt Ajugolak megrántotta. Odafent is megrántották, így adtak jelt. Ajugolak először odakötötte a rézlárát, ráültette a leányok legkisebbikét s jelt adott, hogy húzzák föl. Az odafönt lévőek föl is húzták, majd ismét leengedték a kötelet. Fölhúzván az ezüstartóját a középső nővérral s az aranylárát a legnagyobb nővérral, láttukon Imen-batir meg Tau-batir nem győzött gyönyörködni. Fekete irigység szállta meg őket, hogy a legszebbik, legnagyobbik nővér Ajugolak asszonya leszen.

Végül Ajugolakot kezdték fölfelé húzni. Amidőn Ajugolak már fönn volt, közel a föld színéhez, Tau-batir s Imen-batir elvágta a kötelet, mire ő visszazuhant a kút fenekére. A batirok meg mindhárom leányt magukkal vitték.

Sokáig feküdt Ajugolak eszméletlenül. Magához térvén nagyot sóhajtván elindult a számára ismerős ösvényen. Elhagyta azokat a helyeket, ahol korábban a házak álltak, s eljutott egy tóhoz. A tó partján egy fekete nyárfa nőtt, hatalmas fészek a legtetetjén. Fölmászott a fára a batir s akkor meglátta, hogy ez a *Szamrigus* madár fészke. Maga a madár nem volt a fészekben, csak a fiókái.

– Ej, ember, hogy kerültél te ide? – mondták a fiókák. – Mi ugyan mindannyian odaveszünk.

– Miért? – kérdezte Ajugolak.

– Mindjárt előjön a tóból a kilencfejű *adzsadaha*, s lenyel bennünket – felelték a madárfiak.

Alighogy mindezt kimondták, félelmetes szélvihar kerekedett. Előbukkant a tóból a kilencefű adzsdaha, s odarepült a fához. Már-már nyelte volna el a Szamrigus fiókáit, ám ekkor Ajugolak kirántotta a kardját, darabokra vágta az adzsdahát, s a darabjaiból, akár a tűzifából, jókora rakást tetézett.

A Szamrigus fiókái örömben azt sem tudták, mit tegyenek, hogyan köszönjék meg ezt Ajugolaknak.

– Anyánk hamarosan vissza kell hogy térjen – mondták neki. – Te egyelőre rejtőzz el. Előbb elmondunk mindent neki, hisz amint meglát, nyomban lenyelhet téged.

És valóban: porfelleget kavarva csakhamar hazarepült a Szamrigus. Visszateretkor azonnal kérdőre vonta fiókáit:

– Miért van itt emberszag? Vajon nincs-e itt ember?

– Ugyan, hogy lehetne itt ember? – felelték a fiókák. – Talán rólad magadról érzik a szag. Hiszen emberek közelében repültél.

– Nem, nem, csak ne titkoljátok, mondjátok meg az igazat. Itt én friss szagot érzek.

Ekkor a fiókák megmutatták az adzsdaha testéből halmozott rakást, s elsorolták neki, mi történt. Ajugolak láttán a Szamrigus mégis alig bírta visszatartani magát, hogy föl ne falja.

– Fiókáim kedvéért életet ajándékozok neked – mondta. – No, emberfia, mi a kívánságod? Hogy kerültél te ide?

Ajugolak elmondta neki, milyen bajba esett, s megkérte, vinné föl őt a felső világba.

– Jól van – azt mondja a Szamrigus. – Fölviszlek téged a föld színére, csak készíts negyven hordó húst meg tejet. Repülés közben ha jobbra nézek, nyomj a számba egy darab húst, ha meg balra nézek, adj tejet.

Elment hát Ajugolak, hogy a húst meg a tejet összekészítse. Azok a vadak s állatok segítettek neki, akiket megmentett az adzsdahától. Mindent megszerezvén, a hordókat a hatalmas Szamrigus madár szárnyaira málházta, maga pedig fölkapaszkodott annak a hátára. Fölrepült a madár, s a szárnycsapásaitól fölkarodott a tó vize, a nyárfa teteje pedig földig hajolt. Néz a Szamrigus jobbra, s Ajugolak egy darab húst vet a szájába, néz balra, s ad neki egy hordónyi tejet. Nem messzi jártak már a földhöz, amidőn utószor nézett jobbra a madár, hús azonban már nem maradt Ajugolaknál. Ekkor nem sokat töprengve levágott egy darabot a lábából s a madár szájába dugta. S így föl is repültek a föld színéig.

– Emberfia – kérdezte a Szamrigus –, miért volt az utolsó falat olyan jóízű?

Ajugolak ijedtében nem merete megmondani, mi az igazság. Ám a Szamrigus észrevette, hogy sántítással:

– Miért sántítasz?

Ajugolak erre kénytelen volt megmondani az igazat. Kinyújtott nyelvét a Szamrigus ekkor végighúzta a batir sebén, s a seb azon nyomban begyógyult. A madár e szavakkal búcsúzott el Ajugolaktól:

– Emberfia, te most eredj el innét negyven mérföldnyire, áss egy gödröt s rejtőzz el benne. Máskülönben a fölszálltamkor általam támasztott szélben meg nem állsz a földön.

Úgy is tett Ajugolak. Fölszállt a Szamrigus madár, s egyszeriben félelmetes forgószelel kerekedett. Ajugolak még a mély gödörben is alig bírta tartani magát.

Mélyen elgondolkodva indult el Ajugolak, hogy megkeresse őt eláruló társait. Sok földet bejárt, míg nem találkozott egy lovakat legeltető emberrel.

– Két ilyen meg ilyen batir meg három leány nem járt-é errefelé? – tudakolta a csikóstól.

– De igen – válaszolta az. – Jártak vagy három esztendeje.

Mielőtt betért volna az aulba, meglátott Ajugolak egy rakás hamut. Belekotor a hamuba s rálel egy szénkeményre szikkadt lepényre. Ezt a lepényt a legnagyobb-bik leány ásta el a hamuba.

Sok földet megjár megint, s találkozik egy marhákat legeltető emberrel.

– Két ilyen meg ilyen batir meg három leány nem járt-é errefelé? – kérdezte tőle Ajugolak.

– De igen – válaszolta a csordás. – Jártak vagy három hónapja.

Belekotor Ajugolak a tűz hamujába, ahol azok letáboroztak, s rátalál még egy keményre szikkadt lepényre.

Megérkezik Ajugolak a harmadik aulba, s az embereket kikérdezően megtudja azok szálláshelyét. Kiderül, hogy a batirok a középső s a legkisebbik nővérrel egyazon házban szálltak meg, a legnagyobbik nővér pedig egy másikban. Ajugolak megkereste azt a házat, ahol a legnagyobbik lakott. Amint meglátta őt, az elcsodálkozott:

– Te miért maradtál ott?

– A kötél, úgy látszik, nem volt elég erős és elszakadt – válaszolta Ajugolak.

Éttek-ittak, majd elindultak ama négyhez. Megérkezvén hozzájuk azt látják: a két batir s a két leány eszik és iszik, ám ahogy belépnek, az Imen-batir s Tau-batir kezében lévő poharak leesnek a földre. Ajugolak a vele tartó leányra tekintve így szól:

– Lám csak, mennyire bánkódtak utánam a barátaim: örömükben kiesett kezükből a pohár!

Együtt mindannyian kísértáltak egy szép tó partjára. Ott a leányok kását főztek, megvajazták s a férfiak elé rakták. Így szólt Imen-batirhoz s Tau-batirhoz Ajugolak:

– Sokáig voltunk egymástól távol. Tegyük most próbára egymást, s megtudjuk majd, hogy ez idő alatt ki vétkezett. Mindannyian nyilazzunk föl az égbe. Aki büntelen, annak nyila egyenest ebbe a kásába talál. Akinek pedig bűn nyomja a lelkét, annak nyila egyenest a tulajdon fejébe talál.

Megrémült Imen-batir meg Tau-batir, s nem szánta rá magát, hogy elkezdje. Ekkor Ajugolak fogta az íját, s a nyilat az ég felé eresztette. Hamarosan visszahullott a nyíl, s beletalált a kásával teli kondérba. Imen-batir kissé oldalra nyilazott, ám a nyíl visszafelé hulltában átütötte a fejét s keresztülhatolt az egész testén. Tau-batir rémülettől reszketve az ellenkező irányba lőtte ki a nyilat. A nyíl azonban visszahulltában neki is átütötte a fejét, s úgyszintén keresztülhatolt az egész testén. Ajugolak ekkor elmondta a leányoknak társai árulását.

A legnagyobbik leányt feleségül vette, húgaival összebarátkozott, s élt sok-sok évig, azt mondják.

Fordította: Buda Ferenc

Lövétei Lázár László

Születésnapí rondó-féle

Buda Ferencnek,
2011. november 3-ára

*Buda Ferenc ma hetvenöt lett,
vagy legalábbis ezt beszélik
Csíkszerezától Kecskeméig...
Tőlem szobor-formát is ölthet,
és ünnepelhetik egy évig –
úgyse hiszem, hogy hetvenöt lett...*

*Szerintem ez csak huncut ötlet,
hogy elmehecsünk Kecskeméig,
és hallgathassuk őt egy évig,
hisz oly nagyon szeretjük őtet...
S így az se baj, ha hetvenöt lett...*

Csíkszentdomokoson, 2011. július 3-án

Pintér Lajos

Férfikönnyek

1981 nyarán történhetett, tehát épp harminc éve. Buda Feri meglátogatott bennünket kecskeméti, Nyíri úti lakásunkban.

Friss beköltözők voltunk, előtte az ifjúsági garzonban voltunk bérlők, így ez a Nyíri úti lakás az első közös tulajdonunk.

Egyetemista koromban sokat jártam az akkori Jugoszláviában, Titográdban is. A pusztaság közepére – elképedve láttam – építettek egy vasbeton kísértetvárost. Betonházak falansztere, valami szívfájdító látvánnyal. Fölszálltam egy buszra, utaztam negyedórát, ott meg már a pazar tenger!

Hogy a '80-as éveket felidézzem, azért mondom el, ilyen titográdiás kísértetváros volt az épülő Széchenyiváros is, ahol Feri meglátogatott bennünket. Csak épp nem volt negyedórányi járásra a tenger!

Szürke bérházak egymás mellett, közöttük por és betontörmelék. A szép, teremtett környezet teljes hiánya: még sehol egy járda, sehol egy park, sehol egy bolt, egy iskola. Nem láttuk olyan csúnyának, mint ahogy most leírom, hiszen mondom, itt volt az első lakásunk.

Ha mai szemmel néznénk, nem is hinnénk, hogy így volt. A betontörmelék helyén kinőtt a fű, megnőttek a fák, zöldellnek a parkok, ablakunk alatt az időközben épült százhektáros csónakázótó és domb kirándulóövezete. Sirályok a víz fölött, tavirózsa a vízen. Mellette a szintén azóta létesített arborétum és játszóterek!

Ma már nem a térdig érő porban játszanának a gyermekeink. Hazudtunk nekik, ha kérdezték, mi ez a por. Persze, hazudtunk magunknak is, azt mondtuk, aranyhomok.

1981 nyarán másfél éves volt Lajos fiam, és születendő kistestvére ott volt anyja pocakjában.

Elmondom még, hogy ezen a kietlen tájon ráadásul még a szovjet csapatok is portyáztak. Előttünk, a Nyíri úton vonultak ki éjszakánként tankjaik hadgyakorlatra a hetényi erdőbe, két-három éjszaka múltán meg vissza. Egész éjszaka dübörögtek ablakunk alatt. Valami út, betonút lett volna már a Nyíri út helyén, ha ezek a tankok nem törik fel és nem teszik tönkre. Anyám egyik éjszaka nálunk aludt, épp azon az éjszakán zuhant be kertünkbe egy szovjet tank. Elromolhatott-e? vezetője a fáradtságtól elaludt-e? – nem tudom, csak azt tudom, hogy arra ébredtünk, egy tank bezuhant az előttünk lévő kertbe és lángolva emelte az ég felé

hernyótalpaikat. Épp most kellett ennek is történni, gondoltam, szegény anyám mit gondol rólunk, hol élünk.

Itt látogatott meg bennünket Buda Feri. Lementünk sétálni, szétnéztünk a környéken. Betonsivatag, ez volt a környék, a lánctalpak járta Nyíri út, por, a betontörmelék között szőlőtőkék, jelezvén, hogy a lakótelep helyén minap még szőlőskertek voltak.

Feri kézen fogta Lajos fiamat és bandukoltunk. Mellettük még áldott állapotban lévő feleségem és én.

Apró semmiségekről beszélgethettünk, amikor egyszer csak észrevettem, hogy Feri könnyezik. Nagy cseppekben folynak le arcán a könnyek, szemérmesen, férfi módra, de Feri sír.

Nem kérdeztem tőle semmit. Tudtam, hogy a kisfiam örömére sír, örül a gyermeknek és örül a születendő gyermeknek. Meghatottságtól könnyezik.

Nem szóltam semmit, mintha észre sem vettem volna.

Most, harminc év múltán köszönöm meg ezt a szolidaritást, a baráti egymásra gondolás ezen férfikönnyeit.

Fekete J. József

A rend keresője

Buda Ferenc köszöntése

A már tizennyolc évesen költeményeket publikáló Buda Ferenc 1956-ban írt három verse miatt börtönbe került. Akkor húszéves volt, tanulmányai, munkalehetőségei hosszú időre kényszervágányra siklottak. Majd 1979. május 18-án ő mondott megnyitóbeszédet Lakiteleken, a Fiala Írók Találkozóján *Haza és nemzeti önismeret* címmel, ami egyébként a tanácskozás témájának is a címe volt. Az akkor negyvenárom esztendő költőt nem érte retorzió, viszont megnyitóbeszéde nem került be a tanácskozáson elhangzott felszólalásokból közlő 1979. szeptemberi *Forrás*-számba, csak 1986-ban jelent meg a szerző *Csönd, ének, csönd...* című kötetében. De még a rendszerváltás előtt. A rövid – 1979-ben elmondott – beszédében Buda Ferenc morális és etikai szempontból közelítette meg a haza fogalmát, szemben a hivataloskodó politikai, geopolitikai definícióval. Rámutatott, hogy múltjából mire kellene büszkének lennie a magyarságnak azért, hogy emelt fővel járhasson Európa népei közt, és hogy mit kellene tennie annak érdekében, hogy a jövőben is büszkén emlékezhessen a huszadik század végére. Rámutatott, hogy „a haza fogalma nem fér meg az államhatárok között”¹, hogy a magyarság egyharmada határon túl él, és ennek ténye elveszik a hanyag tájékozatlanság közepette.

Az alkalmi beszédet Buda Ferenc harminc esztendő múltán újra átgondolta, miként tették a Fiala Írók Találkozójának más résztvevői saját felszólalásuk esetében Tóth Erzsébet és Agócs Sándor, a találkozó jubileumi kötete² szerkesztőinek kérésére. A harminc évvel későbbi helyzetkép az előzőnél jóval szürkébb árnyalatokat mutat. A tépelődő költő elveszett nemzeti erényekről szól, amelyek – vitézség, lovagiasság, vendégszeretet – közhelyként zörögnek a jelenben, viszont a nemzeti hibáink számát gyarapodni látja. A jelen egyik legádázabb rákfenéjének az eluralkodó énközpontúságot, magánakvalóságot tartja, mert „nálunk a nyugati individualizmus többnyire nem a hozzáillő felelősségérzettel, hanem sokkalta inkább a keleti közönnyel párosul. Ráadásul tömegragályként terjed – persze nem csak úgy magától – a butaság, s ki-kitörnek a balkáni indulatok is.”³ Az erkölcs, az etika, a szociális

1 *Haza és nemzeti önismeret*. In. *Csönd, ének, csönd...* Buda Ferenc ötvenesztendő. Magyar-Finn Kulturális Egyesület, Kecskemét, 1986, 25. p.

2 *Fiala Írók Találkozója. Lakitelek, 1979–2009*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2009, szerk.: Tóth Erzsébet és Agócs Sándor.

3 1979–2009. In. *Fiala Írók Találkozója*, i. m., 25. p.

egyenlőség számonkérésén kívül ebben a harminc év múltával született összegzésben nyomatékos észrevételeket tesz az ország kül- és belpolitikájára, miközben bizalmának és reményének is hangot ad, valamint azt is számba veszi, amivel költőként és a (nem is olyan) sok magyar közül egyikként maga is hozzátehet a jobbításhoz. Ez pedig a szó, „a kimondott, a leírt, a közzétett szó”.⁴ Az összegzést pedig egy József Attila-sorral zárja: „*En nem fogom be pörös számat.*” Erre tanította ötvenhat év költői gyakorlata: rendkeresésre és szokimondásra.

„Fiaim, a szavak”

Buda Ferenc költészetének megismeréséhez a *Mi híja még* című kötet⁵ vezet legközvetlenebbül. A könyv időrendi sorrendben közli a költő verseit, amelyek ugyan ritkán datáltak, de a kronológia ennek ellenére kibontakozik, és a versek mintegy történelmi kontextusba helyezve olvashatók. Ugyanakkor abban az esetben se tévedhetünk túl nagyot, ha az ötven év verseinek poétikai elmozdulása mögött az önéletrajz kibontakozását is felfedezni véljük. A kötet megadja az életmű eddigi tömbjének épülését nyomon követő olvasat lehetőséget. Azért fontos az ilyen lineáris olvasás, hogy kíváncsian figyelhessük, a költői pálya egymást követő szakaszaiban tapasztalható-e az újdonsággal kacérkodás, a korábbiak elvetése, netán tagadása, hogyan működnek a módosulások, miként alakul a költő esztétikai szemlélete, változik-e világképe.

Buda Ferenc fél évszázadon (és azon túl még hat éven) átívelő eddigi alkotói műve – a hosszabb elhallgatások nyomán is – a folytonosságról, a tehetség pazar ívéről, az önmérséklet és a konok indulat szépséges találkozásáról, a sallangmentes költői retorikáról, az eredeti képalkotásról, a költői beszéd fegyelméről győz meg, a versekben – miként Buda Ferenc jó tanítója, Kiss Tamás magyarázta – egyetlen felesleges szó sincs, nem lehet benne. Buda Ferenc első verseit tízévesen vetette papírra, illetve attól fogva őrizte meg emlékezetében. Egyik, talán éppen a legelső így hangzik: „*Esik a hó, nincs már virág, / Fehérbe borult a világ, / A fák kopaszon állnak, / Rájuk bús varjak szállanak.*” Ezt a négysorost még nem a papír őrizte meg, hanem a szerző emlékezete, és a Petőfi, Aranyon nevelődött, József Attilától indított, Nagy Lászlóval, Szécsi Margittal, Juhász Ferencsel érintkező versvilágú költő nem különösebben büszke rá. A tizenkilencedik évétől megőrzött verseire azonban bizonyára annál inkább lehet, hiszen már a korai verseiben a reneszánsz ember önbecsülésével, és fontosságának tudatosulásával vette birtokába a költészetet. Később viszont ennek az emelkedett érzésnek a helyét a semmisség tudata írja majd felül. Versében a pincelakásból kilépett fiatalembert a fényre, a végtelenbe vágyódás hevülete hatja át, a nem vagyok akárki öntudatos hetykesége mögött a továbblépés igénye dörömböl, annak az eltökéltsége, hogy ne legyenek, ne maradjak akárki, ne egy a sok közül, ugyanakkor a közösségből kiszakíthatatlan egyedként tekint magára: „*világ verdes a szívemben*” – írja, ez a szív pedig arra vágyik, hogy a világ is magához ölelje: a külső világ ugyanúgy,

4 Uo. 27. o.

5 Buda Ferenc: *Mi híja még. Versek 1955–2005.* Holnap Kiadó, Bp., 2006.

mint a belső világ, a vers – József Attila kozmikus világképéhez hasonlatosan – a makro- és a mikrokozmosznak a szeretetben történő harmonizálódására vágyakozó megszólalás. Ezekből az első versekből azonnal kitűnik, hogy Buda az a fajta költő, aki még tud és mer szerelmes verset írni, gondoljunk csak a *Ne rejtőzz el* című antologikus darabra. A fiatal, a pálya elejét koptató költő azonban a szeretet- és szerelemvágya mellett tanúsítja, hogy tökéletesen ismeri a világot. A vidámságot parancsoló ritmusú, életkorából eredően hetyke, hej, mit nekem a világ! vagánysága („*Csak semmim van, néha a se*”), a nincstelenség felfedezett szabadsága mögött máris ott a vers következő két sorában a realitás lehangoló tapasztalata („*ökörnyálon száll a vágyam, / s megakad a tarló ágban*”), a rövidre szabott szárnyalás tudatosítja a kényszerű elmúlást („*megy az idő, megyek én is*”), ami mellé felsorakoztatja a nemlét metafizikai borzongását („*Nincsen semmim, egy kevés se, / lehet, nem vagyok már én se.*”), amit végül a verset indító kedélyességbe fordít („*Milyen jó a csupa semmi: / sohasem kell megkeresni.*”) [Semmi]

A feltételezett időrendet követő olvasás során néhány önmeghatározó és szerelmes vers után egyszerre csak romantikus lobogással nyomatékosodik az egymáshoz tartozás, az elköteleződés, a vállalás, az angagszálódás tudata („*ezerként de egyként*”[...] „*maradok egésznek / ezer darabban is / egy lobogó lélek*”), sejtjük, 1956-nál tartunk, és máris egy panaszdal zúdul ránk, arra meg már felkiáltó-felszólító mondattal indított vers csap le, szinte fizikai közelségbe hozva a forradalom mozgásait, az érzelmi hatást a vers szakaszolása külön mozgósítja. Ezekben a forradalom idején született versekben az a bámulat, hogy a mérhetetlen hőfokú indulat – mi másból teremne a vers? – nem deklaratív szövegekben, hanem pazar képekben csapódik le, és ma már, az 1956-os olvasattól több mint fél századra eltávolodott világban is hitelessé és fontossá teszik a verseket (*Távoli... Rend, Tizenöt-húszéves halottak, Pesten esik a hó, Írásjel nélkül, Vagyunk verebek...*). Buda Ferenc költészetében 1956 költői témaként 1998-ban újra fölbukkant, akkor azonban már csak töredék születhetett, ennyi idő elteltével ugyanis a vers már szembeszegül mindazzal, ami történelem, ami személyes élmény, az indulattal szemben a versről való gondolkodás mondatja, íratja a kimondhatatlanság, a befejezhetetlenség gondolatát.

Buda Ferenc ezen – korábbi – pályaszakaszának volt egy irodalmon kívüli olvasata is. A forradalom idején a versek természetesen nem jelentek meg nyomtatásban, hanem másolatokban terjesztették egymás között az egyetemisták, azokban a napokban ugyanis ezekbe a költeményekbe lehetett kapaszkodni. Ugyanakkor az ügyészségre is eljutottak az Égető álnév alatt írott – és valószínűleg a szerző kézírásával sokszorosított, és a szerző által is terjesztett – versek, ahol pedig az államrend elleni izgatás bűncselekményét kimerítő dokumentumként olvasták őket. Buda Ferenc ugyan ösztönösen meglepett az őt kereső nyomozók elől, de alig fél napi bujdosás után besétált a rendőrségre és föladata magát. Ebben a gesztusában benne volt bizonyára a fiatalságából eredő naivitás, amivel elfogadta apja biztatását, hogy majd kimenti az ítélet alól, kihozza a börtönből, de benne lehetett a cselekedetét, a versét vállaló fiatalember konoksága is, annyi azonban mindenképpen bizonyos, hogy Buda Ferenc ekkor szerezte az örök életre szóló tapasztalatát, hogy a költő versében hatalom van, cáfolhatatlan erő,

lám, tömegeket lelkesített, magára meg hívta a balsorsot, és ez a tapasztalata meggyőződésévé vált. Végül a *Rend*, a *Tizenöt-húszéves halottak* és a *Pesten esik a hó* című versek miatt egy évet ült börtönben. Ami újabb nagy tapasztalatnak bizonyult. A vers hatalmába vetett hite a költészet morális angazsálásának motorjaként működött, ugyanúgy, mint előtte József Attilánál, majd vele párhuzamosan Pilinszky-nél, Petri Györgynél, el egészen Sziveri Jánosig, természetesen elkülönülő tematikai világgal és anyaggal, immanens megszólalásban. A forradalmi eseményekre 2002-ben tett feljegyzésében a 46 év távlatából mért tárgyiasítás nyomán tekintett: „Az én verseim miatt csak kettőnk: Vass Lacit meg engem zártak be egy esztendőre. (Mások nevét nem sikerült belőlünk kiszedni.) Ez az egy év: magánügy. Az utána következő öt esztendő is magánügy. S innét: 46 év távlatából visszatekintve már nem is olyan nagy idő. (Csak közelről látszott kissé hosszúnak, ez azonban nyilvánvaló optikai csalódás.)”⁶

A derű ismét a szerelem nyomán lopózik vissza a versbe, amikor a költő újra zöld termést kíván gondárnyékos földjére, és talán már hagyná elúzni a homloka házereszén feketén ülő gondokat. A szellemi nyugalom és a szerelmi béke megnyugvást teremtő pillanatait azonban szinte azon nyomban földúlja a militáns, parancsuralmi elvek és módszerek újbóli fölbukkanása, illetve soha igazán eltűnése, ami fölötti elborulása újfent kamaszos hevületbe tornyosul; a falkához tartozás változó jelképei mögé rejtőző, új alakot öltő, régi szemléletű „névleg-emberek” újbóli fölbukkanása felébreszti a régi/sohasem múltó félelmeket a költőben. Ebből a megújuló elkomorodásból sarjadnak ki az olyan miniatűr remek, mint például a *Kihűl* című vers, amiről nagy valószínűséggel hihető, hogy börtönvers, miként azok ennek az időbeli környezetében olvashatók is. A börtönversek is vallomások, miként Buda Ferenc legtöbb költeménye, a „veszélyes versei” miatt hazájában idegenné lett költőt itt a szerelem mellett a nemzetársai (jobbik) részébe vetett hite is vigasztalja és élteni, az „örzöm a parazsat / és mérem a világot” elhivatottsága és elkötelezettsége erősebb a versben a derékba tört jövő és a szakmai továbblépés ellehetetlenülésének bizonyosságánál, és az ország (a haza!) elhagyásának felsejülő lehetőségénél. A „fiaim a szavak” elhivatottsága nyújt kapaszkodót a feje tetejére állt világban, amelyben az erkölcs is visszájára fordult: „de élni akarok / és megmaradni jónak. / Bár meg is halhatok / épp ebből kifolyólag.” (Nőttem). A börtönben született versek memorizálása lehetett Buda Ferenc számára a szellemet fenntartó erő, a napi erkölcsi tisztálkodás, és ez a mentálhigiénés cselekedet eredményezhette Polonius mondatának (Shakespeare *Hamletjéből*) ma posztmodern csalafintaságnak tűnő, ellenkező előjelűvé fordítását: „Őrült rendszer, de van benne – beszéd!”

A több kisebb, illetve töredékben maradt alkotás mellett megszületett a nagy börtönvers, a *Falak könyve*, ami a huszonegy éves, az „államrendelleni bujto-gatásért” börtönbe zárt fiatalember „semmim sincsen, mégis csak veszíthetek” tapasztalatában összegzett megaláztatásának hevületéből fakadó negatív hősköltemény, abban az értelemben, hogy a vers a hősköltemények negatív lenyomata. A legkomorabb képeket, a halottak kérlelhetetlen, igazságukat némán követ-

⁶ Buda Ferenc: *Rendkeresés. Jegyzetlapjaimból*. Holnap Kiadó, Bp., 2009, 153–154. p.

lő vonulását rémületes látomásba transzponáló filmként megjelenítő verse a *Könyörgés*, az emelkedett indulattal, lázhoz közeli hevülettel kijett mondatok varázslatos orkesztrálása.

„Felfelé gördülő kő”

Az életmű nyomtatásba került részének jelentős szeletét képezik az önmeghatározó versek, amelyek az identitáskeresés hol blaszfém, hol fennkölt megszólalásában tárgyiasulnak („*Nem voltam én hős csak hülye / más bolondok hegedűje*”; „*meztelen csiga vagyok, / szarvaím a csillagok*”; „*s én terpesztett lábbal állok a vizek fölött*”; „*s elcsorog vízen hagyott nyomom, / mert én vagyok a napfény*”; „*Egyetlen sebezhető pont vagyok, / a világ közepe.*”; „*Ember vagyok, emberhez van közöm, / s földi fűvekben megtörülködöm*”; „*Nem vagyok senki rabja, / csak önmagam darabja*”; „*felfelé gördülő kő vagyok*”), ugyanakkor az önmeghatározás kizárásos formájával is találkozhatunk („*pap nem vagyok*”), és megjelenik az identitás jövőbe vetített képe is („*Legyek megszólaló kő, eleven emlékezet*”). Az öndefiníciók sora a világba vetett ember természetes reakciójának kivetülése, annak a felismerésnek a folyamánya, hogy olyasmi is megtörténhet, aminek nem lenne szabad megtörténnie, hogy a megannyi társ mellett teljesen magányos az egyén, olyannyira egyedül van, hogy gondviselésre se számíthat, hogy léte a világ számára teljesen közömbös, és, el egészen a legvégsőig, ez a megvilágosodás annak a tudatosulását eredményezi, hogy ember fölött nincs gondviselés, a világ számára teljesen érdektelen, él-e, hal-e. Magányos. Teljesen egyedül van az iránta közömbös környezetben. Ez a hideg iszonyat, az ésszerűség és a megmagyarázhatóság elvesztése nyomán föllépő kozmikus rettenet és spirituális rettegés egyenes úton vezet a Semmi, az egyszerre fenyegető és csábító Nihil vonzásköréig, ami a versre is rávetül: „*Nincs fölöttem hatalom, / mert keresztülnéztem a csontjain, / és megláttam a semmit. / [...]* *Bordáim boltívei közé zártam az orgonahangú istent, / szabad vagyok.*” (Egyetlen...); „*s húshagyó kedden / mi leszünk ketten: / én meg a semmi. / így vagyok hitetlen.*” (A szentlelkeknek). A világba vetettség nyomán támadó rettenet hátborzongató, apokaliptikus képekben vetül ki, amelyekben a szél eloldozza „*a messziségek ördögi merevítőköteleit*”, elszabadulnak „*a vihar veszett csődőrei*”, amivel szemben a „*leszegett nyakú konokság visz előre*”, és az éjszakai viharban kedveséhez/megnyugvásához indult költő a „*felfelé gördülő kő*” metaforájába keményedik.

A magára maradt, a gondviselés metafizikai reményét is elveszítő embernek valamibe kapaszkodnia kell. Buda Ferenc esetében, miként az előzőkből kiviláglik, ezt a kapaszkodót elsősorban önmaga jelenti, utána a szerelem, harmadikként pedig a természet. A költészet szívesen tematizálja a természetet, különösen a kertet, ami fraktáljellegénél, vagyis annak a képességénél fogva, hogy minden apró részlete megjeleníti az egészet, bekerítettségével, vagyis elkülönülésével, állandó gondozásával, vagy éppen vad burjánzásával a költészet önmetaforájává lett. Buda Ferenc számára a kert korántsem egyenlíthető ki a költészettel, a kertészkedés nem azonosítható a versírással, mégis nagy ívű ódát, káprázatos verset ír *Kert* címmel, amiben a kert inkább az emberi létszféra megjelenítőjévé válik, a

dolgos kezek és a szegények birodalmaként éli meg a természet minden adományát: „*kavargó nyugalom gond- / terhelt kicsi ország, kíméllettel / körülhatárolt birodalma / só-lepte szorgalomnak*”, ugyanakkor a kert a „*takarékosok tőkéje, / gyermekkor tenyérnyi dzsungele*”, illetve: „*leigázott növények rendje, / szelíd szövevény*”; „*földtől lopott parányi haszon / lelőhelye, szegénység címere*”, a kert szinte minden, ami a modern kor magányosainak, a falusi és a tanyán élő emberek behatárolt világát jelenti. Egyetlen dolog nem lehet, nem szabad, hogy azzá váljon a kert: a kivonulás terepe, az elrejtőzés zuga, az öncélú bibelődés tereuma, a nemvállalás menedéke, vagyis a költészet köldöknéző metaforája.

A forradalom idején, majd a bebörtönzés során a verseket szülő zaklatottság nyomába a nagy ívű indulat és a hosszan kitartott hang kerül, a rövid(ebb) darabokat és töredékeket hosszúversek követik, olykor fennkölt hangon, olykor a narratív, folyamatos időrendiség köré épülő, ismétlődésekkel nyomatékosított, áradó versmondatokból építkezvén, a sodró beszédfolyamból minduntalan bámulatos metaforák, „*villámló szavak*” buknak elő, minduntalan emlékeztetve és figyelmeztetve az ember parányiságára és a világ (értsd: természet) végtelenségének felfoghatatlanságára, amihez csupán alázattal lehet/szabad közelíteni, különben a világot működtető roppant, és az ember iránt közömbös erők szeretelenségükben összeroppantják az egyént. Sorsa az lesz, amit nemtelen (ember) társai szántak neki, de a „*leszegett nyakú konokság*”-ot, a költő természetét ember nem törheti meg.

Az olyan típusú költőknél, mint Buda Ferenc, a vallomásosságot referenciális értelemben kell értelmezni, a líra szorosan és hitelesen kötődik az életrajzhoz, valós események tevődnek át a vers érzelmi-megjelenítő síkjára.

A korai versek csillaglángolása, a fenyegető természeti erők megnyugvása után a falu válik a költő egyszerre látomásos és valós témájává, a természet képei szociográfiai tartalmakkal töltődnek föl. Huszonnyolc éves ekkor a költő, a versében a korábban frekvenciált csillagok szó helyére a kutya helyettesítődik be, amit még akkor is villanyéllal üt gazdája, ha éppen tolvajt riaszt el csaholásával, s ebből a kutyából lesz egyedüli társa, akivel megosztja lakásának magányát. Harmincesztendő, amikor a „csillag” újra megjelenik a versében, ekkor azonban már nem a forradalom, az ifjú tűz, vagy a távolra vágyakozás metaforájaként, hanem – érdekes módon – a végzet, a pusztulástudat „*kurta szigony*”-aként értelmezhetően.

Egyik nagy életösszegző verse, a *Szólaljatok*, kezdetű vagy című (a vesző is a címhez tartozik) költemény, amely már nem említi a börtönt, de újra problematizálja a haza, majd az otthon kérdés- és témakörét, miközben számot ad a költő addigi élete (28 év) megpróbáltatásairól. Ugyancsak hasonló elszámolást végez a *Lennék kisgyermek* című versében, ahol a komorság inkább a hangulatban, mint a képekben jelenik meg, a múlttal szembeni elszámolás lezárult, a megpihenés, a játék, az önfelédtszabadultság idejének kellene következnie, de hiába óhaj, hiába fohász, a költő keze nem áll játékra, a vér metrumot, a szív ritmust diktál, a megpihenés nyugalma földörömböli a tenni akarás heve. Tényleges felszabadultsággal szinte csupán a gyermekversei között találkozunk.

„Kincseket őrzök”

A legnagyobb sodrású versek egyike, *Az elesett katonák emlékére*, párját ritkító megjelenítő erővel idézi meg a hadba vonulók vonatát, az elhagyott otthonokat és a hozzátartozókat, a fölázdosottság tudatának komor, súlyos képeit. A vers ritmusát a „*parancsra új parancs, szabályra új szabály*” – sor újbóli és újbóli ismétlése teszi lüktetővé, egyetlen dobogásban összesítve idézi meg a mozdony dohogását, a vaskerekek kattogását a síneken, a vagonok mellett elsuhanni tűnő fák villanásait, a menetelés ütemességét és az ágyúörgés kíméletlen moráját, majd egy hosszan alliteráló sor (vakok vigyáznak, vakoknak vak vezető / vezérelnek) dobpergéses staccatója a golyózápor, a pergőtűz rettenetét vetíti rá a kiszámított ritmusú menetelésre, hogy – zenei kompozícióként – a vers decrescendóval végül a csend némaságába halkuljon. Buda Ferenc költészetén tanítani lehetne, hogy a gondolatot, a mondatot a folyamatos ismétlődések sorozatossága teszi verssé. Nála az ütem mindig feszesen dobban, hol dalszerű hetykeséggel, hol balladás szünetekkel, hol vizuális, tipográfiai nyomatékosítással is kiemelve, de minduntalan lüktet a szöveg, még az Ady Endre halálának ötvenedik évfordulójára írt, vagy a *Kincseket őrzök* című prózaversében is, akárcsak a futurista tipográfiát és energiákat idéző *Roham* című költeményéből is ősi ritmusok dobolnak elő, bár ennek a versnek a hangszerelése teljesen más, sámándal helyett inkább nagyzenekari partitúra, amelynek olvasása során a teljes szavalókórust halljuk. Az ilyen partitúrának a megszólaltatása a legtöbb, amit költő megtehet. Az ismétlődés alakzatai között kiemelt helyen áll Buda költészetében a szintagmák, szókapcsolatok ismétlése. Buda Ferenc nem refrénben gondolkodik – bár például a *Két kazak* népdalban természetesen használja a stórfavégi ismétlést, hanem sokkal bonyolultabb ritmusképlet alapján helyezi el az ismétlődő szókapcsolatokat, amivel hangsúlyos nyomatékosító hatást visz át a befogadóra, mintha a vers ritmusát visszhangzó rezonátordoboza nyerne még mélyebb regisztert ezeknek az ismétlődéseknek köszönhetően, amihez hozzájárul a hangsúlyos dikció, a fokozás, a felsorolás, a kérdés, a felkiáltás retorikai alakzata. Ebből a ritmusba ágyazottságból eredően különös, hogy milyen mesterien szólaltatja meg a haiku-formát: a megnevezhetetlen abszolút szubjektumot megszólaltató, számunkra, életmódunktól, filozófiánktól annyira távol álló költői alakzatot, amire egyéb magyarázatot nem tudok, mint azt, hogy Buda Ferenc természet- és létfilozófiája túllépett a vallási kötöttségeken, eljutott a hithez, ami valami egyetemességet szeretne látni a világ partikuláris, semmis dolgaiban. Ehhez mindenképpen hozzájárulhatott a közép-ázsiai, a török népekkel történt szellemi ismerkedése, de bizonyára nagy tévedés lenne ennek a kapcsolatnak tulajdonítani a haikuban való otthonosságát. Ugyanakkor a limerick se idegen tőle, pedig ez az angol versforma már majdnem annyira ellentéte a haikunak, hogy akár a negatívjaként is jelölhetnénk, persze egymáshoz semmi közük. Alanyiség, bölcsélet, létfaggató kételemek, nyelvi játékosság, kísérletező poézis, mind-mind egyben jelentkezik Buda Ferencnél, aki addig viszi a játékosságot, hogy anagrammákat is sorjáz, persze ilyenkor se a fonémákkal vagy grafémákkal zajló öncélú játék ösztönzi, hanem a homo poeticus és a homo moralis kiegyensúlyozottsága nyomán összefonódó

erkölcsi fölháborodása és indulata. A *Politika* két anagrammája nála: „*Aki lop: ti*” és „*Piti akol*”, a Privatizációé: „*Tó, víz, cári pia...*” és „*Ó, tíz pici árva!*”, a legszebb pedig talán a Lendületben az ország anagrammája: „*Ege: lenn. Űz, mert dobál. / Az dorgál – te ülsz benne.*”

„Földbe enyészik a jelen”

Az 1973-as esztendő újra az egzisztenciális veszélyeztetettség idejeként járja át a verseket, amelyek hol a globális pusztulás képét hívják elő, hol az emberi erő hitványságára és a szervek pusztulékonyságára mutatnak rá, majd a társ- és önféltés szólalmain felülemelkedve az Urat szólítják meg. Nem a klasszikus értelemben vett istenes versek ezek, hanem annak a kételynek és tagadásnak a megfogalmazásai, hogy létezik-e gondviselés. Egy olyan ember megnyilatkozásai, aki fölismerte a maga (az ember) semmis mivoltát, és képtelen elhinni, hogy ne lenne valami fölötte álló szervezethez, amely összetartja a tömérdék semmisséget. Ennek a kozmikus magánynak a félelme ver gyökeret a magasan ívelő *Tanya-hazám* című költeményében, ami egy újabb számvetés, versben, amelyben hol játékos tipográfiával, hol komor sortömbökkel megjelenítve, hosszan kitarított, magas érzelmi regiszterű hangon faggatja magát a választott létmódjáról, a paraszti világról, múlttól, jelenről, jövőről. A későbbi *Árvaország* mintha a *Tanya-hazám* újraéneklése lenne, csak oldottabb ritmusban, még jobban megtisztítva, arányosan verselve a létbehelyeztettség, létbevetettség kérdéseiről, és ezt a sort zárja az ugyancsak kérdésektől zsúfolt *Himnusz haza* című költeménye. Zárja-e? Aligha. A *Rigmusok a századra, századvégre* című költemény címével jelzi (ha mindent elhiszünk a költőknek, de ez esetben feltétlenül hitelt adhatunk a címnek) keletkezésének idejét, majd egy lendületes vers következik a cím után, egy sziporkázó körkép, költői és emberi (a kettő között ez esetben fogalmazási, nem pedig fajsúlyi eltérésre gondolván teszek különbséget) kérdések és a korban felsejlő dilemmák felező nyolcasokban dobbantva robognak végig a sorokon, felveszik azt a rakétázó tempót, amiről a vers szavai is beszélnek, így sziporkázó egységbe illeszkedik a költői indulat, a kirobbanó gondolat, a nyomatékos ritmus és a pergő rím. Erre már leütéssel válaszol az *Össztánc*, a 8+6-os, jól skandalizáló refrénnel – amelynek csupán 1. és 3. sora ismétlődik, a 2. és 4. sor mindig új –, lendületes haláltáncdal, továbbéneklése a *Rigmusok a századra, századvégre* versnek, remek darab, s ennek is van folytatása, a humort és a kihegyezett ironiát az előzőkhöz hasonlóan nem nélkülöző *Tiborc tűnődikben*.

1977 októberében elhunyt Kormos István, negyed évvel rá Nagy László. Buda Ferenc az előzőtől verses levélben, utóbbtól verses nekrológban búcsúzott. Nagy Lászlóhoz 1995-ben is intézett egy kézbesíthetetlen episztolát, de egyéb verseibe is vissza-visszajár a halott költőtárs. A költőtársak halála egyszerre beszédessé tette a költőt, hosszú, tagolt versmondatok áradásából épül verse, mintha hirtelen kevésnek bizonyulna a szó és a kép, sok lenne a még elmondandó, és szemmel láthatóan kevés hozzá az idő. Ezt a kiömlő szópatákat az újra feszes, szűkszavú, látványos képi világú költemények sora követi, s ezek a versek egy kifordított időről szólnak, amelyben a hóval beköszöntő húsvéton elmarad a föltámadás,

az *Elégia* című verse például egy pusztuló világról beszámoló helyzetjelentés; a mindenségre vágyó költő belenyugvással szemléli idejének és életének múlását, ami észrevétlenül börtönként falazza körül a maga teremtette szabadságát.

Ebben az időben került sor Buda Ferenc ázsiai utazására, ott szerzett tapasztalata tovább mélyíti kételyeit, személyes mulandóságának bizonyossága fölé telepszik az ősök eltűnésének nyilvánvalósága. A tapasztalat nyomán 1983-ra teljesen megkeseredik, az életre már csak mint „*krónikus jelen*”-re képes nézni. A '83 című költeménye is számvetés, amelyben az *Elégia* és az *Ázsia felett* versekben felvetett kérdések és megfogalmazódó tapasztalatok még komorabb hangütésben jelennek meg: „*Múltam csak sejthetem, / jövőmről mit sem tudok, / földbe enyészik a jelen,*”, majd az egyéni megszólítotttság rávetül a társadalom egészére: „*Száz éve itt minden ideiglenes.*”, amit újra az egyénre visszamatató képpel nyomatékosít: „*Nem a kezemben: / hátamban a kés.*”, s miután „*elhallgatott és elhallgattatott szavak*”-ról, a lelken ejtett sebekről és csonkolásokról számot ad, léthelyzetét „*Csöndország*”-ként nevezi meg, amelyben mázsányi teher nehezedik rá. Újabb költőtárs, Szécsi Margit elvesztése korbácsolja indulatát a jelen költőien költőietlen leírására: „*Csillag-magasság helyett a talajbaktériumok / szintjén tenyésző művek sora példázza: miféle jellemvonások számára / otthonos a konszolidáció néven közismert társadalmi-lélekbeli állapot, / a szellemi és erkölcsi értékek iránti tartós kereslethiány.*”

A versek sorába belopóznak az időskorral foglalkozó költemények, amelyekben tényleíró, tudomásul vevő hangon szólal meg a költő, bár egyre súlyosabb szociális tartalmakkal és morális elégedetlenséggel telítődnek a versei, mégis inkább bölcs tanácsokkal felvértezve igyekszik elfogadhatóvá tenni életének ezt a szakaszát (*Üzenettörlés*), s mi sem természetesebb, hogy itt újra megszólaltatja az Urat, de ugyanazon a távolságtartó hangon, miként korábban is, megalázkodás, vagy a nyájhoz való megtérés helyett korrekt viszonyt kínálva fel, és várva el (*Fohász a virradatban*). Ennek a pályaszakasznak is van két, az életutat összegző, a korábbiakhoz képest meglepően rövid verse, a *Hőből, fényből* és az *Isten szalmaszálán*, amelyekben a korábbiaknál még mélyebben le- és megtisztulva, a lélek megbékélésével és a költött szó csiszolt simulékonyásával szólal meg a költő.

„Anélkül, hogy elhazudná...”

Az ember és a költő etikus tartásának József Attila, Nagy László, Szécsi Margit, Bartók Béla és mások műveiben megjelenő példákról beszélgetve Buda Ferenc leszögezte, hogy: „...az igazi műteremtés éppen az, ami a káoszt is rendbe tudja szedni, a külsőt éppúgy, mint a belsőt. Anélkül, hogy elhazudná a káosz tényét.”⁷ Ezzel a véleményével kapcsolatosan kételyét is megfogalmazta, hogy poétikai tekintetben akár elavultnak, meghaladottnak tűnhet a rendteremtő igyekezet olyan irodalmi gyakorlattal szemben, amely a szöveg szétfolyása révén kíván építkezni. Annyit tehetünk mindehhez hozzá, hogy az, amit Buda Ferenc magvasan megfogalmazott, nem pusztán poétikai kérdés, sőt nagyon nem az, hanem egy emberi maga-

7 „*de én hálók a világgal / nem énvelem ő.*” Buda Ferenc, Elek Tibor, Nagy András, Nagy Gábor, Zalán Tibor beszélgetése. In. Elek Tibor: *Árnyékban és fényben. Darabokra szaggatott magyar irodalom.* Kalligram, Pozsony, 2007, 388. p.

tartásmodell mű általi leképzése, a poétika nyomvonalán felvonuló morális és gerinces magatartás, ethosz a szó hérakleitoszi értelmében.⁸

Buda Ferenc költészetében és prózai munkáiban⁹ az említett ethosz jelentős mértékben a közéletiség fogalma köré szerveződik. Magában foglalja a közös-séggel azonosulás empatikus készségét, a szegények, elesettek, kiszolgáltatottak, jogfosztottak iránti morális és szociális érzékenységet. Olyan világszemlélet ez, amit vélhetően szülőhelye, Debrecen miliója, vallási és nevelési közege eleve tartalmazott, és ezt az erkölcsi alapvetést kétségtelenül segítette a Közép-Ázsiában megismert, török nyelvű pusztai népek gondolkodásmódjának, életvitelének, mítoszainak, meséinek, népköltészetének megismerése, személyes találkozása ezekkel a népekkel Kazahsztán és Kirgízia földjén. Az örökölt és megszerzett morális tartás Buda Ferenc költészetében a magyar líra heroikus, sorsvállaló, közösségben gondolkodó, de egyediségét is hangsúlyozó vonulatával párosul. A daltól indul, és bármilyen formabontó megoldásig is ér, versében a szónak, a ritmusnak, a rímnek súlya van, dobban valami, sámándob, bakancs, szív, hogy beleremeg a lélek. Szóhasználatá szikár, mintha a köznyelvet és a költészetet szeretné harmonizálni, miközben a magyar romantikától a XXI. századig vezető poétikai utak során már megterhelt kifejezéseket, szóképeket, szimbolikussá nőtt szavakat, képeket von költeményébe, őrizvén a hagyományt, de ezek zömét az eredeti előfordulástól idegen szöveghelyzetbe hozza, nemegyszer ironikus keserűséggel forgatja meg őket tengelyük körül, így az önkifejezés sajátos, csorbítatlan, de mégis eredeti funkciójukra alkalmatlan eszközeivé teszi őket. Buda Ferenc versének van közlendője, a verset a gondolatátvitel eszközeként kezeli, lehetséges olvasatait igyekszik az azonosítható és értelmezhető jelentés körében tartani. Ennek érdekében lapidáris a megszólalása, a terjengősség áll tőle legtávolabb: minden versében összegez, sűrít, tömörít, egyszerűsít, s ami a legfontosabb: megtisztít. Megtisztítja a verset a fölösleges ékektől, díszektől és sallangoktól, ugyanakkor a versbefogadót is mintegy mentális salaktalanításra veszi rá. Drámai erővel fogalmazza meg az egyéni és a közösségi szabadságigényt úgy, hogy abban a történelmi és a nemzeti identitás fogalmazódik meg.

Buda Ferenc azzal őrzi a nemzeti és etikai értékeinket, hogy versében megszenvedti a jelent. Mert a költő már csak ilyen, idegvégződéseai túlnőttek epidermiszének határán.

8 Éthosz antropológiai daimon – az ember sorsa jelleme.

9 Buda Ferenc: *Rendkeresés. Jegyzetlapjaimból*. Holnap Kiadó, Bp., 2009.

Alföldy Jenő

Egy kard mint művészi remeklés

Buda Ferenc hetvenötödik születésnapjára

Buda Ferenc kritikai fogadtatásában elsősorban a költői egyéniséget, a mar-káns és férfias egyéniséget domborítja ki a szakirodalom. Nem véletlen, hogy 2000-ben Balassi-karddal tüntették ki: ezzel a díjjal olyan magyar költőket (és magyarból fordító külföldieket) méltatnak elismerésre, akiknek vitathatatlanul magas színvonalú irodalmi alkotásaiban a tevékeny hazaszeretet, illetve a magyar kultúra iránti rokonszenv is kifejeződik. Buda Ferenc költészetének korai szakasza – és számos későbbi verse is – az 1956-os forradalomhoz és szabadságharchoz kapcsolódik, melynek leverése után a költő egy esztendeig tartó börtönbüntetést szenvedett azokért a verseiért, amelyekben bírái szerint lázító és tiltakozó szándék munkál.¹ Ebben igazuk is volt, csakhogy amit akkor bűnnek tartottak, azt Magyarország nagyjából helyrebillenő történelemfelfogása azóta egyértelműen a költő javára, s bíráinak rovására írta. Őt magát is jellemzik azok a szavai, amelyekkel Nagy László búcsúztatására készült, de amelyeket a hatalom nem engedett elmondani a jó barát és példakép sírjánál: „nem tollat temetünk ma itt, de kardot”. Ebben a csak utólag megjelent búcsúbeszédében „Lázban kovácsolt damaszkuszi pengé”-nek is nevezte Nagy Lászlót.² Buda Ferenc ars poeticájához föltétlenül hozzátartozik a sorsában kikovácsolt erkölcsi tartás, a társadalmi és nemzeti szabadság szolgálata, s a szép szóval megvívott harc az igazságért.

Az irodalomkritikai értékelés rendre ismétlődő megállapítása az is, hogy Buda Ferenc példásan ismeri és műveli anyanyelvét s a költői mesterséget. Anyanyelvét árnyalataiban és történetiségében, költői stílusát pedig a népköltészet és a távolibb-közelibb elődök, Balassi, Csokonai, Arany, Petőfi, József Attila, úgyszintén Nagy László, Juhász Ferenc és a többi kortárs kiválóság értékeinek tanulságaival fölvertezetten dolgozta ki sajátosan egyénivé. Füzi László szerint Buda „Verseinek megformáltsága mögött az anyaggal küzdő ember mesterségtiszteletét érezzük”.³ Úgy érzem, Buda Ferenc ma is növekvő életművének értékelése főként ezen a téren

1 Lásd a költő *Túl a falon (Az én ötvenhatom)* címmel összeállított versválogatását. Holnap Kiadó, 2006.

2 Lásd Szekér Endre *Buda Ferenc* című kismonográfiáját. Forrás Kiadó, 1996, 8. old.

3 *Isten szalmaszálán – Buda Ferenc legszebb versei*, utószó. Forrás Kiadó, 2006, 175. old.

mondhat újat. A nemzeti hagyományok ápolását és a közügyek szolgálatát, a káros társadalmi jelenségek vétőzését, az élet értékeinek, a szegények és a közemberek méltóságának védelmét egyre változatosabb formákban fejezik ki nagy műgonddal írt versei. S a társadalmi élethez hasonlóan a magánélet, a család, a szerelem, a természeti szépség, különösen a kiskunsági „Homokhaza” s az egyszerű élet mindenféle öröme árnyalja munkáját. Ha az élet neheze s a mulandóság előérzete gyakran bukkan is föl a verseiben, s hangjába olykor rezignáció vegyül, azért a derű és az életszeretet adja meg költészetének alaptónusát. A kenyér íze kesernyés, fanyarkás és gyümölcs édességű aromákkal keveredik énekhangjában aszerint, hogy a szóban forgó tárgy mit ad hozzá a mindennaphoz.

Kés, virág című nyolcsorosában így vegyülnek az ízek: „Késsem van, kutyám s kenyerem. / Gázolok veled mély havakban. / Zöld ágaidat tördelem, / virágaidat megríktattam. // Jössz velem, dércsípett virág, / kő-ujjaim kéken szorítanak. / Szemedben ülnek kisbabák, / fejed fölött megáll a csillag” (*Kés, virág*). A dalba foglalt önarckép már a harmadik sorban szerelmes dallá, virágénekké alakul, megtartva a sorsjelképek (*kés, havak, dér, kő*) ridegségét, de felvillantják a vallomás kedveskedő, közeli (*szemed*) és kozmikus távoli (*csillag*) szépségét. Az ellentétek verse ez, kicsit Petőfi *Fa leszek...* kezdetű dalához hasonlóan, de egy fokkal bensőségesebben, bizalmasabban, s a léthelyzetnek megfelelően családiasabban.

Örök szépségű darab, és teljesen mellékes, hogy mennyiben modern és mennyiben hagyományos. Vannak azonban sokkal modernebb megoldásai is – ezek közül a *Mese* című kompozícióra hívnám föl a figyelmet. A négy versszakos, többnyire egy-két szóból álló sorokra tagolt költemény legföltűnőbb sajátága, hogy hat sor kivételével minden sorban elhangzik egy szó, a *kő*, a harminckét soros versben összesen huszonhatszor, sőt némelyik sorban kétszer is előfordul (*kő kövön*). A szimmetrikusan tördelt vers két versszaknyi, bal oldali oszlopában rendszerint minden sor egy-egy összetett szó, amelynek előtagjaként a *kő* mint minőségjelző (*kőország, kővilág, kőfákon* stb.) sajátos zenei monotóniát ad a két szakasznak. A jobb oldali oszlop változatosabb, noha itt is rendre fölhangzik a *kő* motívuma. A zárómondatban mintegy összeomlik az a súlyos építmény, amelyet eddig fölépített a költő az ismétlődő „kövekből”, amelyek többé vagy kevésbé szabályosra faragott terméskövek is lehetnének. A „*kő kövön nem marad*” mint közszájon forgó szólás lerombolja a megdermedt kővilágot – a költő az Adyától, illetve Nagy Lászlótól átvett ostorával kergeti szét a megkövült látomást, a mozdulatlanságba fagyott valóságot, vagyis a keletkezés idején, a hetvenes években fennálló valóság szimbólumát. Gyönyörű „ősi-modern” megoldás (Tornai Józseftől véve kölcsön a szót), hogy a *Mese* címmel és az ostoros kisbojtárral a népmesék távlatába helyezi Buda Ferenc ezt a huszadik századi, akár lettristának is nevezhető verset.

Ugyanebből a viszonylag korai pályaszakaszából való a *Szólásért való ének*. Ez a kiemelkedően szép, imádságos költemény egyrészt a tizenhatodik századi bujdósóénekekkel, másrészt a belőlük gyakran merítő Csanádi Imre költői gyakorlatával rokonítható. Csanádi költészetéből elég, ha csak a korai *Hazátlanra* vagy a későbbi korszakában keletkezett *Erdei vadak, égi madarakra* emlékeztetek. A népi és régi magyar költészet mély hagyományainak korszerűen klasszicizáló alkalma-

zásáról van szó mindenképpen. Az archaikus magyar ízek félre nem ismerhetők ebben a verstípusban: hallatukra az *Elindultam szép hazámból, az Erdő mellett estvéledtem* és némelyik kuruc kesergődal ötlük az olvasó emlékezetébe. Alcímiben az *Ad notam...* kezdetű utalás sem volna indokolatlan. Hallgassunk csak bele a Buda-vers tizenegyszer négysoros versszakaiába:

*Uramisten, ügyelj reám,
mert érkezett nagy nyavalyám,
feljött napom pusztaságra,
jutottam rideg szállásra.*

Bármelyik szakaszát idézem, ugyanaz a veretesen szép versdallam, ugyanaz a patinás nyelv és a legrégebb stíluseszközök egyike, az alliterációk kalevalai gyakorisága ígéz meg:

*Bújdostam szoros utakon,
ismeretlen földhátakon,
hosszában poros pusztáknak,
széltiben szikes mezőknek.*

*Homokszitáló szelekkel,
sófehér felhőfalakkal
hágtam a hegyek hátáig,
fatenyészet határáig.*

A verszárás Balassi szerkesztési módszerét idézi a versírás dátumának és helyzetének megjelölésével: „*December hideg havában, / kilencszázhetvenháromban, / emez éneket szerzettem / szorongatott perceimben*”. Észrevesszük a kalevalás alliterációkat is – Csanádi is szívesen élt velük.

Ha már Csanádi Imrét emlegetem, illendő fölidéznem azt a Buda Ferenc-verset is, amelyet éppen Csanádi Imre emlékezetére, költői rájátszásként írt, egyszerre utalva Csanádi kalendáriumi költészetére és gyerekverseire. Címe: *Zsebnaptár kicsinyeknek – Csanádi Imre emlékének*. Íme a tizenkét rímes disztichonból álló költemény első négy szakasza:

I.
*Esztenő eredő hónapja, havat szaporító.
Ingyen hízik a jég. Lesz-e fa tűzre elég?*

II.
*Megzordúl az idő, hasadoznak a fák is a fagyban,
ám a közel kikelet küldi a langy szeleket.*

III.
*Cinke cipog, a vetést beragyogja az ég, örömében
fellege sírvafakad, szétveri mind a havat. –*

IV.

*Pitypang szirma aranylik, a kecskegidák tusakodnak,
szőrük akár a selyem. Sarjad a petrezselyem.*

A rímes disztichont leoninusnak nevezi a poétikai tudomány; Buda Ferenc ennek a versalakzatnak azt a változatát alkalmazta, amelyben a pentameter sormetszetén és végén csendülnek meg a rímek. Az alliterációk mellett átvette Csanádinak azt a kedvelt módszerét is, hogy a pentameter közepén a Csanáditól „hézagolás”-nak nevezett kihagyással a szemnek is érzékeltette a zenei szünetet. Ez arra is jó, hogy jelezze az ütemhangsúlyosan értelmezhető hangsúlyhatár és az időmértékes ritmusnak megfelelő sormetszet egybeesését. Ez a vers magyaros hatásának kedvez: az értelmi, grammatikai és zenei periodicitás egyszerre érvényesül. A műgonddal, formaművészettel létrehozott versidom többszörösen is megidézi Csanádi szellemét. Egyrészt a szimultaneitásával, a magyar nyelv adta verselési lehetőség teljes kiaknázásával, melyet Csokonai, Arany, Babits, Áprily, Weöres, és talán Gulyás Pál művelt ilyen magas fokon. Másrészt azzal, hogy semmi kényszerűség, mesterkéltetés nincs benne. Csanádi is ritkán alkalmazta az áthajlítást vagy sorátvetést, poétikai nyelven az enjambement-t. Az időmértékesen skandált verslábak szinte sehol sem szegik át a magyaros ütemhatárokat és a természetes magyar beszéd tagolását. Buda Ferenc Debrecenben diákoskodott, s a „kismesterként” kiváló Kiss Tamás egyik meghatározó mestere volt a verselés elsajátításában. Éppen Csanádi Imre figyelmeztet (*Kismester*)⁴ című epigrammájában és másutt, hogy milyen nagy fontosságot tulajdoníthatunk verstani kultúránk kifejlődésében az úgynevezett kismestereknek.

A fent idézett disztichonok (ezúttal rímek nélkül) így hangzanak Csanádi 1958-ban írt *Kalendáriumában*, amelyben nem egy-egy, hanem két-két disztichon jellemzi az esztendő hónapjait. Nézzük a *Bőjt más-havát*, azaz márciust:

*Barkát bontogat és havat oszlat Március; erdőt
lány fiuval bujkál, ágy terül ott, ibolyás.
Gólya keres kéményt; csecsemőfejek, édeni bimbók
törnek a napra elő, krumpli fogy: itt a tavasz.*

Csanádi Imrének van az ötvenes évek közepéről egy egész kis kötetnyi gyerekversciklusa, a *Kergetőző négy testvér*, amely a négy évszakot megszemélyesítve, az év hónapjait egy-egy képpel jellemezve, majd a hozzájuk tartozó természeti motívumokat külön-külön versekben kibontva áll össze verskalendáriummá. (*Hónap-soroló, Tavasz-ébredtő, Naphívogató, Ibolyászó, Májusdicsérő* stb., egészen a negyven versből álló ciklust összefoglaló *Négy testvérig*.)

⁴ Csanádi Imre *Kismester* című epigrammája így hangzik: „Legyek kismester inkább. Dolga-értő, / ki mit csinál, azt jól csinálja, / mintsem titánok pofatépő, / ál-egekig sötétlő / paródiája.”

Ha mindezekkel s a főntebb idézett *Kalendáriummal* összevetjük Buda Ferenc versét, akkor nemcsak a Csanádiéhoz fogható mesterségbeli tudásának adózunk elismeréssel, hanem nagyfokú beleélő készségének is. Sőt hozzátenném: bizonyos stílári rokonságukat is megfigyelhetjük. Azt, hogy mindketten veretes-szép, a kulturális és plebejusi eredetet hangsúlyozó, az ékesszólásra való készséget puritánsággal párosító magyarossággal szólta az anyanyelvi közösséghez. Belátom, az ékesen szólás és a puritán beszéd együttes említése önellentmondásként hangzik, de ennek a kétféle minőségnek a szinkronitása, úgy vélem, Csanádi Imre és Buda Ferenc költői stílusának közös jellemzője. Ez pedig a hazai kulturális hagyományokat, a *népit* és a *régit* egyaránt felhasználó nemzeti klasszicizmuson nyugszik. Azt sem hanyagolnám el, hogy a *Zsebnaptár kicsinyeknek* bravúrosan idézte fel ugyanazon versében a deákosan klasszicizáló Csanádi Imrét és a nagy-szerű gyerekköltészetéről nevezetes Csanádi Imrét, Weöres Sándor mellett e műfaj legkiválóbb művelőjét.

Maradjunk még azonban a Buda Ferenc-költemény deákos formájánál. Irodalmi hagyományaink nagymértékben összeforrtak a latin (és egyúttal a görög) múlttal. Az időmértékes verselés a korai kezdeményező, Sylvester János, majd Berzsenyi, Csokonai, Fazekas, Virág Benedek és más mesterek nyomán a magyar költői kultúra elidegeníthetetlen része lett, és megmentette poézisünket az egyhangúságtól, a felező nyolcas és tizenkettes malomzakatolásától, amelyet a tudós költő, Arany János már a *Toldi* második részében, majd más epikai alkotásaiban is koriambikus (– U U –) és adonikus (– U U –) verslábakkal, illetve kólonokkal élénkített, és (Csokonai néhány példáját követve) megvetette a szimultán verselés alapjait, a deákos és az ütemhangsúlyos verselés egyidejűségét. Ennek a fejlődési iránynak sok híve volt a huszadik században Adyval és Babitscsal kezdődően, folytatva Weöressel, Kálnokyval, Nagy Lászlóval, Csanádival és a fiatalabbakkal (pl. Szepesi Attila, Kerék Imre, Kovács András Ferenc, Rózsássy Barbara); legzeneibb költőinkről van szó. Nem mondhatjuk, hogy általánosan elterjedt ez a költői gyakorlat: a huszadik századi mesterek egy része beérte az egyoldalú jambussal, majd egyre gyakrabban a szabad verssel, az ütemhangsúlyos ritmussal pedig nem sokat foglalkoztak. Buda Ferenc viszont a legkülönbekhez csatlakozott. Amikor tehát tartalmi okokból úgy méltatjuk őt (teljes joggal), mint az ötvenhatos forradalom egyik legfontosabb költőjét, mint a szabadságeszme ébrentartóját, majd a rendszerváltás után az ötvenhatos hagyomány zászlóvivőjét (ha nem is lengetőjét) s a későbbi évtizedek hol rejtett, hol nyílt társadalomkritikájának vállalóját, akkor ne feledkezzünk meg arról se, hogy legkiválóbb formaművészeink egyike ő.

S hogy még mi mindent ne hanyagoljunk el róla szólva? Például azt, hogy milyen széles látókörű társadalombíráló a költői szó eszközeivel, nemcsak hazai, hanem nemzetközi jelenségeket is észrevéve, szerencsére hamar tudomásul veszi a versolvasók fogyatkozó tábora; a politikai érdeklődés gyakoribb, mint az esztétikai befogadókészség. Ki nem venné észre közéleti költészetének mindenkori hajtásait, az olyan közéleti verseit, mint például a *Tiborc tűnődik*. Alig nevezhető rájátszásnak, parafrázisnak, csupán egy-két motívum utal a *Bánk bán* hőisére: egy ízig-vérig mai Tiborc énekl groteszk, szatirikus dalát. A hétszakaszos vers így indul:

*Fura egy fordított világ ez:
az lesz vátesz, aki lóvá tesz,
sztár a zshivány, mester a kontár,
a cinkolónak piros pont jár,

szajhákön csillámlik a flitter,
sarzsihoz jut sok kósza ritter,
s vélvén magát vezérhajónak,
vígan feszít vizen a hólyag.*

Az ilyen gúnyosra hangolt verseiben nemcsak a szellemes fordulatokat vesz-
szük észre, hanem a vers megformálásában rejlő humort is. A *világ ez – lóvá tesz*
például humoreszkbe illő, szójátékszerű rím, akárcsak a többi, a „betűrímekeket”
is közéjük értve.

Van olyan verse is, amelyben a rímelésnek egy sajátos formáját, az úgynevezett
kancsal rímet használja, mely nem a magánhangzók, hanem a mássalhangzók
összecsengetésével ad játékos hatást. Ennek talán még nagyobb az ironikus (vagy
akár önironikus) hatása, mint az előbbi, kínrímyszerűen élesen csengő tiszta
rímeknek. Íme a *Keringő* című ciklus *Magán 2.* alcímet viselő szakasza:

*Maholnap csak megöregszel –
nincs erre semmi elixir.
itt sajog, ott nyilall,
érd be most annnyival,
s örvendj, hogy hátad alig szúr.
(Ez van. S ez éppen elég szar.)*

Hogy ebből a sorozatból ne csak egy magán-, hanem a világhelyzet ihlette
miniatúrát is idézzek, álljon itt a *Közép-kelet* alcímű hatsoros is:

*Afgánok, arabok, perzsák –
gyűlnek a dinamit-morzsák.
Ha robban, nem csoda:
kirázni nincs hova,
s színültig teli a porzsák.
(Mi lesz itt? Tudja a kórság.)*

Az ironia eszközei közül itt a színlelt egykedvűség s a baljós híreket elhessentő
gesztus tűnik föl az olyan játékos rímek mellett, mint amilyen a *perzsák – morzsák*
– *porzsák – kórság* rímbokor.

Van olyan verse is Buda Ferencnek, amelyet hallhattunk már néhány fórumon
a költő énekes előadásában, kobozkísérettel is. Természetes, hogy itt a zeneiséget
ugyancsak méltányolnunk kell. Méghozzá nemcsak a refrénszerűen ismétlődő
sorok és a nyelvi dallamosság okán, hanem azért is, mert a „kobzos ének”-ként
hangzó vers egy nevezetes középkor végi hagyományra, a haláltáncszerű vágáns
dal szerkezetére és hangulatára épül. A fekete humor a játékosan groteszk rímek
és szójátékok mellett főként a Walpurgis-éji körtáncban részt vevő figurák meg-
nevezésének módján alapul. Néhány példa:

*kanonokok, kiskirályok
színarany koloncok
kápólnák és kuplerájok
pénztribék-tanoncok*

*kajla sánta hóka lompos
szélhám felleghajtó
zűr-ügyekben főkolompos
százalék-szakajtó*

Ropják a körtáncot az ősz filiszterek és a gyászhuszárok éppúgy, mint a rongyszedők és főminiszterek. Az *ember tragédiájának* londoni jelenete vagy Arany János *Hídavatása* hajlik ilyesféle haláltáncba – de találunk hasonlót Illyés Gyula *Kacsalábon forgó várában* vagy Nagy László *Menyegzőjének* felvonulásában és duhaj zárórészében is. A variációs formában újra és újra visszatérő refrén a latin sorok és a trágár célzások vegyítésével fokozza a középkorias hangulatot:

*dies irae dies illa
kedved tán lekókadat?
van ki húzza lesz ki vonja
talpalávalódat*

Másutt láthatjuk azt is, hogy a vitathatatlanul nemzeti érzelmű költő a kurucodástól sem hatódik meg:

*tarka göncök dús loboncok
dekorált grabancok
körbenyalják ím a koncot
kurucok s labancok*

Régi igazság – korántsem én állapítom meg először –, hogy a középkori haláltánc a legdemokratikusabb műfajok egyike: a világvégét váró, rettegve sürgető hangulatban, a végzetes, a bűntudatot feledtető, majd gonosz tréfa-ként világgá kiáltó mámorban és a halálban mindenki egyformán osztozik, akár csak a társadalmat szétzüllesztő felelőtlenségben. A birodalmakat háborúba és romlásba rántó bűnben és bűnhődésben a király eggyé válik a koldussal, a hódító a meghódítottal, a püspök a kufárral. Az *Össztánc* kavalkádja kétségtelenül haláltánc-hangulatot áraszt – nem is hiányzik belőle az erre való, szó szerinti utalás („*polka valcer rock toborzó / sorra egy haláltánc*”) s a középkori énekekből és képzőművészeti ábrázolásokból elmaradhatatlan kanördög, a „nagy parázna” vagy a csontváz figurájára is emlékeztető, sokféle alvilági szörny, olykor elegáns, flitteres estélyiben, frakkos báli ruhában.

A hetvenötödik születésnapját ünneplő Buda Ferencnek azt kívánom, hogy vaskeménységű versei a továbbiakban is mindig annyi emberséges léletszeretettel, szatirikus humora pedig annyi szigorral és kíméletlenséggel párosuljanak, mint az eddigiekben. Számára a felső határ csakugyan a csillagos ég.

Molnár Vilmos

Történet egy vaddisznóról

Van a mágikus realizmus nagyjai között számon tartott argentin Adolfo Bioy Casaresnek egy regénye (*Morel találmánya*), amelyikben a főhős meghívja barátait és barátnőit, jó ismerőseit egy óceáni szigetre, egy finom ételekkel, különleges italokkal jól ellátott csodálatos villába, ahol idilli környezetben töltenek egy hetet, sétálgatva a mesés szigeten, okosan társalogva kedvenc témáikról, gondtalanul derülve az időnként elhangzó finom szellemességeken. Közben észrevétlenül működik a házigazda titkos találmánya, a mindenütt jelen lévő és a vendégeket folyamatosan három dimenzióban megörökítő filmezőgép, a hozzá tartozó mikrofonnal. Miután a meghívottak távoznak, a házigazda beállítja a háromdimenziós levetítő készülékét, amelyhez az apály-dagály szolgáltatja a kimeríthetetlen energiaforrást. Így ez a csodálatos hét minden részletében valóságként levetítésre, vagy inkább reprodukálásra kerül. Mikor véget ér a vetítés, kezdődik ismét előlről, míg a világ s két nap. A levetített háromdimenziós figurák valamiképpen lélekkel is megtelnek, melyet a lefilmezett emberekből szippantott ki valami gép. A házigazda így véli biztosítani magának és barátainak a halhatatlanságot, ezért vigyázott annyira, hogy erre a hétre kellemes társaság verődjön össze és minden részlet tökéletes legyen.

Eddig kétszer volt szerencsém eltölteni pár napot Veránkán, ezen a valóban mesészerű dunai szigeten, és mindkétszer eszembe jutott Casares regénye, kaján belső kuncogások közepette. De azért nem lestem be a szekrényekbe és bokrokba, rejtett filmezőkamerák, mikrofonok meg lélekszippantó gépek után kutatva.

Eszébe ne jusson valakinek holmi unatkozó milliomosok lagymatag időtöltésére gondolni. Tucatnyi író, költő, kritikus és szerkesztő szokott összegyűlni ilyenkor a kecskeméti *Forrás* folyóirat főszerkesztőjének, Füzi Lászlónak a szervezésében, szíves vendéglátásában egy-két napra a szigeten, szó sincs egy egész hétről. És a gazdasági válság következményeként az utóbbi években ez az egy-két nap is elmaradt.

Ami más irodalmi összeruccanásoktól megkülönbözteti ezeket a találkozókat, az nem utolsósorban a kötött program jótékony hiánya. De nem is volt szükség a formáság kedvéért valamiféle erőltetett program betartására. Ilyen társaságban a téma úgyis csak az irodalom lehet, s ha valahol irodalomról beszélgetnek, akkor a tárgy úgyis az ember, meg egyszerre lazán és mélyenszántóan az egész világ. Ez is van olyan kimeríthetetlen téma, mint a foci.

Másik hozadéka ezeknek a találkozóknak – számomra legalábbis – az ismerkedés volt. Az anyaországi írók, költők vélhetően gyakrabban összefutnak egymással – nem nehéz abban a sok mosásban összement országban –, de ha valaki Csíkból érkezik, amely tájegység közelebb található az egykori Etelközhöz, mint a mai Magyarországhoz (meg lehet nézni a térképen), akkor talán jobban odafigyel és nagyobb élmény számára, ha az egységesnek mondott, és remélhetőleg tényleg egységes magyar irodalom egyik-másik neves személyiségével nyílik alkalma kicsinység szót váltani.

Külön-külön élmény volt véleményét, nézeteit, elgondolásait megismerni, visszaemlékezéseit meghallgatni minden „veránkásnak”, de talán megbocsátják nekem, ha ez alkalommal csak Buda Ferencre, „Feri bácsira” térek ki. Hisz a 75-ös szám jegyében most ő az ünnepelet.

Versein keresztül, még a személyes ismeretség előtt, meg lehet szeretni egy költőt, nemcsak „hivatalos”, költői mivoltában, hanem emberként is. Annyi mindennek mondták már a verset, talán még megbírja, ha a lélek keresztmetszetének is nevezem (több ilyen „okossággal” azért nem fogok előrukkolni). Aki – többek között – olyan verset írt, mint az *Össztánc*, annak ismeretlenül is lehet következtetni az emberi tartására. Kissé talán szigorúnak, árgus szemekkel figyelőnek képzelve el őt.

Amiről viszont szó sem volt a veránkai találkozókon. Személyében derűs, közvetlen, kedvesen érdeklődő „bácsit” lehetett megismerni, aki fehér szakállával, szeme sarkában időnként huncut és megértő hunyorítással olyan volt, amilyennek az ember a Jóistent képzelet el a hintaszékben (Fekete Vince szíves engedelmeivel), miután az özönvíz lejártával megbocsátása jeléül épp felfestette az égre a szivárványt.

Mint ókori peripatetikusok, hosszú sétákat tettünk a szigeten, útba ejtve a vaddisznók etetőit is (nagy előzékenységgel és nagy távolságból adva elsőbbséget az utunkat keresztező csíkos malacoknak és tekintélyt parancsoló papájuknak, mamájuknak). Séta közben érdekes dolgokat lehetett megtudni Feri bácsitól a kirgizek és kazahok különféle szokásairól, vagy izgalmas nyomozásba keveredni némely magyar szavak eredetét kutatóknak. Főleg pedig ismételt és örömmel ámulni, hogy a világ sok csodája között is milyen nagy csoda a magyar nyelv.

Épp egy ilyen beszélgetést zavart meg egy jókora vaddisznó. Fiatal, de kapitális példány volt, meg kell adni. A vaddisznó modern terepjárón érkezett, hanyagul kikönyökölve a kormány melletti ablakon. Miután lefékezett mellettünk és alig leplezett fitymálással végigmért minket, lekezelően közölte, hogy a környéken nemsokára vadászat létesítve, városi potentátok és egyéb hatalmasságok részvételével, oszt mink, mint a képbe nem illő, lábatlankodó civilek a pályán, húzzunk innen sürgősen. Ha úgy tetszik, saját érdekünkben is.

A nyegleségtől eltekintve, ahogy ezt tudomásunkra hozta, akár életünkért aggódó, épségünket féltő őrangyali figyelmeztetésnek is lehetett volna venni. De nemigen lehetett. Egyrészt már látótávolságban voltak szálláshelyünk épületei, és a vak is láthatta, hogy oda tartunk. Ott pedig csak nem fognak fenéken durranítani az állatok vérére szomjazó puskás potentátok. Másrészt a közlés stílusából világosan kiérződött, hogy itt most egy *bennfentességének*, és ezért fontosságának

hatalmasan tudatában lévő, magát területen belül érző akárki igyekszik tudunkra adni, mily mély és áthidalhatatlan szakadék tátong az emberiség flintával felszerelkezett urai meg a magunkfajta, gyilkoló szerszámokkal nem rendelkező páriái között. Hogy úgy mondjam, emberi méltóságunkon esett egy kis csorba, csorbácska.

Ez Buda Feri bácsira pillantva tudatosult bennem igazán. Ritkán láttam embert ilyen gyorsan és ennyire indulatba jönni. Szó sem volt már derúról, hintaszékről, így képzeli el az ember a felingerelt Fennvalót, amint épp özönvizet készül zúdítani a bűnös világra. Nem tudom, volt-e puskája a terepjáróban a vaddisznónak, de komolyan aggódtam az épségéért. Miközben Füzi László minden képességét latba vetve csitította Feri bácsit, a vaddisznó hamar gázt adott és elporzott. Működhetett benne a vadak egészséges veszélyérzete.

Csendben ballagtunk vissza a szálláshelyig. Közben gondolkoztam, „ki tilthatná meg nekem?” Kis eset, kis csorbával. De hol a határ, szabad-e egyáltalán határnak lennie, ahol még kompromisszum köthető, ha egyszer az emberi méltóság a tét? Mi az, amit még nem kell (nem éri meg?) szóvá tenni, mekkora az a béka, amit még le lehet nyelni? Úgy lehet, rossz kérdések ezek. Túl sokáig és túl sok mindenféle méretű békát nyeltek le errefelé az emberekkel. Többé már semmi nem tetszőt nem kéne lenyelni. Ezért is jó, hogy vannak Buda Ferencek, írással, szóval, tettel – példával.

Még csak annyit, rövid epilógusként, hogy a közelmúltban Magyarországon élő barátnőm egy ismerősétől elkérte, lefénymásolta és postán elküldte nekem Buda Ferenc *Árapály* című verskötetét. Nem kértem, de tudta, hogy szeretem a verseit, ez a könyve nincs meg nekem, és már a könyvesboltokban sem kapható. Elég sokszor hallom mostanában, hogy verseskönyvet nem lehet nagy példányszámban eladni, nincs rá kereslet. De amíg a sok könyvkiadó és nyomda derekas termelése mellett még mindig kéziratban is terjednek a versek, olyan nagy baj mégsem lehet.

Csak hát *bennfentesség* kell ehhez, de nem szervezeteknél, hivataloknál, intézményeknél, hatóságoknál. Nem tudok elképzelni bennfentesebb valakit, mint egy jó költőt. Aki az embert érintő igazán lényeges dolgokban bennfentes.

Tóth Erzsébet

Aranysakál

Buda Ferencnek

Gyerekkoromban tudtam sakált rajzolni, ma már nem próbálkoznék ilyen-mivel. Akkoriban anyám szerint üvöltetni is tudtam úgy, mint a sakál. Mára ez a készség is kiveszett belőlem. Ritkán használt képességeink elsorvadnak bennünk, ahogy az a kicsi sakál sincs már meg, aki bennem vonított valaha. Pedig volna rá szükség olyan egyszerű tevékenységek közben is, mint az újságolvasás. Egyre több orvos hagyja el Magyarországot, hogy hivatását olyan országokban gyakorolja, ahol többszörösét keresheti itthoni fizetésének – közölte a Nemzeti Erőforrás Minisztérium szóvivője. Az efféle hírek általában az újságok első oldalain szerepelnek, súlyuknak megfelelően. Hátulra kerülnek a bűnügyi apróságok, érdekességek, állati hírek. Engem ezek érdekelnek igazán. Megtudtam például, hogy jelzések szerint változás várható Magyarországon az állati populációban. Bizonyos állatok, melyek már évtizedek óta nem mutatkoztak régi lakhelyükön, újra megjelennek. Például a medve, bár ez az állat néha csak körülnéz, lecommogva az Alpokból, jár egy kicsit nálunk, aztán fordul is vissza. Nem így az arany-sakál, magyarul toportyán. Kész csoda, ami az arany-sakál-populációval történt, mondja a szakértő. Régebben nálunk honos állat volt, de évtizedekkel ezelőtt Bulgária felé húzódott, az ottani éghajlat jobban megfelelt neki. Valószínűleg a globális felmelegedésnek köszönhető, hogy ismét kielégítőnek találja az itteni viszonyokat, és komoly szaporodásnak indult hazánkban. Úgy tűnik, ismét a mi vidékünket fogja boldogítani ez a kedves állat, mely a farkasnál kisebb, de ne nagyon merészkedjünk közel hozzá, mert nem simogatásra való. Így a vicces kedvű állatszakértő. Magam részéről örülök, még azt is sajnálom, hogy a medvéket csak néha láthatjuk. Nem beszélve arról, hogy rigót, fecskét, aranyálínt, cinkét, fakopáncsot, verebet már csak elvétve látok, pedig pár éve még percekig szemlélhettem őket. Most már csak galamb és varjú maradt. Legalábbis amerre én lakom. De a gondolat, hogy az arany-sakál visszaköltözött, felvillanyozott. Ki tudja, milyen távlati lehetőségek rejlenek ebben. A mi helyzetünkben, amikor az orvosok lassan elhagynak bennünket – holott egyre betegebbek vagyunk –, meg lehet vizsgálni az arany-sakál és más visszatérő állatok közelségében rejlő lehetőségeket. Nem éppen megnyúzásra, más vandál eljárásokra gondolok, hanem hogy mi mindent tanulhatnánk tőlük. Szimpatikus, hogy olyan hosszú bujdosás után hazajönnék. Ne tekintsük csupán erőforrásnak, hanem élőhelyünk kedves színtestjének. Olyan időket élünk ugyanis, hogy az embert is erőforrásnak nézik, sőt ezt nyíltan vállalják. Egy olyan hivatalkonglomerátumnak, mely magában foglalja az egészségügyet, oktatást, tudományt, kultúrát, ki tudja még mit, azt a nevet adják: Nemzeti Erőforrás Minisztérium. Na, ha én erőforrás vagyok, akkor

elmegyek oda, ahol jobban megfizetnek. Erőforrás az ember? Bizonyos szempontból, amely szempontokat nem tartok elsődlegesnek. Komoly emberek tudják, hogy a név, az elnevezés: sors. A név: mágia. Megbecsülést, tartást, egyediséget ad viselőjének. Az ember elsősorban lélek, ez különbözteti meg például az aranysakáltól, és csak azután erőforrás. „*Nem sokaság, hanem lélek, s szabad nép tesz csuda dolgokat!*” Elhibázott volt ez az elnevezés, mint annyi más. Bántó, lealacsonyító. Az ember, természetesen, ha megfelelően bánnak vele, emberszámba veszik, erőforrás is, de mégsem ez a lényeg. Milyen szép a víz mindenféle alakban. Tenger, patak, szökőkút, eső, hó, harmat, és persze a vízimalom is szép. A víz engedelmes segítőtje az embernek. De ismerjük, ugye, Petőfi Sándor *Tisza* című versét. Ne tekintsük hát az embert erőforrásnak. Bánjunk vele ember módra, és akkor esetleg erőforrás is lehet. Az orvosok meg simán lelépnek, ma már nem emigrálnak, disszidálnak, csak élőhelyet keresnek maguknak. Elmennek, nevezzük bárminek. Igen ám, de mi meg itthon vagyunk betegek. Minket ki gyógyít meg? Jönnek ide mindenféle népek orvosai, akik már otthon sem kellett. Nekem semmi bajom velük, de nem értik az itthoni viszonyokat. Úgy alakult, hogy egyszer egy ukrán reumatológus elé kerültem. Mindössze annyit akartam elérni nála négy és fél óra türelmes várakozás után, hogy írja ki nekem az állampolgári jogon járó kedvezményes (ma már megfizethetetlen) fürdőjegyet. Azt mondja, nem úgy van az, a biztonság kedvéért kiír ő nekem gyógytornát is. Addigra én már annyi gyógytornát, ultrahangos és egyéb kezelést kiismertem, hogy ráhagytam. A zsákmányt – a fürdőjegyet – megszerezve eszem ágában sem volt gyógytornára járni. Kinek van arra ideje? Pedig ez az ukrán orvos csak túl akart lépni a szokásos adminisztráción. Segíteni akart. Gyógyulni vágyó embernek nézett, nem csupán erőforrásnak. Ilyen bonyolult az élet. Egyszer meg egy másik orvos, egy magyarnak látszó, azt írta a diagnózisomba: munka- és társadalomképtelen. Innen is menekülnöm kellett a papírommal. Hova bujdossak el? Vagy ők fognak becsukni? Ennyit az orvosokról. Jobb is, ha szedik a sátorfájukat. Az aranysakált egyébként régebben nádifarkasnak is nevezték. Ki tudja, valaki aranyszínűnek látta az alkonyatban szórén megcsillanó napfényt. Lehet, már azt is tudta, mire lesz jó az a szépséges szőrme.

Fekete Vince

Költők a Dunában, avagy Buda Ferenc tekintete

Apja, igazi, vér szerinti apja csak egy van az embernek; választott apja lehet több is akár. Nekem a több mint húsz éve elhunyt igazi apám után van legalább négy ilyen választott apám. Négyük közül kettő tud csak az „apaságáról”, a másik kettő viszont – úgyszintén nagyon erős vonzódás, rokonszenv alapján – úgyszólván titokban lett kiválasztva.

Számomra ők olyanok, amilyen apja én is szeretnék lenni a gyerekeimnek. Felnézek rájuk, tisztelem és szeretem őket. Nekem ők – mind a négyen – *a mintát* jelentik. Az életemben előforduló ilyen vagy olyan helyzetek legtöbbszörében úgy szeretnék viselkedni, olyan szeretnék lenni, mint ők.

Buda Ferenc az egyik – nem titkos – apám. Egy évvel született hamarabb, mint édesapám; ő 1936-ban, vér szerinti apám pedig 1937-ben. Fiának fogadott pár évvel ezelőtt Veránkán engem és LLLacit.

Ritka szeretetre méltó ember. Példaszerű a tartása, a gerincesége, kitűnő költő létére az alázata, a komolysága, a humora, a halkszavúsága, a mértéktartása stb. Annyi mindent lehetne még mondani róla, de nagyon nehéz dolog nekem így, férfiak között, ilyesmit tenni; ráadásul majdhogynem „a szemébe”. Nem, mintha nem volna mind igaz, és nem, mintha nem vállalnám minden egyes állításon is róla. Nehéz, de mégis, szeretném, ha tudná, mert nagyon szeretnék kellemes pillanatokat, örömet szerezni neki. Persze, mint ahogy most én is, valószínű, hogy egy kicsit zavarba jön ő is; lehet, elüti majd valami viccel. De azért remélem, hogy a lelke mélyén egy icipicit jól is esik majd neki. Mint ahogy az az apáknak jól szokott esni, ahogy nekem is jól fog, ha a fiam hasonlóképpen vélekedik majd rólam.

Van egy kép előttem, ami szinte mindig előjön, amikor Buda Ferenc eszembe jut. A veránkai sziget mellett, a Dunában vagyunk hárman. Mi, fiatalabbak, „a fiai”, LLLacival a parttól alig pár méterre tempózunk, a sekély vízben, ha már úszni egyikünk sem tud. Feri bácsi meg, Feri bátyánk bennebb, a mélyebb részben áll, háttal a rengeteg víz, a Duna közepének, a mélyben lebegő, settenkedő áramlatoknak; várakozik, figyel minket, óvón vigyáz ránk, hogy nehogy elragadjon egy, valamilyen (akármilyen) örvény, készen arra, hogy ha szükséges, akkor

odaléphessen, odaúszhasson és segíthessen a Dunában való fürdést olyannyira megkívánt ifjabb és bohóbb, úszni nem tudó költőtársaknak.

Jólesik ez az óvó, féltő tekintet.

Jólesik, hogy tudom, érzem, van, akire számítani a nekünk oly messzi, a számkra, hegyi patakok vidékén felnövekedettek számára oly idegen nagyvízben, a Dunában.

Tekintete atyai, simogató, védelmező, ugyanakkor biztató is, melengető.

Azóta is magamon érzem mindig.

Dobozi Eszter

Emlékezés és vallomás

Buda Ferenc: Világ, világom című könyvéről

Közel száz éven ível át a Buda Ferenc önéletírásában ábrázolt idő. A nagyszülőkhöz vannak eleven emlékei a szerzőnek. A XIX. század 60-as, 70-es éveiben született egyikük. S ha még ideszámítjuk a XIX. század elejét is, százötven évre terjed ki a múltidézés. A költő felmenőinek anyai ágáról tudósítanak ugyanis azok az anyakönyvi bejegyzések, melyeket föllelt az elődök után kutató, s amelyek szerint valamelyik ősenek *nagytiszteletű Budai Ézsaiás professzor úr szolgáltatta ki a keresztesség sákramentumát*. Megtudhatjuk azt is, hogy ő volt a *Református Kollégiumnak ama jeles professzora*, akinek alakja feltűnik Jókai Mór *És mégis mozog a Föld* című regényének Járay Jeremiás nevű epizódfigurájában is. Másfél évszázadnyit tesz ki az ősök múltja és a személyesen is megélt időből az a majd két évtized, amelyet megörökít Buda Ferenc. A nagyszülőkhöz életétől, a szülők ifjúságától a maga gyerekkorán át tizennyolc éves koráig követi a családi és a személyes lét eseményeit. Az 1955-ös esztendő feléig jut el, egy másik könyvben ígérve a folytatást. Hetvenéves volt a szerző, amikor 2006-ban elkezdte írni kézíratos feljegyzéseit. Az emlékezés idejétől visszafelé haladtában tehát több mint kétszáz esztendőt láthat maga előtt gomolyogni.

Az első fejezet első mondatában szinte mentegetőzve jegyzi meg: *„keveset, nagyon keveset tudok az őseimről”*. De vajon hányan vannak a ma élők között, akik nála mélyebbre tudnak ásni családjuk történetében? A családfakutatás szenvedélyétől hajtott múltidézőkön kívül aligha vannak sokan ilyenek közöttünk. Kiváltképp a fiatalabb nemzedékek tagjainak hiányosak az ismeretei. Tapasztaltam nemegyszer, tanítványaim többsége általában azt sem tudja, mi volt a foglalkozása a nagyapának, nagyanyának, mielőtt nyugdíjba vonult volna. Noha meg is tudakolhatnák tőlük, hiszen sokuknak még él a nagyszülője. Mégsem teszik meg, mert a nemzedékek közötti kapcsolatok fellazultak. Unokák és nagyszülők ritkán érintkeznek, de ha még találkoznak is, keveset beszélgetnek. Pedig addig kellene faggatni az elődöket, amíg velünk vannak. Ha érdeklődést érekelnének maguk körül, bizonyára nem volna nehéz beszélgetni őket arról, amit csak tőlük tudhatunk meg. Élemedettebb korba kerülve, ha már lennének is kérdései az utódnak, nem lesz, aki válaszoljon. Még születése előtt elveszítve vagy meg sem igen ismervén a nagyszülőket, majd pár éve e földi léte a szülőktől is elszakadva

ezt sajogja az emlékeit elősoroló Buda Ferenc is: annak a múlttudatnak a hiányát, amely csak az ősök meséiből, elmondott történeteiből körvonalazódhat bennünk.

Talán a vágy, hogy mind messzebbre hatolva hosszabbítsa meg magát a múltban, szülte a felidézhetőnél is távolabbi időre vonatkozatható címet: *Világ, világom*. A második, értelmezői szerepben feltűnő szó az elsőhöz fűzve, s így teremtve meg egyúttal a tóismétlésben rejlő játék alkalmát is, legelőször azt sugallhatja számunkra, hogy mindenestül az övé már az a világ, amelyben az emlékező mozog az emlékezés különös logikáját követve. Világa a földéléssel és a személyes történelem feltáráásával lesz a sajátja, valamint a nagy egésznek a történetével, amelytől az előbbi aligha függetleníthető. Sajátjává pedig éppen azáltal válik, hogy elmondható, rögzíthető, megörökíthető, ami történt, amit látott, hallott. S miközben belső élménnyé avatódik a három nemzedéknyi sors, a külső világ is otthonává lesz a benne élőknek. De nem csupán ezt jelenti a fejezetekbe rendezett vallomás. A másfél évszázadnyi, ha úgy tetszik, két évszázadnyi idő a középkor, a kéziratos könyvek, a kódexek koráig tágul. A könyv címének áthallásaiban ugyanis megjelenik legelső nyelvemlékeink egyikének jellegzetes sora. Akinek vannak ismeretei az Ómagyar Mária-siralomról, abban könnyen keletkezik asszociációs kapcsolat a *Világ, világom* könyvcím és a középkori siralomének legismertebb és legköltőibb sora között: *világ világa*. Míg az Ómagyar Mária-siralom a fiát elvesztő anya siratóéneke, addig Buda Ferenc önéletírásában a fiú kelti életre – a megírás, elmondás által – a már elhunyt szülőket, így a hozzá lélekben mindenkinél közelebb álló anyát is.

Miközben fölöttébb nehéz emberi sorsokba avatódunk be, s ezzel együtt közös múltunk egyik legtragikusabb korszakának, a második világháború magyarországi pusztításainak, majd az azt követő, tragédiát az abszurditással összevegyítő évtizednek krónikáját kapjuk kezünkbe a könyvvel, az idill, az emberi összetartozás lélekmelengető meghittségének jeleneteit is föllelhetjük a költő vallomásos prózájában. Az utolsó oldalig eljutva azzal az érzéssel csukhatjuk be a könyvet, hogy a szegénység, a nélkülözés állapotaival nem összeegyeztethetetlen a harmónia, a lélek belső békéje, ha az együvé tartozókat a szeretet köti össze. Ennek kivételes példázata az anya és fia megrendítően szép kapcsolata. A szerző úgy adja tanúbizonyosságát áhítatos gyermeki vonzalmának, hogy nem igyekszik idealizálni alakjait, szépíteni a szépítendőket. Az őszinteséget, a valóhoz, a megismert igazságokhoz való ragaszkodást fölé helyezi a szeméremnek. Családi titkokról, anyós-meny közötti viszályokról, a szülők házasságának szakítópróbájáról is beszámol a könyv lapjain. Úgy, ahogyan a gyermek látta anyja-apja kettősét egykor, s úgy is, ahogyan a már felnőtt fiú értelmezi (élettapasztalatokkal, lélektani ismeretekkel fölverte) az anya és az apa személyiségét, kapcsolatát. Nem hallgatja el ugyanakkor kétségeit sem, vajon helyénvaló-e, ha kibeszéli szülei magánéletének rejtenei való mozzanatait, ha nem titkolja el felmenőinek tragikus cselekedeteit, máskor apróbb-nagyobb gyarlóságait. Mint ahogy elbeszéli a maga botlásait, megszégyenüléseit is: „szégyenkezni csak az nem szokott, akiből hiányzik a szégyenérzés”.

Buda Ferenc történetében az ellentmondásos viszonyok rajzánál is erősebben hat ránk a szülők minden bajt lebíró életereje, megkapaszkodási képességük,

mely a világdúlás közepette sem hagyja el őket. Sorsuk nem csupán a szegénységé, arra is példa, hogy nincs olyan reménytelen helyzet, amelyből ki ne lehetne emelkedni. Az anya elszántságának köszönhetően képes újjáépíteni a szétesőben levő házasságot, a családot. Olvashatunk arról, hogy a bombázások sújtotta Debrecen lakásinségében hogyan lelik meg újra az otthonosság színtereit, majd a szomszédsággal közösen használt kert művelésével miként teremtik elő a család mindennapi élelmét. A kert a megmentőjük. Noha maguk már városi lakosok, nem földművelők, mégis ismerik a természetet, képesek bánni a termőfölddel, a konyhakerti növények ápolásának értik minden csínját-bínját. A termésből még eladásra is jut valami. A fiú is kiveszi a részét a munkából, a fölösleget ő árulja például az utcán, s a bevétel 20%-ából könyvet és rajzeszközöket vásárolhat magának. Az apa a város határában levő földek valamelyikének részesművelésével pedig még a disznóhizlaláshoz szükséges kukoricát is megszerzi, miközben városi állásában is helytáll.

A *Világ, világom* nem egyedül a felmenőké, minthogy önéletírás, az „én” története is. Olyan, mint a nevelődési regény. Kibomlik előttünk az egyszerű, nehéz sorsú emberek gyermekének nevelődési folyamata. A városi kisgyermek szemhatára, ahogyan tágul azáltal, hogy a falusi rokonság meglátogatásával időnként kimozdulnak megszokott környezetükből. Így juttatják a csak alföldi tájon ismerős kisleányt ahhoz a meglepetéshez, amelyet a távolban felderengő Tokaj-hegy látványa jelent számára. De ugyanilyen élményszámba megy a vonatkozás, a táborozás. A távolság, az utazás – talán azért, mert ritkán adódik erre alkalma – később, a költő fiatal és felnőttkorában is nagy jelentőséggel bír. Külön is foglalkozik a nagy vizekkel való találkozásával, tizenöt éves, amikor először látja a Tiszát, tizennyolc, amikor a Dunát, húszévesen jut el a Balatonhoz. Számon tartja, milyen sokkal később, 1970-ben vezet útja először a tengerhez. A Fekete-tenger után huszonnégy évvel később Dániában láthatja meg az Északi-tengert.

Megtapasztalhatjuk a szerző által, hogy a háborús események testközelbe kerülve mennyire meggyorsítják a gyermek érlelődését. Milyen sok mindent ért már a nyolc-kilenc éves fiú a társadalom változásaiból, a szűk családon kívüli világ disszonanciáiból. Érzékeli a felnőttek beszélgetéseire odafülvélve, hogy a közéletben 1945-ben elterjedő új fogalmaknak a valósághoz vajmi kevés közük van. Emlékszik arra, hogy *a kommunistákat kevés kivétellel mindenki az oroszok szálcsinálóinak és kiszolgálóinak tekintette. Kihallja a harsogó politikai jelszavak hangkulisszáiból a hamisságot. Tízéves fiú lehet, amikor már tud arról, hogy emberek tűnnek el a környezetükből. Hogy Kathó Jenőt, a tanítót, akivel egy házban laktak, Kistarcsára internálták, majd Recskre vitték. Egyszer egy falujáró brigáddal, melybe kényszerűségből Buda Ferenc apja is belekerült, egy teherautó platóján zötykölődve a felnőttek társaságában gyerekként eljut vidékre, bihari falvakba. Minthogy mindent figyel, minden érdeklí őt, megsejti ennek az agitációs akciónak a felemásságát. Szimbolikus értelme van a rögzített jelenetnek, melyben az agitátorokat szállító ócska teherautó elgázol egy tyúkot, s a sofőr az áldozatul esett baromfit magához emelő asszonnyal mit sem törődve továbbhajt. „Volt, igen, volt nem is egy, aki csúfondárosan kacagott rajta. Nekem nem támadt nevetnékem: néztem csak szó nélkül a fekete ruhás alakot, ahogy ő maga fekete fölttá, a kezében tartott*

élettelen jószág fehér foltta zsugorodik távolodóban, s talán valamelyest haloványabban, de hasonló szégyent éreztem, mint annak idején a megostorozott szolgálgyerek, majd a sárga csillaggal megjelölt család láttán.”

Megtudhatjuk azt is, a nincstelenségből hogyan vezet út a költőségig. Miképpen indulhat el Buda Ferenc alkotóvá érlelődése a pincelakásból, majd a szobakonyha otthonból, ahol esténként sokszor csak a tűzhelyből kiszivárgó fény mellett üldögélnek a benne lakók, hogy takarékoskodjanak a világítással. A konyha, mely a szűkös viszonyokból következően nem csak a főzés és étkezés helyszíne, a gyermek Buda Ferencnek legfőbb tartózkodási helye. Ahogyan humorral színezett derűjét ezúttal sem veszítve el a felnőtt Buda Ferenc fogalmaz, a konyha a számára rendelt lakosztály, hiszen itt van, amikor már nagyobbacska, a házilag készített szalmazsákkal bélelt fekvőhelye is. De a bádogtányéros lámpa alatt álló asztal is több, mint konyhai alkalmatosság. *„Anyám ezen készítette elő a főzni-sütni valót, ennél étkezünk, ennek a fiókjában tartottam a füzeteimet, író-, rajzolóeszközeimet, tankönyveimet, itt írtam meg a leckéimet, többnyire itt is tanultam. Esztendőkön át ez az asztal volt az én íróasztalom.*”

Fejlődésében kivételes szerepük van a könyveknek. A szerző külön fejezetet szentel gyermek- és serdülőkori olvasmányainak. A tehetség már a korai időkben kiütözik benne, mégpedig abban, ahogyan kiválasztja az elolvasandókat. Még gyermek, de az ízlése, értékítélete a helyén van. Nem kedveli, így nem vesztegeti idejét sem üres, sem a népszerűséget nemtelen eszközökkel hajszoló írásművekre. Csak a jót szereti. Biztos érzéke az értékes, a magasrendű irányába tereli érdeklődését.

Útravalóként egész életén át elkíséri a költőt az anyai *„magadnak tanulsz”* tanítás. Így hát az iskola is fontos szerepet tölt be ebben a fejlődéstörténetben. Nem hiába foglalkozik a szerző több fejezetben az éppen akkor is átalakulóban levő oktatási rendszer különböző iskoláival, a tanítókkal, a tanárokkal, az osztálytársakkal. Az oktatás egymást követő lépcsőfokainak szereplőiről egyenként fest érzékletes portrékat, tanúbizonyságát adva annak, hogy az egykori gyermek milyen jó megfigyelő. S a felnőtt milyen pontosan megőrizte magában azoknak az embereknek arcvonásait, testüknek, gesztusaiknak, mozgásuknak jellegzetességeit, akik valamikor jelentőséggel bírtak az ő életében. Megmaradtak az emlékezetben rájuk jellemző szavaik, észjárásuk. Ahogyan a szemlélődő gyermek el tudott merülni a részletekben, úgy most a visszaemlékező is kedvét leli a legapróbb mozzanatok felidezésében.

De nem csak az emberi alkatok értelmezésében találja meg témáit az önéletrajz szerzője. A tárgyakat éppúgy kitünteti figyelmével a könyvben, mint a természeti és a városi környezetet. Debrecen, a korabeli utcák, házak például olyan pontos ábrázolásban kerülnek az olvasó elé, hogy a szavak nyomán akár meg is lehetne rajzolni a város térképét. Mint az emberhez és világához, ugyanolyan elmélyült érdeklődés kapcsolja a nyelvhez is Buda Ferencet. Az elnevezések, meghatározások, szavak etimológiája, jelentésváltozása sűrűn készíti egy-egy kitérőre. Prózájának éppoly izgalmas szakaszai ezek a szófejtések, mint magánéletét érintő vallomásai vagy kortörténeti elemzéseket, szociografikus leírásokat tartalmazó fejezetei. Vannak szavak, szóalakok, melyeket csak tőle olvasok, tőle hallok.

Valahonnan fél évszázadnyi távolságból mégis ismerősek: a ház például szoba jelentéssel. Ő tudja, mi a sifon, mire használták a budai földet, milyen a zsávolvaszon ruha, s hogy mi a különbség a kis magyar hold és a kateszteri hold között. Egy elfelejtett, összetört világ mutatkozik meg szavai tükörcserepeiben. Vagy van még rajta kívül valaki, aki bajosnak mondja a bajost, s nem problematikusnak? Szókincsünk bővíthet az ilyen nyelvjárási vagy rétegnyelvi szóhasználat révén, mint a *vaklálás*, a *vákáncsos*. Könyvének nyelvészeti vonatkozású oldalai segítségünkre lehetnek költő és nyelv meghitt viszonyának értelmezésében, a költői mesterség mibenlétének tisztázásában.

Buda Ferenc önéletírásának elején kevésnek találta, amit az őseiről megőrzött az íratlan családi krónika s a saját emlékezete. Könyve mégis annak ékes bizonyítéka, hogy életének eddigi hetvenöt esztendeje alatt milyen sok emberi tapasztalatot, ismeretet gyűjtött be arról a világról, amelybe tétetett, amelyből származott, majd amelyben költői életművének kibontakozása elkezdődött.

A *Világ, világom* című kötetnek ott a helye könyvespolcunkon, s az irodalmat történeté rendező tudatunkban is, a nagy vallomásírók mellett. Ott, ahol Augustinusé, majd a XVII–XVIII. századi emlékirat-irodalom darabjai s a XX. század vallomástevői sorakoznak, így például Márai Sándor *Egy polgár vallomásai*, Illyés Gyula *Puszták népe* című munkája.

Aczél Géza

(szino)líra torzósztár

adminisztráció

be vagy papírhegyekbe zárva ez minden piszkos hatalomnak a vágya mióta a kontraszelekción játszma politikává nemesedett először csak roppant mamutok mögül leelkedett rapszodikus mozgásteredet jelentve valahol az ágyéktakarós fontos köcsög később hamisan kongó rozsdás vasakban úgy tett mint ki ütközött ki vitte tovább méltatlankodó szavad ha bős tanácsadóktól elbábrált lovad dögését botolván a kurzusra fogtad vagy ha a protekción ágyúk telt golyója hátrafelé pottyant a megrendelő elnéző mosolyától s te virtuális lény ki azt hitted egykor hogy a huszadik századra vágyol kaptad az orosz és porosz típusú csinovnyikokat poros aktáikban megrohadt minden megkívánt lendület és mire beértél a szenzuálisan tapintható zónákba volt itt minden ávos kényszer naiv álmokat tápláló szédület s az idő gyors múlásának elfogyó hite csak nem értette senki se hogyha a szellem némi tévutakkal egyre jobban fénylik miképp nem jutunk az adminisztrációmentes ősboldog egészsig hol kalandorok zugügyvédek percemberek nem osztják a mérgezett ígét s a naplementében egy csöndes fa árnyéka a legszebb menedék

adó1

ha nincs adó nincs miből lopni inentől nem tudom mire jó egy lyukas zseb egy lyukas zokni amit már senki sem fog kimosni legföljebb hetekig kigömbül belőle egy horgos ujj talán csak tapsikoló tölteléként a lét elgyötört hordaraként maradsz legalul mivel a mindenkori piócák materiára vágynak ezért az anyagszerűség kikerülhetetlen kéje a boldogságnak miközben vak erők igencsak tolnának az elvont szférák felé nagy ellentmondása ez régóta az eszmeileg alig emésztett trendnek mert amíg ők a szerves és szervetlen vegyületeken összevesznek te hiába lóbálsz a mindenkori misezástól hasznuk legföljebb annyi van belőle hogy addig sem nézel oda míg átsuhan fölötted idióta pártbeliek fölényes mosolya vagy megakad torkodon a száraz úrvacsora és laikus testvérként azt hiszed valami szent ügynek részese voltál mikor pedig már kezd bulvárosodni benned az eszmei oltár általában a felismerés késő ahogy tudva vagyon egy nyugalom vár a végső és támadó karod véznán leengeded összekotrod magad körül a maradék szeretetet és kialszik benned a bosszú hisz a szenvedés még hosszú és végre mindenki beledől

adó2

mégis csak az volt természettudományos eszmélkedésem legnagyobb csodája mikor oroszóra előtt úgy háromnegyed nyolc tájban németh jani ráköpött egy deszkaszzerű fára rozsdás szeget vert az egyik oldalába mellé valami ismeretlen kristályt pillanatragasztóval odaerősített s hogy a látványban tovább fokozza bennünk az elapadó hitet fényes rézhuzalt hurkolt cérnagurigára a többit már nem láttam mivel padtársam lökdösött készítsem fel a rendhagyó főnévragozásra mivel a jó öreg minden órán feleltette s ettől kezdett egyetemessé válni pesszimista kedve míg csak a társak tolakodó gyűrűjében fel nem harsogott recsegve egy furcsa zenei adó ha akkori szerény ismereteim nem csálnak rikoltó délszláv muzsika szólt e zseniális rögtönzésben mely logikus magyarázata azóta is sűrű rejtélyben bujdokol elmémben majd nemsoká az iskolából is gyorsan szétperegtünk napos és árnyas évek kezdtek vibrálni felettünk lelkes rádiósunk egy rossz asszony miatt hamar felkötötte magát néhányunkat csábítani kezdett a másik tudomány ám mind maradtunk pengeélen s az a tavaszi hang félszázada halk mementóként zenél nékem

Füzi László

Megérkezés

II. rész

Sok könyvet olvastam a múlttól és a történelemtől, ezek közül sokhoz ragaszkodom is, de talán egyik sem nőtt hozzám annyira, mint Arhur E. Imhof *Elveszített világok* (Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...) című munkája.

Ez a könyv azért foglalkoztat, most már mondhatom, hogy hosszú évek óta, mert arra kérdez rá, ami egyre többször jut eszembe, arra, hogy hogyan éltek szüleink-nagyszüleink az életüket, hogyan éljük mi, s a két élet között mi a különbség.

Számos válasz adható erre a kérdésre, az egyik nyilvánvalóan a hétköznapi szintjén, ezen a szinten aligha lehet mást mondani, mint azt, s ez egyáltalán nem elvetendő megfigyelés, hogy az élet azok számára, akik bekapcsolódhattak a fejlődésnek nevezett folyamatba, kényelmesebb lett. Márai Sándor naplóbejegyzése jut eszembe ennek kapcsán mindig, ezerkilencszáznolcvannégyben írta a következő sorokat: „Az Orwell-féle szuperponyva címesztendeje. A jóslás eddig nem valósult meg, de helyében a mindennapos valóság: a nukleáris terrorizmus már itt van. Egy levélíró nosztalgikusan említi a XIX. századot, a békés haladás emlékeit. A század küszöbén érkeztem ide, és ha visszagondolok életem első évtizedére, amikor a XIX. század még valóság volt, csak arra emlékezem, hogy a mindennapos élet elmondhatatlanul fáradtságosabb, primitívebb, egészségtelenebb volt, mint az átkozott huszadik század, amikor emberek százmillióját ölték meg háborúkban és forradalmakban, de ugyanakkor a létezés emberibb volt a tömegek számára is, mint a XIX., vagy bármely előző században.”¹ Márai évtizedeket élt Amerikában, sokat látott a világ gépiesedéséből és kényelmesebbé válásáról, a bankkártyáról alighanem ő írt elsőként a magyar irodalomban, a világ digitalizálódását viszont még nem láthatta. Mindez azonban a kényelmesség kapcsán semmivel nem csökkenti megfigyelése igazságtartalmát, a digitalizálódás pedig még inkább aláhúzza azt.

Feltehetően más válasz születik a feltett kérdésre, ha nem csupán a kényelmességet vesszük alapul, hanem a világhoz való viszonyunkról is gondolkodunk. A mindennapi s a megélhetéshez kötődő fizikai munka még az én gyerekkoromba is belopózott, szüleim és nagyszüleim életét pedig természetesen uralta. Nem volt könnyű életük, mondom, ám ezzel valójában nagyon keveset mondtam, mert el sem tudom képzelni, hogy mennyit dolgoztak életükben, szinte mindennap, s ha valaki azt mondaná, hogy ha lehetne, akkor visz-

¹ Márai Sándor: *Napló 1984–1989*. Vörösváry, Toronto, 1997, 5.

szá akarnám-e állítani azt a világot, amelyikben éltek, azonnal nemet mondanék. Mégis, mindezek ellenére azt mondom, hogy amikor élhették az életüket, s a huszadik század a maga erőszakos voltával nem szólt bele azokba, akkor megbékéltebben, harmonikusabban éltek az életüket, mint ahogy mi éljük a magunkét. Írtam arról, hogy amikor nagyapám szombat délutánonként rendet teremtett maga körül, s elsöpörte az udvart, mintha a maga világában is rendet teremtett volna. Biztosan említettem, vagy említeni fogom azt is, hogy nagyanyám, amikor már egyedül maradt, de korábban is, az estéit maga töltötte el. Lekapcsolta a villanyt, s imádkozott. Hívó, mélyen hívó ember volt, mégsem tudom elképzelni, hogy pusztán csak imádkozott, akkor, azokban az órákban gondolkodhatott az életéről, családjáról, gyerekeiről.

Visszatérek Arthur E. Imhof könyvéhez. Ez a könyv végső soron azért fontos számomra, mert az előbbieken jelzett ellentmondást állítja vizsgálódása középpontjába. Azt, hogy kényelmesebb lett az életünk, s azt, hogy közben elvesztettünk valamit. Történezként a jó három évszázaddal ezelőtt élt Johannes Hoos életvilágát teremti újra, azét a Johannes Hoosét, aki az észak-hesseni Schwalm-vidéken élt, a vidék egy kicsike falucskájában, Leimbachban, a Wälte-portán a tizenhetedik század utolsó és a tizennyolcadik század első harmadában. Imhof az ő életvilágát vázolja föl, ezt követően pedig a világhoz fűződő kapcsolatának mozzanatait vizsgálja. Így talál rá az élet folyamatosságát biztosító elemekre, azokra az elemekre, amelyek elődeikhez kapcsolták az embereket, s ezzel valójában az élet hatalmas folyamába is állították őket, ezek közül számos a paraszti életforma keretein belül természetesen másutt is érvényesült. Az apáról fiúra öröklődő névvel az egykor élt gazdák ugyanúgy a folyamatosság tudatát biztosították utódaik számára, mint azzal, hogy nem osztották fel a birtokot a fiúgyermekek között, ezért tudott az akár évszázadokon keresztül létezni. A biztonságérzetet szolgálta a keresztény hitbe való beágyazottságuk is. „Abból, hogy a mikrokozmosz a makrokozmosz része volt, hogy a kicsiny világok százai és ezrei bújtak meg a mindent egyesítő nagy világban – s ez a világ a keresztény elképzelések szerint a mindenható Isten óvó karjaiban nyugodott –, nemcsak az következett, hogy az egyes ember soha nem vesztethet el, és semmikor sem volt pusztán csak magára utalva. E világ-szemléletről sokkal inkább az mondható el, hogy akkor élt őseink számára képes volt lelki értelemben biztonságot nyújtani, olyan stabilitást, melynek segítségével még a legjobban dühöngő járvány, éhínség és háború idején sem zökkentek ki egyensúlyukból” – mondja a szerző. Félelmeik nekik is voltak, de ezek reális félelmek voltak, a mi félelmeink pedig a bizonytalanságból fakadnak. „Kérdés, hogy a valamikori konkrét félelmet nem cseréltük-e fel valamilyen egyre erősödő bizonytalan aggodalommal, mellyel sokkal nehezebb bánni. Mindennek az rejtőzhet a mélyén, hogy a járvány, az éhínség és a háború valamikori rémének csupán csak a felületen veszett nyoma, s valójában megváltozott, de semmivel sem kevésbé nyugtalanító formában továbbra is fenyeget. Pestis vagy más, gyorsan ölő járványos betegség helyett gyakorta halnak meg az emberek lassú, nemritkán gyógyíthatatlan betegségben, amellyel nemcsak fizikailag, hanem pszichésen is meg kell birkózniuk.” A jelenség végső magyarázatát a szerző végül is a híres Max Weber-i tétel, „a világ feloldódása a varázslat alól” felidézésével találja meg.²

2 Artur E. Imhof: *Elvesztett világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel olyan nehezen...* Fordította: Gellériné Lázár Márta, Akadémiai Kiadó, 1992, 24–25.

Nagyanyám a maga világán belül az esti elvonulásai idején rendezhette el magában a világ dolgait. Az ő ideje és az én időm között már érvényesült a világnak a varázslat alóli feloldódását mutató, Max Weber által megnevezett jelenség. Nem a konkrét időben, hanem a generációk közötti időben, ahogy másutt is a generációk közti időben, de másik konkrét időben. Ez a jelenség áthatja a világot, figyelmen kívül nem hagyható következményei lettek az én életemre is, merthogy az az előbb említett varázslat, a család generációinak életét tekintve, a mi életünkben esett szét.

Néha azt hiszem, időnként léteznek még.

S egyre többet gondolkodom arra, hogy akkor, amikor írásaimban feltűnt a Belső Tér kifejezés, valójában ezzel a jelenséggel kezdtem párbeszédet.

Azt is gondolom, hogy ez a mostani kísérlet, kísérlet életem első évtizedeinek végig-gondolására végső soron nem más, mint annak a beszélgetésnek a folytatása, immáron teljes egészében a belső térbe szorítva, az önmagammal való párbeszédé alakítva, amelyet elődeim folytattak a maguk Istenével.

1.

Legalább annyira idegen vagy az iskolában, mint amennyire az vagy a városban.

Belépsz a tanári szobába, ahol nem ismeresz senkit, s téged sem ismer senki. Így indul a tanári pályád.

A tanári szoba az egyik legsajátosabb hely, amelyekkel az életed során kapcsolatba kerültél. Harminc-ötven-hatvan tanár lehet benne, s mindig figyelni valaki, hogy kivel és miről beszélgetsz, vagy azt, hogy éppen más kivel és miről beszélget, a tanári szoba így soha nem mutatja meg a benne lévők egyéniségét.

Bemutatnak, kézbe veszed a naplót, elindulsz az aktuális osztály felé, s azon tűnődsz, hogy mit is írj majd a naplóba. Észreveszed, hogy jön melletted egy tanár, beszélgetni kezdtek, a kicsöngetés után, míg a tanáriba igyekszel, másik kollégával találkozol, nagyszünetben bemész a könyvtárba, beszélgetsz a könyvtár vezetőjével, így ismerkedsz meg kollégáiddal, így ismered meg az iskolát.

A napi megbeszélőnivalókon túl nehéz bárkivel is mélyebben beszélgetned. Közgazdasági szakközépiskola, a meghatározó tanárok gazdasági tárgyakat tanítanak, sokan itt végeztek közülük, mindenkit és mindent ismernek az iskola történetéből. Az igazgató pártember, igaz, nem is nagyon látod. A helyettese időse már, a végtelen türelemmel viselt kiszolgáltatottság megértővé tette mindenki iránt, valójában ő működteti ezt a hatalmas gépezetet, ő állítja össze az órarendet, ő írja ki a helyettesítéseket, figyelni, ki mikor megy be az óráikra.

Nem idegeskedik, ha nem lenne türelmes, már régen otthagytá volna az egészet, így csak mosolyog, ha valaki a gondjaival hozzá fordul.

Rövid idő múlva észreveszed azt is, hogy vannak önmagukat fontosnak tartó tanárok, ilyen a párttitkár, aki statisztikát tanít, s a felesége is, aki történetesen magyar szakos, érzed, ebből gondjaid származnak majd.

Azt, hogy a diákoknál is kádereznek, ekkor még nem tudod. A káderezés nem pontos kifejezés, annak a híre, hogy mit és hogyan tanítasz, lassan terjed az iskolában, de rövidesen érzed majd, hogy mindent tudnak rólad.

Ekkor még nem sejtéd, hogy itteni éveid alatt barátokat találsz magadnak.

2.

Belépsz az osztályba, beszélned kell, meg kell tartanod az órát, és megérzed, hogy semmit nem tudsz, nem tudod, hogyan kell beírni a naplóba, nem tudod, hogy hogyan vidd közel a diákjaidhoz az óra anyagát, feleltessél-e, vagy éppen dolgozatot íráss, nem tudod azt sem, hogyan kell megszólalnod a diákjaid előtt.

Nem arról van szó, hogy nem tanultál az egyetemen, nem arról, hogy az egyetem nem készített fel az egyes tárgyaiból, hanem arról, hogy az egyetem nem is készíthetett fel a tanításra. Itt minden másképpen van, mint ahogy tanultad, mert itt nem a tudomány felől kell közelítened a tananyagot, hanem a diákjaidnak kell megtanítanod azt, amit az adott tárgyról fontosnak gondolsz.

Mindig mindenkinek másként.

Ebből következik az, hogy az egyetem nem is készíthetett fel a tanításra.

A tanulásra készíthetett fel, s a tanultak alkalmazására.

Hiába szigorlatoztál az ókori irodalmakból, itt összesen egy-két órad van arra, hogy a legminimálisabb ismereteket megtanítsd.

Töröd a fejed, hogyan lehet Janus Pannonius költészetét közelebb vinni a tizenéves gyerekekhez.

Szakközépiskolában tanítasz, heti két irodalom-, egy nyelvtanóra, két történelemóra, sok osztályban kell tanítanod ahhoz, hogy a kötelező óraszámod összejöjjön. Elsős és harmadikos osztályokban vannak óráid, két év alatt „végigtanítod” a teljes anyagot, a magyar és a világtörténelmet, mellette pedig a magyar és a világirodalmat. Érzed, hogy nagy feladatra vállalkoztál, szövegeket gyűjtesz, szakirodalmat keresel, tudod, hogy össze kell állítanod magadnak azt az anyagot, amit a tanítás alapjának tekintesz.

A tanítás ezután következhet csak. Azt is tudod, hogy éppen akkor, a tanítás közben dől el minden. Arra, hogy kinek hogyan tudod érthetővé tenni mondanódat, nem lehet felkészülni, az adott pillanatban dől le minden.

Neked nem csak magadért, hanem a tanított anyagért is helyt kell állnod. Ott, a magyarázat közben te képviseled azt, amiről éppen beszélsz.

S közben tizenéves kamaszokkal is szót kell értened.

Mindezt naponta négyszer-ötször megismétled, óránként különböző témákról beszélsz, készülnöd kell a következő napodra, ki kell javítanod a dolgozatokat, s ez így ismétlődik napról napra.

3.

Este hazamentek az albérletetekbe, csöndesen bementek a szobátokba, Ági vacsorát készít, bent a szobában terít meg, csöndesen vacsoráztok, beszélgettek.

Mindig törekedtetek arra, hogy az alapvető normákat a legvadabb körülmények közt is betartsátok.

A lakás egy hatvanas évekbeli lakótelepi házban van, akkor ezrével épültek ilyenek, minden városban, nyilván ugyanakkor a tervek az alapján. A ház négyemeletes, szintenként három lakás található benne, a lakások másfél szobásak, a középső lakásban a bejárattól jobbra és balra van a két szoba, középen a WC és a

fürdőszoba, ezek háta mögött a konyha. A két szélső lakás L alakú, az L rövidebb szárában van a konyha és a WC, majd a fürdőszoba, a hosszabbik szárában a két szoba, az egyik nagyobb és erkélyes, a másik kisebb, talán tíz négyzetméteres. A kisebbik szobát bérlitek, a falakon két ajtó, az egyik a fürdőszoba felé, a másik a nagyobbik szoba felé vezetett, ez elé az ajtó elé a mi oldalunkon szekrényt tettek, hogy az egyik szobából a másikba kevesebb zaj szűrődjön át.

Szobákat így a fürdőszoba felől közelíthetitek meg. Most kellene megmondanod, mi volt akkor, ha hazaérkezésetekkor éppen a háziak használták a fürdőszobát, de nem tudod ezt megmondani. Azt sem tudod megmondani, hogy Ági főzött-e, legalább vasárnap (a szombat akkor még munkanap volt).

Nem tudod, hogy hol reggeliztetek, a konyhát nem csak ti használtátok, a szobátok viszont alkalmatlan volt az étkezésre.

A szobai vacsorákra emlékszel, így nyilván a reggelik is a szobában történtek meg.

Arra viszont emlékszel, hogy a háziasszonyotok szólt, fürdéskor sok vizet használtok, vigyázzatok erre. Azt is mondta, az lenne a legjobb, ha hetente csak egyszer fürödnétek.

Egyébként örültök, hogy dolgozhattok, és annak is, hogy van hol laknotok.

Ma ironikusnak tűnhet ez a mondat, akkor a lehető legőszintébben mondtad volna, ha valakivel is beszéltél volna erről.

4.

Az otthonosság érzetét azonban, amennyire az korábbi közegünkből kikerülve megteremthető volt, leginkább a munkánkkal teremtettük meg.

Bárhová is kerültünk volna, azért mentünk volna oda, hogy dolgozzunk. Egerben mind a ketten találtunk magunknak állást, én akkor még szerződéssel, talán két hónapot láttam előre, így igyekeztünk minél többet dolgozni.

Nagy lendülettel tanítottam, heti huszonöt órát tartottam legalább, egy délutánomat a levelezős oktatás kötötte le újabb hat órával, színjátzó kört vezettem, versmondóknak adtam tanácsot, az óráimra készültem, abban az időszakban rengeteg jegyzetet készítettem a tananyaggal kapcsolatban, elolvastam a kötelező olvasmányokat, a rájuk vonatkozó irodalmat, akkor már talán fénymásoló is volt, kolléganőimmel terveztük, hogy a tananyaghoz kötődően adatbankot hozunk létre, hogy egy-egy téma kapcsán a készülés során a legújabb tanulmányokat minden keresgélés nélkül elővehessük. Olvastam a folyóiratokat, figyeltem az új könyveket, cikkeket írtam a *Népújtság*ba, közben pedig tartottam az óráimat, szinte folyamatosan, azokon nem csak az óra tárgyáról beszéltem, mindent aktualizáltam, amit lehetett, így hamarosan híre is ment annak, hogy az erdélyi magyar irodalomról, vagy éppenséggel a szocializmus állásáról beszéltem a diákjaimnak.

Esténként legtöbbször Varga Pistáékhoz mentünk beszélgetni, Pista is az irodalom és a politika határán élt, Marikával az iskolai dolgaimat tudtam megbeszélni, s időnként hozzánk is jöttek látogatók, nem az albérletünkbe, hanem inkább majd később, a kollégiumba, főképpen Ági kollégái, a néprajzos Kriston Vízi József, a

művészettörténész Lengyel László, s egyre sűrűbben Szabó János Győző régész, Ági „főnöke” is, az idézőjel itt különösen indokolt, mert egyetlen pillanatil sem viselkedett munkahelyi főnökként.

Az Egri Római Katolikus Négy évfolyamú Fiú Felső Kereskedelmi Iskolát 1921 őszén alapították. Ez az iskola volt annak az iskolának a jogelődje, amelyikbe bekerültem. Az iskola a Lyceumban (a mai főiskola épületében) kezdte meg munkáját. 1950-ben ezt az iskolát egyesítették a kereskedelmi leány középiskolával, akkortól a Klapka utca 7. szám alatti épületben folyt a tanítás. Az ötvenes években már itt dolgozott Csicsai József és Fazekas Bertalan, akkor, amikor én az iskolába kerültem, Csicsai József volt az igazgató, Fazekas Bertalan az egyik, az általános igazgatóhelyettes. Berci bácsi csöndesen, nagy belső derűvel mosolygott mindenem, azt hiszem, másképpen nem is viselhette el az egy életen át tartó tanítás és az elképesztő iskolai adminisztráció feszültségeit. Az iskola 1956 májusában kapta az Alpári Gyula Közgazdasági Technikum elnevezést, Alpári Gyula szociáldemokrata újságíró, majd kommunista politikus volt, a Tanácsköztársaság alatt Kun Béla bizalmasa, a Tanácsköztársaság után Oroszországba került. 1972-ben indították a számítástechnikai tagozatot, ennek vezetője 1976-tól Csöke József volt. Az iskolában az én ottlétem alatt történt az igazgatóváltás, Csicsai József helyére az iskola egykori diákja, Ferenczy Pál került. Ferenczy Pál 1987-ben meghalt, ekkor vált ki az iskolából az akkor már két számítástechnikai tagozat, létrehozták a jelenlegi Neumann János Közgazdasági Szakközépiskola és Gimnáziumot. Az a kör, amelyikhez én is kötődtem, a távozókkal tartott. Az általam megismert iskola ma az Andrássy György Közgazdasági Szakközépiskola nevet viseli, Andrássy György 19. században élt tudós, gazdasági szakember volt, tevékenysége sok szálon kapcsolódott Széchenyi Istvánéhoz.

Harminc év elmúltával az általam megismert tantestületből a folytonosságot képviselő iskolában egy tanár, Budai Lászlóné dolgozik.

5.

Egerben így lettünk otthonosak.

Természetesen ezt a mondatot is értelmezni kell.

Akkor a várost erősen zártnak éreztem, az általam megismert városok közül ma is a legzártabbnak gondolom, s noha nem tudtam, hogy melyik réteg vagy milyen csoport őrizte a város régről átmentett kohézióját, ha volt egyáltalán ilyen csoport, vagy gyakorolta a maga hatalmi befolyását, szóval nem tudtam, hogy létezik-e még valami a régi, tradicionális városból, s azt sem tudtam, hogy valójában kik és hogyan irányítják. Azért sem tudhattam ezt, mert a hagyományosan katolikus városra erős pártirányítás nehezedett, számomra, s nem csak azért, mert gyűttnem voltam ott, mindkét szféra idegen volt.

Körülményeink azonban lehetővé tették, hogy viszonylag rövid idő alatt megismerjük azt, ami egy induló értelmiségi házaspár számára egyáltalán megismerhető volt belőle.

Ebben mentoraink, Varga Pista és felesége, Marika voltak leginkább a segítségünkre. Már legalább egy évtizede Egerben éltek, Pista a főiskolán tanított, ismerte a város szellemi életét, Marika a Dobó-gimnázium tanára volt, így az

oktatásügyet látta át. Ági a múzeumban jó csapatba került, akár a múzeum munkatársain keresztül is megismerhettük volna a várost, Egerben a történelem, és így a múzeum is központi szerepet töltött be. Az én iskolám, mondom így, tradicionálisan hozzátartozott a városhoz, tanárai közül többen diákként is ott végeztek, így az iskola történetéről is tudtak mesélni, s hát ők is ismertek mindenkit.

Ági sajátos, ám pontos megfigyelése szerint Egerben, Farkas Évákat leszámítva, akik minden vonatkozásban eltértek az átlagostól, egri születésűek ottani három évünk alatt nem hívtak meg bennünket magukhoz, s nem is látogattak meg bennünket, pedig a múzeumban és az iskolában is meghatározó személyiségeket ismertünk meg, s erős beszélgetőkapcsolatban voltunk velük.

6.

Az egyik legfontosabb emlékkép Egerből, levelem érkezett Ilia tanár úrtól.

Azt hiszem, soha annyi levelet nem kaptam tőle, mint akkor, pedig levelezésünk átszövi az életünket.

Soha annyi levelet nem kaptam tőle, mint akkor, s olyan hosszúakat sem kaptam tőle, mint akkor. Hosszú, sűrűn gépelt levelek voltak, négy-öt oldalasak, hírek Szegedről, az egyetemről, s az irodalmi élet történéseiről. Az irodalom és a politika átszötte ezeket a leveleket, mint ahogy akkor az életünket is.

S akkor még nem tudtam, hogy az irodalom és politika akkor annyira sajátos kapcsolata újabb sűrűsödési pontok felé tart.

7.

Ma már nem tudom eldönteni, egri létünk szűk három évét figyelve sem tudom eldönteni, hogy az élet ottani sűrűsödésében mi mikor történt, s mi mikor és hogyan fogalmazódott meg.

Az biztos, hogy abban a pillanatban, amelyikben állásunk lett, kimondtuk azt, amiről addig alig beszéltünk, családot, gyerekeket akarunk magunk köré.

Valójában már korábban is akartunk gyerekeket, de a körülményeink nem engedték meg a gyermekvállalást.

A valódi kérdés éppen ez, azzal, hogy állásunk lett, biztosabbá vált-e az életünk, körülményeinkben történtek-e alapvető változások?

Alapszinten igen, munkánk volt, s jövedelmünk, még ha nem is nagy, arra viszont, hogy belátható időn belül, ezen most itt hosszú éveket értek, lakáshoz jutunk, semmiféle esélyt nem láttunk. A társadalmi biztonságot sem éreztük, az álláskeresésünk éppen elég tapasztalattal látott el bennünket az esetlegességekkel kapcsolatban. Abban az albérleti szobában, amelyiket Egerbe kerülésünkkor vettünk ki, egy gyermek születése után nyilvánvalóan nem maradhattunk volna. Mégsem akartunk tovább várni, mást erről nem tudok mondani.

Zsófi megszületése után az életünk is más lett, mint amilyen korábban volt, ahogyan mindegyik gyermekünk megszületése után más lett, mint amilyen addig volt.

8.

Ági terhessége aztán feltette a kérdést, hova költözzünk.

Marika, Varga Pista felesége javasolta ismét csak, hogy keressük meg az Ady Endre Kollégium igazgatóját, portást keresnek a kollégiumba, a feladat nem sok, éjszakánként a diákokat kell beengedni, reggelente a kollégium előtti részt és a feljárókat kell elsöpörni, télen a havat eltakarítani, illetve nyáron kell ügyeletet tartanunk, mert akkor a turisták a Szépasszonyvölgyből általában éjszaka jönnek haza. Cserébe egy nagy, szoba-konyhás, fürdőszobás lakást kapunk, ráadásul Eger főutcáján, a Széchenyi utcán, a ciszterci templom és a Dobó István Gimnázium épülete között. Valamikor az ekkor már kollégiumként szolgáló épület rendház volt.

Megegyezésünk után beköltöztünk a kollégiumba, a tanítás után éjszakánként a későn visszajövő diákokat engedtem be, reggel söpörtem a járdát, aztán mentem tanítani.

Innét a Dobó térhez egy rövid utca vezetett, az pedig már a Vár alatt volt, s mindenben élvezhettük a városközponti lét előnyeit. Ide az iskolám is közel volt, a kollégiummal majdnem szemben volt a mozi, hozzá közel a könyvesbolt, aztán egy sarki bolt, cukrászda, s már a Lyceum épülete következett, akkor a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola épületeként szolgált, a helyiek nemes magyaráttal „hogy s mint főiskolának” nevezték, ma Eszterházy Károly nevét viseli a főiskola. Az előbb leírt szakasszal szemben áll az érseki palota, a Lyceummal szemben pedig a Bazilika, az egri főszékesegyház.

Zsófi megszületése után Ági sokszor sétált el vele az iskolámig, a Népkertben pedig már ketten vigyáztunk rá.

Egerben albérlettel kezdtünk, onnét kerültünk be a kollégiumba, Kecskeméten megint albérlet következett, aztán egy tanácsi bérlemény, s ezerkilencszáznyolcvannégyben az első önálló lakás.

Lehet, hogy szerencsések voltunk, a végzés után öt évvel már volt lakásunk.

Ha ma Egerre gondolok, akkor nem a Vár képe ötlik fel bennem, hanem a Népkerté, a népkerti séták lányunkkal és a belváros apró, a Dobó tér irányába futó utcáinak a képe. A „keskeny utcák alkotta belváros katlana”, ahogy Kálnoky László írta.

Kálnoky Lászlóról és költészetéről egyébként akkor senki nem beszélt Egerben, pedig a Kortárs abban az időben közölte gyilkos iróniával megáldott Homálynoki Szaniszló-történeteit. Számomra ezek a történetek azért is érdekesek voltak, mert ismertem a történetek szereplőit, így a subalyuki barlang Neander-völgyi leletét megtaláló Dancza Jánost, akit Kálnoky László Balga Mártonként emlegetett, s aki 1945 után a város rendőrkapitányaként szolgált, emberei a költő családjától könyveket koboztak el.³ (Az említett lelet feltárása még 1932-ben történt.)

---

3 A témához elolvasandó Kálnoky László *Egy hiéna utóélete és más történetek* című verseskötete, a könyv a Magvető Kiadónál jelent meg 1981-ben.

9.

Egri éveinkre most már menthetetlenül visszafele nézek.

Az a három év a legteljesebb jelen idő volt számunkra.

A jelen foglalkoztatott bennünket, talán ezért voltunk naivak is.

Megdöböntünk, ha valaki rosszat gondolt rólunk.

Akkor is megdöböntünk, ha valaki a saját eszközeként akart használni bennünket.

Nem tudtuk, hogyan működik a társadalom, nem ismertük az emberi és társadalmi játszmákat, szinte semmit nem ismertünk abból a világból, amelyikbe bekerültünk, őszinteségünk kiszolgáltatottá tett bennünket.

10.

Egerben az otthonosságot számunkra az egymással való kapcsolat mellett az embereknek az a köre jelentette, amelyekkel nap mint nap találkoztunk, beszélgettünk, s akikkel együtt dolgoztunk.

Az egri múzeum kicsi közösség volt, Ági hamar beleilleszkedett az ottani világba, én nehezebben az iskolaiba, ebben a közegeben számos megosztó egyéniséggel találkoztam. Ma azt mondom, hogy természetszerűen voltak olyan tanárok, akik semmit nem értettek a törekvéseimből, s akikkel én sem tudtam közösséget vállalni. Viszont találtam a másik ember iránt nyitott személyiségeket is, akikkel aztán a szünetekben, vagy a tanáriban töltött „lyukasórákon” hosszú beszélgetéseket folytattunk.

Szemben ült velem Éva néni, aki már addig is hosszú-hosszú éveket ölt a közgazdászképzésbe, azok közül, akik valamikor ebben az iskolában érettségiztek, s visszajöttek tanítani, mindenkit tanított. Mellettem ült Nagy Beáta, magyar-angol szakos volt, debreceniként került Egerbe, s kicsit mindig visszavágyott Debrecenbe, sokat beszélgettem vele az irodalomról. A könyvtáros tanárnő Feketéné Gruber Jolán volt, Joci, szinte az első beszélgetésünkkel felkínálta a közös munka lehetőségét, s segített is mindenben. Férjét, Gyurit is megismertük, sajátos humorral bíró ember, sokban segítette a felesége munkáját. Joci az én odakerülésemkor jött vissza gyestről, három gyermekük volt, általam korábban el nem képzelhető energiával végezte a munkáját, intézte családjáé dolgait.

Ehhez a kis „csoportosuláshoz” érkezett a következő évben Éva néni lánya, Farkas Éva, aki Pécsen jogot végzett, s magyart tanított az iskolánkban. Éva és férje, Rudi sokat jártak hozzánk beszélgetni, az iskolában pedig az a kis kör, amelyet már említettem, valóban tudott együtt dolgozni, a délutáni foglalkozásokon akár még egymást is helyettesítettük, a különböző rendezvényekre együtt készítettük fel a diákokat, a műsorokat is közösen állítottuk össze.

11.

Induló osztályaim közül az akkori elsős és harmadikos osztály a legemlékezetesebb. Az elsősöknek magyart és történelmet, a harmadikosoknak történelmet tanítottam. Az elsősök között sok jó eszű, gondolkodó gyerek volt, a harmadikosoknál szinte csak lányok voltak, ha kellett, tanultak rendesen.

A következő tanévben osztályt kaptam, osztályfőnök lettem, ezt követően már szinte az osztályomról azonosítottak, jöttek a tanárok a szünetekben, ki mit és mit nem csinált, valóban minden pillanatukért felelősséggel tartoztam.

Az „osztályommal” és az általam tanított többi osztállyal is jó kapcsolatom volt, bár ez így nem mond semmit. Igyekeztem megtanítani azt, amit lehetett, a felmerülő témák kapcsán elmondtam azt, amit olvasmányaimból odakapcsolhatónak gondoltam, s megbeszéltük a világ, így az ő világuk aktuális kérdéseit is. Cserébe fegyelmet vártam volna el, fegyelmezni nem tudtam és nem szerettem, s abban a felvilágosult hitben éltem, hogy ha megbeszéljük és közösen elfogadjuk a játékszabályokat, akkor azokat mindkét fél betartja.

Nem így történt, mert nem is történhetett így, hiszen a diákok végső soron diákok, és sok vonatkozásban még gyerekek voltak.

Tanári munkám feszültségei ebből adódtak.

Minden más a körülményekből következett, s minden másnak társadalmi magyarázata volt.

12.

Tanári munkám során egyetlen diákot tanácsoltam el, éppen az osztályomból, egy nagyra nőtt, de állandóan görcsökben élő lányt.

Homéroszt olvastunk, részleteket az *Iliászból* és az *Odüsszeiából*, a szövegeket kisebb értelmi egységekre bontottam, s ha ezeknek a végére értünk, akkor megpróbáltuk összefoglalni az olvasottak tartalmát. Ez a kislány sem az általa, sem a mások által olvasottak tartalmáról nem tudott egyetlen mondatot sem mondani.

Az olvasottakat nem tudta átfordítani a maga nyelvére. Órákat töltöttünk azzal, hogy próbáljuk rögzíteni az olvasottakat, nem járt sikerrel egyetlen próbálkozásom se. A helyesírása is gyenge volt, végül azt kellett mondanom az édesanyjának, nem látom esélyét, hogy lánya akár egyetlen osztályt is elvégezzen, végül kivették az iskolából.

Nagyon nehezen hoztam meg ezt a döntést, emlékeztem a magam görcseire, beilleszkedési zavaraira. Ebben az esetben mégis másról volt szó, ez a kislány valójában olvasni is alig tudott.

Buktatni a levelezősöknél buktattam, ha nem tehettem mást. Dolgozó, családos emberek voltak, tanulásra nem maradt idejük, de ha maradt is, akkor sem tudtak mást tenni, minthogy az adott szövegeket értelmüktől megfosztva megtanulják. A tudás, az ismeret a begyakorolt kereteken túl kívül maradt az életükön. Döbbenetes társadalmi tapasztalatot jelentett számomra a társadalom valójában mozdulni akaró, mert az érettségiért harcba induló részének tudatlansága.

13.

A tanítás számomra gyakorlati feladat volt.

Egy pillanatig sem foglalkoztatott a tanítás elmélete, az egyetemi pedagógia-oktatás tett is arról, hogy ne foglalkoztasson, tanárként pedig valóban nem volt időm elméleti kérdésekkel foglalkozni.

A tanítással kapcsolatban még a hogyan? kérdése sem nagyon foglalkoztatott, főképpen nem a pedagógiai tankönyvek módszertani útmutatói szerint.

A magam hangsúlyozottan gyakorlati munkájában valójában két nagy feladat kötött le, ebből a két feladatból az egyik az volt, hogy a diákokat miképpen tudom érdekeltté tenni a tanulásban, azaz miképpen tudom a tananyagot számukra is érdekessé tenni, az érdekesség itt nem a szó hétköznapi jelentésében szerepel, inkább a már említett érdekeltségre utal. Szerettem volna, ha megérik, hogy önmaguk világa és a tanult anyag között megteremthető valamiféle kapcsolat.

A második, az előbbiből fakadó feladat az volt, hogy magamban is felépítsem ezt a kapcsolódást, s azt képviseljem a diákok előtt.

Ebben a felfogásban a tananyag átrendezésére is szükség lett volna, hiszen a mában, a mindenkori mában könnyebb lett volna olyan szövegeket találni, akár csak példaként is, amelyekkel a diákjaim is kapcsolatba kerülhettek volna, s amelyeknek a segítségével önállóan tájékozódhattak volna az irodalomban. A tananyag átrendezésére természetesen nem volt lehetőségem, ezért aztán, ezért, s más okból is természetesen, sűrűn hoztam példákat az aktuális olvasmányaimból. Valójában nem az irodalomtörténetet valamilyen szinten ismerő diákokat akartam nevelni, hanem azt szerettem volna, hogy olyan diákok kerüljenek ki az iskolából, akik szeretnek olvasni, az irodalom terén képesek tájékozódni, s önállóan képesek az irodalmi értékek terén állásfoglalásra.

Mínd ezt egy szakközépiskolában, könyvelést, számvitelt tanuló diákokkal akartam elérni.

Akkor, amikor az iskolába bekerültem, erre nem gondoltam, csak a feladatot éreztem, a kihívásokat.

Gimnáziumban, ahol az irodalom fő tantárgynak számított, s nem mondjuk a politikai gazdaságtan volt az, ezt tárgyilagosan mondom, biztosan jobb eredményeket értem volna el, bár az érdeklődés kialakításában így is értem el eredményeket.

Azt hiszem, alapvetően nem a szakközépiskola volt az én ellenségem, hanem az, hogy a társadalmi értékrendet nem sikerült az iskolán kívülre szorítani.

Ideig-óráig igen, aztán az utolsó két osztályban már nem.

A tanítás terén ez volt a legszomorúbb felismerésem.

A társadalmi értékrend hatása egyetemleges, begyűrűzik mindenhova, az oktatás minden szintjére, az egyetemek magyar szakára ugyanúgy, mint a már említett szakközépiskolákba, a szakmunkásképzőkről nem is beszélek, így vele szemben egyre kisebb eséllyel vesszük fel a küzdelmet. Ez az értékrend a hagyományosnak nevezhető humán kultúrát egyre növekvő erővel zárja ki magából.

A fentebb ismertetett elképzelésben benne rejlett, hogy tanítványaimnak a kezdő tanulmányaikhoz az újabb irodalomból válasszak szövegeket, s csak később, a megismert anyaghoz kapcsolódó ismeretek, fogalmak segítségével közeledtünk volna a klasszikus szövegekhez.

Egyetlen alkalommal állt módomban legalább részleteiben az ilyen jellegű elképzeléseimet a gyakorlatban próbára tenni. Egy féléven keresztül Weöres Sándor-verseket s Örkény-egyperceseket értelmeztünk Kecskeméten, a Szórakaténusz Játékházban általános iskolás, másodikos-harmadikos gyerekekkel. Fantasztikusan fogékonyak voltak ezekre a szövegekre.

14.

Akkor két nagy ünnep volt, az iskola is két ünnepet ünnepelt meg, november 7-ét, mondom úgy, ahogy akkor mondtuk, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ünnepét, ekkor még Petri György sem írta meg a maga Brezsnyev-versét, más tartalmat adva a „nagy októberi” kifejezésnek, és április 4-ét, hazánk felszabadulásának ünnepét.

Szeptemberben kerültém az iskolába, szerződéssel, november 7-én véglegesítettek, április 4-re ünnepi műsort állítottam össze, az iskola Irodalmi Színpadának diákjai adták elő, a következő, immáron az újabb november 7-re készített műsort az iskola vezetői az ünnepség előtt legalább egy héttel meghallgatták, ebből tudtam meg, hogy azzal a korábbi műsorral valami baj lehetett.

Brezsnyev 1982-ben halt meg, ezt követően írta Petri György a Leonyid Iljics Brezsnyev emlékére című versében: „Mindenesetre: halott. / Nem veszi elő többé / a húgyfoltos sliccből a Nagy Októberit.”

Amikor átgondoltam, hogy milyen versek szerepeltek az összeállításunkban, azonnal megértettem, mi okozott gondot azoknak, akik nem csak a versekre figyeltek a műsor hallgatásakor. Számomra akkor sem volt, és ma sincs ünnepi vagy más jellegű irodalom, csak úgy önmagában, s ezeken kívül, akár ezek fölött is, egy másik irodalom, vagy maga az irodalom. A műsorban a számomra akkor fontos versek hangzottak el, ezek a versek ma is sokat foglalkoztatnak. Szerepelt József Attila Elégia című verse („Tudod-e, / milyen öntudat kopár öröme / húz-vonz, hogy e táj nem enged és / miféle gazdag szenvedés taszít ide?” – hangzott a vers számunkra akkor fontos része), szerepelt Buda Ferenc Füvek példája című verse („Most / alszik a kuszahajú mező, / alszik a rét, / a gyöngyökkel telehintett, lábon libegő / selyem-ezred, / alszik a milliós sereg. / Gondjaim ébren vannak, / éjjel is enni kérnek, / törékeny gyermektenyérrrel a vállamra nehezedenek. / De nékem a füvek példája erőt ad, / s az évig épülő láthatárok között / én már csak dolgozni akarok, álmomban is / dolgozni felnőtt felelősséggel, / földnek támaszkodó vaslétra-akarattal, / fejemet fölelelem, mint a füvek, a zöld katonák”, ugyancsak az általunk hangsúlyozott részt idéztem), szerepelt Szilágyi Domokostól a Vád című vers, Utassy Józseftől a Szélkiáltó, akkortájt jelent meg az Életünkben, teljes, feketére nyomott oldalon, kiáltó fehér betűkkel („Jaj, ne hagyjatok magamra, / jaj, ne hagyjatok magamra, / ne száműzzetek a dalba, / ne száműzzetek a dalba: / jaj, ne hagyjatok magamra! // Furcsa tömlőc ám az ének, / furcsa tömlőc ám az ének, / rabja vagy, de mégse véd meg, / rabja vagy, de mégse véd meg: / furcsa tömlőc ám az ének. // Engemet ha árván hagytok, / engemet ha árván hagytok, / ti is egyedül maradtok, / ti is egyedül maradtok: / engemet ha árván hagytok. // Jaj, ne hagyjatok magamra, / jaj, ne hagyjatok magamra, / ne száműzzetek a dalba, / ne száműzzetek a dalba: / jaj, / ne hagyjatok magamra!”), s szerepelt Farkas Árpád Avaron című verse, a kötetből az akkor megjelölt részeket idézem: „Orra bukva az avaron, / Forogva mennykőves határon / az ember mondja a magát, / mint akit nem vertek még szájon [...] Orra bukva az avaron, / és menni tovább mégis, / ébreszteni a nagyra nőtt, de alvó jegenyét is[...] Orra bukva az avaron, / a veszélyt megkeresni, / derékig csonterdőben is / csak menni, egyre menni, / mint kire országló erőt / s egy ilyen földet szabtak, / hogy óvja lélegzetenként / e keserves hatalmat.”

Nyilván ez volt a gond, hazánk felszabadulásának 35. évfordulóján az „orra bukva az avaron”, s az, hogy „az ember mondja a magáét / mint akit nem vertek még szájon”, s a többi vers. Az „én már csak dolgozni akarok, álmomban is / dolgozni felnőtt felelősséggel” sorok, mert a felnőtt felelősségre nem volt lehetőségünk. A verseket egyébként nem politikai céllal választottam, azaz nem a felszabadulás említése ellen, hanem inkább társadalmi, avagy szociális indulattal az adott világ ellen.

Farkas Árpádot megőriztük magunknak, amikor Farkas Éva az iskolába került, Farkas Árpád egyik versének címe után nevezték az általa létrehozott együttest Dúdolóknak, sűrűn énekelték: „Havazás lennék, lengőn áldó, / gyűrött arcokra, földre szálló, / vigasztaló-nagy csöndes ének, / lélegzete a mindenségnek.”

15.

Az iskolába katonai kollégisták is jártak, olyan fiatalok, akik, vagy ha nem ők, akkor a szüleik a középiskolai jelentkezésükkor vállalták, hogy az érettségijük után katonai főiskolára jelentkeznek, pontosabban, az érettségi után automatikusan mehetek tovább katonai főiskolára.

Könnyű volt őket felismerni, civil, de egyforma ruhájuk volt.

Minden osztályban a bemutatkozás során megkérdeztem, mi céljuk, hova akarnak jelentkezni, milyen pályára készülnek.

Az egyik katonai kollégista fiú, talán éppen a legkisebb, gondolkodás nélkül közölte, hogy politikai tiszt akar lenni.

A miétre ismét csak gondolkodás nélküli gyorsasággal válaszolta:

Miért? A Tanár úrnak van lakása?

Pofon volt ez, nem volt lakásunk, s tudtuk, hogy jó ideig nem is lesz.

Hasonló a kiindulópontja a következő történetnek is, bár másképpen végződik, mint az előbb elmondott.

Az iskolába való kerülésem után nem sokkal a negyedikeseknél helyettesítettem valakit. Szokásom szerint a hagyományos csendes üldögélés helyett beszélni kezdtem, ott és akkor éppen Ottlik *Iskola a határon* című regényéről, nem véletlenül, hiszen ott is a katonai kollégistákkal kezdeményeztem így beszélgetést.

Már régen Kecskeméten éltünk, amikor levelet kaptam az ottani osztály egyik tagjától. A levélben annyi állt, hogy eszébe jutott az, amit Ottlik regénye kapcsán mondtam nekik, elolvasta a regényt, s beadta leszerelési kérvényét.

Lám, a „rövidre zártan értelmezett” Ottlik-regény elvégezte a maga hatását.

16.

Egerben már írtam is.

Szegeden irodalmi közegben éltem, de a legszükségesebbeken túl nem írtam semmit.

Egerben kezdtem el kritikákat, tanulmányokat írni. Biztosan bizonyítani akartam, bizonyítani, nyilván magamnak, mert az Egerbe kerülésünket kicsit „száműzetésnek” éreztem, magamon túl azonban nem bizonyíthattam senki másnak, hiszen erről, mármint arról, hogy Egerbe kerültünk, nem tehetett senki.

Inkább örülnünk kellett, hogy mindketten dolgozhatunk.

Írást kértek a *Népújságtól*, a megyei napilaptól, a *Hevesi Szemle* húsz évéről írtam, Székely János drámáiról, Bálint Sándor könyvéről. A *Forrástól* Pintér Lajos kért tőlem írást, nyilván Ilia Mihály intenciójára, már 1980 januárjában a Móra Kiadó Ezerszinű Magyarország című sorozatának három könyvéről írtam (ismerve az átfutási időket, szinte az Egerbe érkezésünk pillanatában kaphattam a felkérést).

A *Forrásba* írtuk meg Cs. Varga Istvánnal közös, egyes vonatkozásokban számomra ma már ideologikusnak tűnő, vitát kiváltó tanulmányunkat Németh László József Attila-képéről, írtam az *Alföld* Németh László-számába 1981 decemberében, aztán a *Forrásnak* kritikákat, 1981-ben Baka István, aztán 1982-ben Hornyik Miklós, majd Varga Zoltán könyvéről, s ugyancsak a *Forrásnak* átfogó tanulmányt írtam Németh László *Tanu* című folyóiratáról, az íráshoz a *Tanu* tizenhét számát Ilia Mihály küldte el Szegedről, a tanulmányt Egerben írtam meg.

Az írást már én tördeltem be a *Forrásba*, ez volt az első általam betördelt írás a lapba, akkor, amikor Goór Imre az írásomhoz ért, átadta az ollót és a ragasztót, akkor még így, „mechanikusan” tördeltünk, s hazament.

Ő ezzel fejezte be a munkáját a *Forrásnál*, én ezzel kezdtem az enyémet.

Ez már ezerkilencszáznyolcvankettőben történt.

Az Egerbe érkezésünket követő évben megírtam doktori dolgozatomat Németh László Tanu előtti korszakáról. Azt írtam meg benne, amit a szakdolgozatomba nem írtam bele, amit az íráshoz a fejemben kavargó gondolatokból nem tudtam felhozni. Így lesz ez majd később is, egy témának mindig többször futok majd neki.

Címek, rangok soha nem érdekeltek, a doktori dolgozattal nyilván megint bizonyítani akartam, s megint magamnak akartam bizonyítani.

Kecskemétre kerülésem után kért tőlem írásokat Olasz Sándor, a *Tiszatáj* és Monostori Imre, az *Új Forrás* szerkesztője.

Már a Népújságban megjelent Hevesi Szemlével foglalkozó írásom kapcsán szembe kerültem a folyóirat és a folyóirat mögött álló világ kapcsolatának kérdésével, a Hevesi Szemlélt túlságosan is lokálisnak találtam, nem beszélve arról, hogy a cikk megjelenése utáni hétfőn a velem szemben ülő tanárnő azonnal megkérdezte: Miért nem szereti maga a Bandi verseit? Férfjéről, a város legismertebb ügyvédjéről, Farkas Andrásról volt szó, aki a Hevesi Szemlében számos verset jelentetett meg. Arra a kérdésre, mekkora hátország kell egy folyóiratnak, szívesen idézem Vekerdi Lászlót, aki azt mondta, legalább egy országnyi.

Az első megjelent recenziómat (!) tartalmazó Forrás-számot a kezében tartva Csőke Lajos, az iskola számítástechnikai igazgatóhelyettese (!) behívatott magához, s megkérdezte, hogy akarok-e hasonlókkal foglalkozni a továbbiakban is. Ma már aligha tűnne fel egy recenzió egy tanári karnak.

A Baka István-recenzió nyilván a szegedi kötődésem kifejeződése volt, emlékezetes Forrás-számban jelent meg, az a szám tartalmazta Vajda Mária terjedelmes, a balmazújvárosi parasztlak szexuális életéről írott dolgozatát.⁴ A Hornyik Miklós-kötetről írott kritikám ma számomra leginkább a címe miatt fontos, a rövid írás Az irodalom helyzetudata címet viselte, a Jelenkor Kiadónál megjelenő kötetem viseli majd ezt a címet, 1991-ben.

4 Vajda Mária: *Szerelmi élet Balmazújvároson* (I. „Szántottam gyöpöt...”). Forrás, ih.: 58–67.

Ezek az írások rövidek, tárgyyszerűek, talán némi görcsösség is érződik rajtuk, a személyességet teljes mértékben nélkülözik. Személyes téma majd csak 1986-ban merül fel az írásaiban, amikor Buda Ferencsel együtt utaztunk Moszkvába, aztán onnét Alma-Atába és Frunzéba, az útinaplóban egyes szám harmadik személyben írtam magamról, azaz a téma ellenére elkerültem a személyes hangú megszólalást.

17.

Sajátos módon „írtam” az első írásaimat.

Hiába vettünk az otthonról kapott pénzen íróasztalt és írógépet magunknak, bármennyit gyakoroltam, nem tudtam jól gépelni.

Így minden írásomat kézzel írtam meg, aztán azt diktáltam le valakinek, általában Áginak, a hosszabb dolgozatokat pedig az iskolában Básti Erikának, gépírást tanító kolléganőmnek. Szegeden a szakdolgozatomat Dobozi Eszter gépelte le.

Az írógépen a formálódó mondatokat nem tudtam folyamatosan javítani, ezért folyamodtam a diktáláshoz, így viszont a szöveg a felolvasás során nyerte el végleges formáját, a dikciónak megfelelően, ezt megérezve a kézzel papírra vetett változatot már nem is véglegesítettem, így annak, akinek éppen diktáltam, végig kellett szenvednie a véglegesnek tűnő szöveg megszületésének különböző szakaszait.

Nagy megpróbáltatást jelenthetett ez számukra.

A megoldást ezen a területen csak a számítógép hozta meg, a számítógép segítségével annyiszor szaladhatok neki egy mondatnak, ahányszor csak akarok, s a szöveg egészét is számtalanszor átrendezhetem.

18.

Azt mondtam, ekkor már írtam, s ha másnak nem, akkor magamnak akartam bizonyítani az írással.

Bizonyítani akartam az írással, lehet, hogy az írás szabadságával ekkor ezért nem találkoztam.

A magamfajta, állandóan az irodalomra figyelő tanárember akkor meg sem tehetette volna, hogy ne próbáljon közel kerülni az irodalomhoz.

Ezerkilencszázhetvenkilenc-ezerkilencszáznyolcvan körül hirtelen izgalmas lett az irodalom, viták folytak, szellemi mozgalmak indultak, barátaim folyóiratokba írtak, lapot szerkesztettek, jöttek a hírek egy-egy felszólalásukról, így Elek István vagy Zalán Tibor felszólalásáról a fiatal írók helyzetéről tartott szentendrei tanácskozáson, én pedig azt éreztem, hogy elzártam magamat a világtól.

Az írással mintha ezt az elzártságot igyekeztem feloldani.

19.

De talán nem is volt ez elzártság.

Jöttek a lapok, hihetetlenül izgalmas anyagokkal. Mintha gátszakadás történt volna, mintha az irodalmi folyóiratok egyre inkább a jelenhez akartak volna szólni.

A folyamatokból szinte lehetetlen kiemelni a meghatározó mozzanatok. Abban, amit mondok, nincs történelmi megfontolás, nem az utókorig eljutott ember mérlegelésével mondom azt, amit mondok, hanem az egykori olvasó emlékeit felidézve.

A sort, mondjuk, a *Forrás* 1979. szeptemberi száma nyitotta meg, ez a Fiala Írók Találkozójának anyagát hozta, a tanácskozást ezerkilencszázhetvenkilenc májusában rendezték meg Lakiteleken, Lezsák Sándor szervezésében. A számot már Egerben vásároltam meg, őrzöm azóta is. Ezen az őszön jelent meg az *Életünkben* Zalán Tibor *Arctalan nemzedék* című írása, ez az írás az önmaga helyét követelő fiatal irodalom jellemzőit mutatta meg. Ezerkilencszáznyolcvan februárjában a *Forrásból* pengével vágta ki Csoóri Sándor *Egy nomád értelmiségi* című írását, az írás másolatát Görömbei Andrástól kaptam meg Cs. Varga Pistáéknál, a *Mozgó Világ* ekkor már rendszeresen jobbnál jobb számokkal jelentkezett, 1980 decemberében jelent meg Andor Mihály számomra rendkívül fontos tanulmánya az oktatásügyről, az *Életünk* ezerkilencszáznyolcvan januárjától kezdte közölni Simonffy András *Kompország katonái* című, a történelmi gondolkodásból eltüntetett magyar kiugrási kísérlet történetét feltáró történelmi kollázsregényét, a közlés majd csak a következő évben fejeződik be. A *Tiszatáj* ezerkilencszáznyolcvanban adja közre Csoóri Sándor *A magyar apokalipszis* című nagyesszéjét a második magyar hadsereg doni pusztulásáról, ugyancsak a *Tiszatájban* jelent meg, ezerkilencszáznyolcvankettő szeptemberében Köteles Pál írása *Töprengés egy torzkép előtt* címmel, ez az Ion Lăncrănjan *Gondolatok Erdélyről* című elhíresült könyvét ismertette, az írás közlése felvetette a szerkesztőség menesztésének kérdését. Ennek az évnek a novemberében jelent meg Bauer Tamás írása a magyar gazdaságról, ezzel a *Mozgó Világ* összeállításai konkrét gazdasági és politikai kérdések elemzéséhez jutottak el. Ezerkilencszáznyolcvanhárom augusztusában a *Forrás* adott közre súlyos anyagot a második szárszói konferenciáról, ennek az évnek a végén leváltották Kulin Ferencet, a *Mozgó Világ* főszerkesztőjét, a szerkesztőség pedig lemondott. Emlékeim szerint ezzel az eszmélkedés nagy szakasza lezárult, pedig csak ezt követően jelent Nagy Gáspár *Öröknyár; elmúltam 9 éves* című verse az *Új Forrásban*, a *Forrás* népfőiskola-száma, s ezt követően menesztették a *Tiszatáj* szerkesztőit ezerkilencszáznyolcvanhatban. Az *Új Forrásban* mindezeket megelőzve ott volt még a Szilágyi Ákos által elindított nemzetvita, a történeket hosszan lehetne sorolni.

Mindez nem állt önmagában, az Írószövetség, és akkor már a József Attila Kör vitafórumként működött, számos író-olvasó találkozóra került sor, nem beszélve arról, hogy a folyóiratok példányszáma folyamatosan emelkedett.

A *Forrás* 1979. szeptemberi számát máig őrzöm, amikor az *Antológia Kiadó* a *Fiala Írók Találkozójának* harmincadik évfordulójára emlékező kötetet készített, ezt a példányt adtam át a kiadónak, mert más bekötetlen példányt már nem találtunk.⁵

5 Fiala Írók Találkozója, Lakitelek, 1979–2009, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2009. Szerkesztette: Tóth Erzsébet és Agócs Sándor.

20.

A fentebb megjelölt írások közéleti-politikai vonatkozásaikkal tűntek ki.

Az új irodalom olvasásának természetesen létezett az esztétikai tapasztalata is. Az újabb irodalomban, a felszín ezt mutatta, mintha kettévált volna a közéleti és esztétikai irány, névsorok, fejlődésvonalak íródtak le, szembeállítva egymással a két vonulatot.

Ezt a hasadást soha nem tudtam elfogadni, az én szememben a hagyományos közéleti irodalom, s történetesen a hetvenes évek új magyar prózája, ennek a prózájának a nyelvhasználata ugyanarra a helyzetre felel, ugyanannak a világnak a sajátosságait hozta a felszínre.

Kétségtelen azonban az is, hogy akkor a közvetlenül politikai kérdéseket érintő irodalom ragadott magával.

21.

Akár egy, akár több lap megmozdulásához a szellemi életben feltörő energiákra van szükség, ezek az energiák soha nem csak kézikönyvek által is megjelölt lapokra hatnak.

A valódi szellemtörténetnek legalább a kiemelkedő szakaszokban az elágazási és csatlakozási pontok összességét meg kellene mutatnia, más nem is lehetne a feladata.

Rendszerezhetem-e azt, ami az irodalom körül akkor történt?

Ha történész lennék, akkor talán kísérletet tehetnék a rendszerezésre, bár tapasztalatból tudom, hogy a zárt formákból éppen a valamikori élet szorul ki. De hát nem vagyok történész, így csak a személyes emlékeimet írhatom le.

Ezekben az években éreztem talán először, hogy cselekvő közösség tagja vagyok.

Cselekvő közösségé, noha magamat éppenséggel a cselekvés hiányával vádoltam.

A közösség megtapasztalása volt számomra a legfontosabb, még akkor is, ha mindez „csak” az olvasmányaimon keresztül történt meg, a magam részéről konkrét cselekvéshez nem vezetett.

Valóban nem?

Az olvasottak hatottak a gondolkodásomra, sokakkal beszélgettünk az olvasottakról, tanári munkámat áthatotta mindaz, amit olvastam, ez nem lenne elég?

Ha azt mondjuk, hogy az irodalom tette a dolgát, s amikor más társadalmi területek a maguk feladatát nem végezték el, azokból is átvett a maga számára éppen elég teendő, akkor nem is mondtunk eleget.

Ebben az időszakban az irodalom a magyar társadalom számos megoldatlan problémáját mutatta meg, s alighanem csak a hatalom erős voltának tudható be, hogy az irodalomban zajló politikai mozgások nem alakultak át társadalmi mozgásokká.

A hatalom nagy erőfeszítéseket tett azért, hogy az irodalmi területen feltörő elégedetlenségek ne nőjenek át társadalmi elégedetlenségbe. A lehetőség adott volt, az új nemzedék gondolkodásmódját képviselő *Mozgó Világ*ban már benne

rejtett a nemzedéki alapon szerveződő ellenerő, nem véletlen, hogy ezt a lapot számolták fel a legelőbb.

Az irodalom területén feltörő erőt a nyolcvanas évek közepére visszaszorították, lokalizálták. Ha egy-két év még adatik számára, akkor közvetlenül a rendszerváltás előkészítője lehetett volna, így az előfutárszerep jutott neki.

22.

Napokra abbahagytam az írást, az emlékeimet próbáltam rendezni.

De nem azért hagytam abba az írást, hogy mondatokat próbáljak előhívni az időből, olvasott és beszélgetések során hallott-mondott mondatokat, tudom, azok már nem felidézhetőek, legfeljebb pár fontos mondatot-bekezdést kereshetek meg újra a három évtizeddel ezelőtti lapokban.

Az élmény intenzitásával kerültem szembe, s azzal, hogy akkor az élmények hatalmas tárházával találkoztam. Átélem majd a rendszerváltás folyamatát, de az más lesz, mint ami a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a magyar szellemi életben történt.

A rendszerváltás szükségszerűen politikai eseménysor lesz majd, más nem is lehetett volna. Szerepe lesz majd benne az irodalomnak is, azt hiszem, erősen körülhatárolt, bár nem nélkülözhető szerepe, előtte tíz évvel azonban még az irodalom jelentette a sűrűsödési pontot.

23.

Ebben a könyvben minden rólam szól, ám most ismételten szükségét érzem kiemelni, hogy az ezerkilencszázhetvenkilenc utáni nagy szellemi fellendülés számomra a valóságismeret bővülését hozta.

Azok, akik benne éltek az ekkori történetekben, szerzőként, szerkesztőként, vagy éppenséggel a másik oldalon, ellenőrként, feltehetően politikai jelenségként kezelték az ekkor történeteket, érthető módon, hiszen az akkori rendszer mindent átpolitizált. Először politikai jelenségnek minősítette azt, amit nem tudott elfogadni, aztán pedig kinyilatkoztatta róla, hogy a szóban forgó jelenséget a politikai rendszerbe nem tudja beemelni, ezért megsemmisítette.

Azt, hogy a különböző szellemi törekvéseknek a politikai mezőbe való beemelésével a hatalom éppen azt teremti meg, amit szeretett volna elkerülni, éppenséggel a politikai küzdelmet, az akkori rendszer nem mérte fel.

Visszatérek ahhoz, hogy számomra ez az időszak a valóságismeret terén adta a legtöbbet. Ezeknek az éveknek nyilván megvolt az elméleti hozadéka is, erre nem láttam rá.

A korszak legfontosabb műfajának a szociográfiát tartottam, a szociográfia mindig a reformkorszakokban tűnik fel, reformkorszaknak tűnt ez a mostani is, aztán kíméletlenül felszámolták. A lapok közül jó néhány, a *Forrás*, a *Mozgó Világ*, a *Valóság* az egyik legfontosabb műfajának tartotta a szociográfiát, par excellence szociográfus egyéniségek nőttek fel, mint például Zám Tibor, s olyan jelentős, a korszak egészét meghatározó nagy író is, mint például Hajnóczy Péter, maradandót alkotott a szociográfia műfaján belül is *Az elkülönítő* című írásával.

Szociológusok is a szociográfia irányába mozdultak el, Márkus István, Bánlaky Pál, Andor Mihály nevét említem hirtelenjében, nem beszélve az írókról, Csalog Zsolt, Mocsár Gábor, Csák Gyula, Végh Antal, Lázár István, Temesi Ferenc neve jut eszembe hirtelenjében, s természetesen az újságírók is ebbe az irányba mozdultak, itt a rádiós újságíró-páros, Hegyi Imre és Kovalik Márta nevét említem, no meg Kaposy Mártonét az Umbulda-sorozatával, s Püünkösti Árpádét, de maga a *Forrás* is azzal került közel a szociográfiához, hogy szerkesztői közül többen is újságíróként kezdték a pályájukat, ennek kapcsán elsősorban Hatvani Dánielre utalok, Zám Tibor életútja ebben a vonatkozásban is összetettebb volt.

24.

A szociográfia számos nagy témát vetett fel, mondom az egészségügyet, visszautalva Hajnóczy Péter *Az elkülönítő* című írására, az iskolaügyet, itt ismét Andor Mihály írását idézem fel, a vidékiség kérdését, ez szerepelt már a témái között is. A vidékfejlesztés, iparosítás dilemmáit, az új nemzedék helykeresését, ezzel együtt a magukra hagyott falvak témakörét, itt Varga Dávid írására utalok, s a tanyakérdést, ez áll Buda Ferenc *Tanya-hazám* című nagy kompozíciójának a középpontjában, valójában nem tudósok elemzéséből vagy politikusok állásfoglalásaiból, hanem a szociográfiákból ismertem meg.

Ha a szociográfiát középponti jelenségnek tekintem, akkor azt kell mondanom, hogy ebből az irányból, vagy ha fordítok a nézőpontra, ebbe az irányba sokfelé és sokfelől vezetnek szálak. Ide kell kapcsolnom a különböző történeti és néprajzi tanulmányokat, a történeti tudatzavarral kapcsolatos megszólalásokat, és magukat a különböző konferenciákat és tanácskozásokat is, így a megvalósultak közül a fiatal írók lakiteleki tanácskozását és a FIJAK által rendezett szentendrei találkozót.

A kapcsolódó írások, mozgalmak, tanácskozások már érintették az adott politikai rendszeren való belül vagy kívül maradás kérdését is.

25.

Ebben a jelenségkörben az volt a legszebb, hogy ekkor a jelenről szólt minden.

A jelen tudatzavarától indult el Simonffy András, amikor apja történetén keresztül a második világháború magyar kiugrási kísérletéről írt dokumentumregényében, ugyancsak a jelen tudatzavarától indult el Csoóri Sándor, amikor a Don-kanyarban elpusztult második magyar hadseregről írt nagy esszéjében, a jelenről szólt mindegyik tanácskozás, a jelenről beszélt Illyés Gyula is Lakiteleken, még ha metaforák segítségével tette is ezt.

Közben az egyes tendenciák között kapcsolódási pontok is adódtak, a *Forrást* és a *Mozgót* a szociográfia kötötte egymáshoz, s a *Mozgó Világ* közölte Hatvani Dániel interjúját Csoóri Sándorral, amikor az a *Forrásban* már nem jelenhetett meg, a *Mozgó Világ* és a *Tiszatáj* egyik, talán a leghangsúlyosabb megrendszabályozási kísérlete egybeesett, nem beszélve a FIJAK–JAK „párhuzamos történeteiről”, s bármelyik irányba is fordulunk, szinte mindenütt felmerült a második nyilvánosság kérdése.

Csoóri Sándor, akkori éveim legfontosabb szerzője így írt a Don-kanyarban elpusztult második magyar hadsereg kapcsán: „...ha igaz az a József Attila-i tétel, miszerint a nemzet közös ihlet, akkor az is igaz, hogy közös gyász is. Közös meghasonlás, közös rádöbbenés. De hát nem volt az! S nem lett az utólag sem. Élő példa rá jó néhány ismerősöm. Köztük az a jobbágykalapos tanyasi ember, aki lefagyott lábujjai miatt sántít az esőharmatos fűben, s ha röstelkedik is a gyávasága miatt, belül nyugodt: nemcsak az igazt hallgatta el, hanem a tényeket is. A szörnyűségeket egyedül élte át, egyedül hordozta negyven éve, egyedül is akarja a föld alá vinni.”⁶ Amikor ezt az írást olvastam, Kálmán bátyám jutott eszembe, aki ott pusztult el a Donnál.

A lakiteleki tanácskozás önmagában a jelenről és az új nemzedék lehetőségeiről szólt. Csordás Gábor mondta hozzászólásában: „Azt javaslom hát, lássunk hozzá, vegyünk szemügyre most már a jelent.”⁷ Ebben a vonatkozásban akár valamennyi hozzászólást idekapcsolhatnánk. Illyés nagyon egyértelműen beszélt a magyar–román viszonyról, bár bennem legerősebben a fiatal nemzedékhez szóló intelme maradt meg: „Ady nem ezt akarta, nem hasztalan könnycsorgatást. A ti első leckétek az, hogy emelt fő és mosoly. Sőt, kellő humor. Rögtön fölényre, jókedvre hangoló, még ha ez a humor az akasztófahumor is. Mert az sem mindegy, hogy a kivégzőosztag elé milyen lelkülettel áll ki az ember. A nemzet műhelyébe léptek és – éltesse isten a tisztas ipart!”⁸

Az irodalmi viták párhuzamos jelenségeire Standeisky Éva hívja fel a figyelmet akkor, amikor Németh Györgynek A Mozgó Világ története 1971–1983 című könyvét ismergetve így ír: „A szerző figyelme a régi Mozgó Világ mellett kiterjed a József Attila Körre és a Tiszatájra, de nem helyezi el témáját a korabeli kultúra és kultúrpolitika hálózatrendszerében. A Tiszatájról szóló 'párhuzamos történet' beillesztésére nincs igazán indok. Igaz, egy időszokban rokonítható a két folyóirat és a hatalom közötti viszony, de más folyóiratok – Alföld, Forrás – is szerepelhetnének 'kontrollanyagként'.⁹”

26.

Az időszak kulcsszereplője, az új nemzedék vonatkozásában mindenképpen, a *Mozgó Világ* volt.

Az ekkor fontos szerepet betöltő lapok, így például a *Tiszatáj* vagy az *Alföld* a társadalmi, történeti, politikai kérdések tárgyalásáig eljutó irodalmi folyóiratok voltak, a *Forrás* szociográfiai folyóiratként indult ezerkilencszázhatvankilencben, a *Mozgó* viszont nemzedéki lapként indult, a fiatal íróknak odavetett nemzedéki lapként, akik a maguk arcára formálták.

A *Mozgó Világ* egyedüli szerepet töltött be négy-öt éven keresztül, Veress Miklós, majd Kulin Ferenc főszerkesztése idején, az irodalomtól elindulva a közösségi cselekvés ideáját képviselte, körkérdéseivel, összeállításával, kerekasztal-beszélgetéseivel, vitáival a társadalmi élet fontos területeit térképezte fel, a szellemi-művészeti élet legfőbb irányait és ágait is összefogta.

6 Csoóri Sándor: *A magyar apokalipszis*. Tiszatáj, 1980. 10. 31.

7 Csordás Gábor: „Én dolgozni akarok...” *Forrás*, 1979. 9. 94.

8 Illyés Gyula: *Lehet még nemzedék?* U.o. 123.

9 Standeisky Éva: *Az egykori Mozgó Világ és az egykori politika* (Németh György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*). *Mozgó Világ*, 2002. 7. 98.

Mindazt, amit a *Mozgó Világ*ról mondok, olvasóként mondom, abban a négy-öt évben, amit fénykorának tartunk, egyetlen szerkesztőjét sem ismertem, a *Mozgó* körüli szerkesztőkkel, szerzőkkel nem beszéltem, de a légkörét olvasóként is megtapasztaltam, s az máig bennem él.

Ha a *Mozgó*ra gondolok, akkor először mindig a lap légkörére gondolok, s csak utána keresgélek az emlékezetemben egy-egy írás után.

A *Mozgó* nemcsak az akkor fiatal, inkább harminc év körüli, s náluk valamivel idősebb szerzőket közölte, hanem az idősebbeket is, mégis nemzedéki lap volt.

A *Mozgó* tenni akart valamit.

Ezt éreztem rajta, a cselekvéskényszert.

Magával akarta ragadni az olvasóját, az olvasót belerántotta a lap olvasásába egy összeállítással, kérdéscsokorra adott válaszokkal, s nem engedte el, amíg az az egész számot el nem olvasta.

Egységes volt, miközben sokrétű is volt, az irodalomtól a filmig, a képzőművészetig, a zenéig, a szociográfiáig és a társadalomtudományokig.

A *Mozgó*nak az adott kérdésekben volt véleménye, s azt képviselte. A vélemények képvisellete nálunk még ma is eretnekségnek számít, akkor hatványozottan annak számított.

A *Mozgó Világ* nem csupán önmagában létezett, a *Mozgó* körül mindig történt valami, rendezvényeket szerveztek, s a hatalom is tett arról, hogy a leváltási kísérletekkel, tiltásokkal a lap körül mozgalmat „szervezzen”, egészen az ezerkilencszáznolcvanhármas végső felszámolásig. Ami utána jött, az egészen más volt, az csak viselte a *Mozgó Világ* nevet, s viseli máig, de nem az, hanem valami egészen más.

A *Mozgó* kiállításában is közel állt a fiatalokhoz. A mozgást, a lendületet képviselte a változást hangsúlyozó címlapjával, képanyagával, tördelésével, tartalmi és formai kihívásaival, provokációival.

A Kádár-korszak leghangsúlyosabb nemzedéki mozgalma a *Mozgó Világ* körül alakult ki, ezért nagy azoknak a felelőssége, akik ennek a mozgalomnak az útját állták.

A *Mozgó Világ* a mi nemzedékünk számára a folyóirat volt, pedig mi már nem fértünk bele, nem azért, mert nem akartunk, hanem azért, mert akkor még fiatalok voltunk, a mi évjáratainkhoz tartozók közül csak páran juthattak el a benne való megjelenésig.

A Mozgó Világ valóban a szellemi élet egyik centrumává vált, Reményi József Tamás, aki a Mozgó főszerkesztő-helyettese volt, az volt Veress Miklós, majd Kulin Ferenc időszakában is, a kettő között pedig a főszerkesztőt helyettesítette, ezt a jelenséget egy interjúban így jellemezte: „(...) a Mozgó Világ szinte önmagától addigra egy jegecedési ponttá vált, ahová szinte önkéntes adományokként áramlottak a legkülönbözőbb kulturális szférákból, a különböző nemzedékek felől az értékek: elkezdtek, mint egy mágnes felé vonzódni. (...) Életem legholdogabb két éve volt. Átérezni azt, hogy olyasfajta centrumba kerülsz, amelyik – hogyha semmit sem csinálsz, akkor is – valaminek a kifejeződése akar lenni. Neked az a dolgod, hogy amennyire csak bírod, ezt a valamit tedd nyilvánvalóvá. Tedd valóban publikussá. Szolgálj azt, hogy ez a láthatatlanul koncentrálódó erő nyilvánossá-

got kapjon. (...) Egyszer csak a lap elkezdett úgy működni, mint egy fórum. (...) vannak spontánul születő művek, és ezeket megpróbálok közvetíteni. Valóban megpróbálsz szerkeszteni, és nem ügyeskedni, balanszírozni vagy blöffölni. (...) A magyar értelmiség egy része megérezte, hogy van egy fórum, amelyben a legtovább el lehet menni. Ahol jelezheti az értelmiség azt, hogy a valódi szabadság esetén merre tódulna kifelé. Ahol valóban megnyilvánulhat az értelmiségi gondolat a maga valóságában.”¹⁰

Reményi József Tamás azt is érzékeltette, hogy a szerkesztőknek milyen körülmények között kellett helytállniuk önmagukért, s azért a közegért, amelyik a lap körül kialakult: „A hamar elmérgesedő vitákban el kellett viselni az álnok viperafajzat szerepét, a 'kibújt a szög a zsákból' vádját, miközben más választás nem volt: máshol, másképp lap nem létezhetett...”¹¹ Ezzel a helyzettel később magam is szembekerültem.

Érdemes pár mondat erejéig foglalkozni a „másik oldallal” is. A KISZ, merthogy 1981 tavaszáig a KISZ felügyelete alá tartozott a Mozgó Világ, és az MSZMP Központi Bizottságának munkatársai éles vitákat folytattak a szerkesztőkkel, s az úgynevezett megoldásra is ők tettek javaslatot, szóval az illetékes munkatársak is értelmezték a helyzetet. Agárdi Péter egy későbbi interjújában például ezt mondta: „Nem a cenzurális értelemben vett kontroll hiányzott szerintem (mármint a Mozgó szerkesztőiből, F. L.), hanem a nyomtatott vitaképességet feltételező és kifejező 'polemikus kontroll’.”¹² Nem tudom másnak tartani ezt az állásfoglalást, mint egyfajta önideológiát teremtő hajlam megnyilvánulásának, hiszen nyilvánvaló, hogy a történelmi súlyú megnyilvánulások, s a Mozgó Világé kétségtelenül az volt, sok mindenre figyelnek, csak éppen az éppen aktuális hatalom kívánalmaira nem.

Még egy mondatot kell mondanom, a Mozgó Világ a lap külső megjelenítésében is közel állt a fiatalokhoz, de például azzal, ahogy a Forrás a lakiteleki találkozó anyagát közölte, Bahget Iskander fotóival, ezt sem a mai eszemmel mondom, hanem az akkorival, azonnal megemelte a közlést, Illyés vádló tekintete Bahget Iskander felvételén akkor is többet mondott az országról, mint tucatnyi tanulmány.

27.

Most, az említett lapok régi számait, vagy éppen Németh Györgynek az akkori Mozgó Világról írott könyvét olvasva merül fel bennem a kérdés, ellenzékiek voltak-e ezek a lapok?

A válasz természetesen attól függ, hogy mit tekintünk ellenzékiségnek. Ha a rendszer, mondom úgy, ahogy akkor mondták, a szocialista berendezkedés egészének megkérdőjelezését, akkor nem voltak azok, ami azonban nem zárta ki, hogy az éppen aktuális politikai gyakorlattal egyetértettek volna.

Még arra is gondolnom kell, hogy ebben az önmeghatározásban taktikai elemek is érvényesültek, a szerkesztők, de maguk a kulcsszereplők, a meghatározó

10 Németh György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*. Palatinus, 2002, 84–85. oldal, az interjú 1997-ben készült, a rövidítések az eredeti közlésben is szerepelnek.

11 Idézi Németh György, u.o. 8.

12 Idézi Németh György, u.o. 11.

jelentőséggel bíró írók többsége is a rendszeren belül maradván próbálta a maga számára a megszólalás lehetőségét biztosítani.

Németh György felvetett egy másik kérdést is, azt, hogy a *Mozgó Világ* nevezetes összeállításai megreformálhatónak mutatták-e az ország helyzetét, vagy megreformálhatatlannak?

Minden összeállítást, írást nem lehet ezzel a két jelzővel ellátott dobozva belehelyezni, voltak olyan írások is, amelyek nem erre a dilemmára futottak ki, maga a *Mozgó* egésze azonban kétségtelenül a rendszer megreformálhatatlanságát sugallta.

Számomra mindezt Bauer Tamás írása tette egyértelművé ezerkilencszáznyolcvankettő őszén, s ezt erősítette fel fél évvel később Kovács János Máttyás és Tardos Márton írása.

Mindezek között és után azzal a hittel dolgoztam, amelyikkel a munkámat elkezdtem.

Egyáltalán nem tekinthetjük véletlennek, hogy Illyés Gyula és Csoóri Sándor is foglalkozott a maga szerepének „elhelyezésével” és az ellenzéki kérdésével, erre szerepük és életük egyaránt rákényszerítette őket.

Illyés Lakiteleken mondta: „Nem először mondtam el: egy-egy országnak a jó haladása olyan, mint a római szekér. Két kereke van, az egyik a közéleti, a politikai, a másik a szellemi élet. Akkor jó, ha a kettő együtt működik. Ha kihagy valamelyik, az rögtön bajt jelez.”¹³

Csoóri Sándor a Hatvani Dánielnek adott interjújában beszélt erről. Az interjú a Mozgó Világ 1982. januári számában jelent meg, mivel a Forrásban Csoóri Egy nomád értelmiségi című írásának a lapból való kivágása után nem jelenhetett meg. Ebben az írásban egyébként Csoóri a maga metaforákkal gazdagon dúsitott nyelvén először kérdezett rá a politika működési módjára. Az interjúban mondta a következőket: „A repülő fékberendezése nem ellenzéke a motornak. Belül van a gépben, nem kívül. A mi társadalmi rendszerünkben valahogy én is így képelem az ellenzéki séget.”¹⁴

28.

Mikor él egy folyóirat?

Abban a pillanatban, amelyikben az írás, a szerkesztő által teremtett rend találkozik az olvasó tapasztalatával.

A folyóirat valójában csak a számára adott jelen időben létezik. Az adott írás nem csupán az okkal vagy ok nélkül mellé állított írásokkal találkozik, hanem kíséri mindaz, ami megjelenését körülvette, az idő a maga karakterével, történéseivel, a lapról kialakított vélemény, az olvasó tapasztalata a lapról, az adott lap közéleti sajátossága.

Ha a folyóirat elveszíti a számára adott időt, akkor sem szöveggyűjteménnyé válik, inkább egy hatalmas, s nagyjából feltárhatatlan szövevény részévé.

¹³ Illyés Gyula: *Lehet még nemzedék?* Forrás, ih.: 121.

¹⁴ *Készülődés a számadásra – Hatvani Dániel kérdéseire írt válaszok.* Mozgó Világ, 1982. 1. 23.

Az utókor már csak ennek a szövevénynek a részeként értelmezhet egy-egy lapot, s csak ezt teheti a lapokban megjelent írásokkal is.

29.

Akkor, amikor mindez megtörtént, elégedetlen voltam magammal, azt szerettem volna, ha jobban a történések közelében vagyok, ha írok valamit, mondjuk az iskola kapcsán, az megjelenik a *Mozgó Világban*, s így tovább.

Most viszont azt látom, hogy fölösleges volt az akkori hiányérzetem, hiszen mélyen megéltem azt az időszakot. Akkori olvasmányaim máig bennem élnek, s ez már biztosan így is lesz addig, amíg élek, ráadásként pedig a munkámba is beépítettem azt, ami az olvasottakból beépíthető volt, nem beszélve arról, hogy számos írást megbeszéltem kollégáimmal, barátaimmal.

Emlékszem, az esti vonattal mentem vissza Pestről Egerbe, Füzesabonyban, ahol ha nem közvetlen vonattal mentünk, át kellett szállnunk az egri vonatra, Lengyel Lacival, a múzeum művészettörténészével találkoztunk, azonnal a *Mozgó Világról* beszélgettünk. Jocival a *Mozgó* minden fontosabb írását megbeszéltük, Lőkös Istvánnal, a délszláv irodalmak kitűnő ismerőjével, aki akkor már a debreceni egyetemen tanított, a Széchenyi utca és a kollégiumi feljáró találkozási pontján beszélünk a lapokról, Simonffy András könyvének részletei az *Életünkben* jelentek meg, minden részletről szót váltottunk, itt, az utcán mondta nekem, hogy szerinte a Kádár-rendszer ötvenhat legfőbb törekvéseit megvalósította, ezzel a magam kicsi tudásával, mert ötvenhatról akkor még keveset tudtam, vitatkoztam. Szabó János Győző, Ági múzeumi „főnöke” a Szolidaritás megalakulása után elment Lengyelországba és Szolidaritás-jelvényeket és Szolidaritás-plakátokat hozott be, Ilia Mihály folyamatosan informált az irodalmi élet történéseiről. Jártam a FIJAK, majd a JAK üléseire Pestre, sok látogatónk jött, Varga Pistával az irodalmi lapoknak, az *Alföldre*, a *Forrásra* és a *Tiszatájra* emlékszem, irodalmi estet rendeztünk a Művelődési Házban, szóval egy pillanattal sem mondhatom, hogy elszigetelt életet éltünk.

Elképzelhető, hogy Lőkös István a beszélgetés során Végh Antal mondataira utalt vissza. Ezeket az elhíresült mondatokat Végh Antal Hatvani Dánielnek mondta egy interjúban: „S van aztán még egy iszonyatos tabu, melyről nem tudni pontosan, ki minősíti annak, talán senki, csak úgy bennünk él, hogy 1956-ról még mindig egy mukkot se... Holott rendkívül fontos történelmi pillanat volt. Nem arról beszélek, hogy azt vitassuk meg: forradalom volt vagy ellenforradalom, hogy meddig volt jóindulatú kibontakozás, mitől vált ellenforradalommá, hanem egyáltalán a vele való foglalkozás hiányzik. Mert az nem igaz, hogy a huszadik században az egyik legnagyobb tragédiája volt a magyar társadalomnak. Szerintem ezt már kellő távlatból meg lehet ítélni. En ennél sokkal 'merekedebbet' állítok: a magyar történelemnek 1956 volt az egyetlen győztes forradalma. Győztessé tette mindaz, ami az 'események' után történt, a konszolidáció időszakában. És ami azóta történt! Hát erről is beszéljünk, de nyíltan ám, mint ahogy a demokráciában szokás beszélni a történelemről, ahol is mód van a vélemények és ellenvélemények ütközte-

tésére.”¹⁵ Látható, hogy Végh Antal a maga formuláját a „győztes 56”-ról azért alakította ki, hogy egyáltalán beszélhessen róla.

Lőkös Istvánval a különböző városok eltérő szellemi életéről is beszélgettünk. Akkor küldte meg Pintér Lajos az Európai diákdal című kötetét, ahogy az egyik versben olvastam, a „meggyzsin fedelű füzetet”. Mutattam Lőkös Istvánval, elképzelhetetlen, hogy itt, Egerben ilyen verseskönyv megjelenjen, mondta. Kiállításában és tartalmában is elképzelhetetlen, tette hozzá.

30.

Az előző bejegyzésben felbukkant Szabó János Győző neve.

Egri életünknek fontos, megkerülhetetlen alakja ő.

Régész volt, nagy tudású régész, számos nyelven olvasott, klasszikus műveltséggel rendelkezett, miközben magába forduló, zárkózott ember volt, mintha csak elvonulásainak, szakmai munkájának élt volna. Családja Pesten lakott, Gioni, mindenki így hívta, ezért mintha még magányosabb lett volna, mint amilyen valójában volt.

A papírok szerint ő volt Ági főnöke, rövidesen azonban sajátos baráti kapcsolata alakult ki, nem tudom másként mondani, a családunkkal.

Akkor kezdett látogatni bennünket, amikor már a kollégiumban laktunk, a város közepén, neki is valahol a belvárosban volt az albérlete. Azért mondom, hogy a családunkkal alakult ki a kapcsolata, mert Zsófi születése után járt hozzánk a legsűrűbben.

Ez a magába zárkózó ember minden alkalommal ajándékot hozott a mi apró lányunknak.

Aztán ültünk a parányi konyhánkban, s beszélgettünk.

Gioni, aki szakmájából következően is tisztában volt a föld alatti Eger topográfiai viszonyaival, meggyőzően bizonygatta, hogy az érsek pincéje benyúlik a konyhánk alá, így ha fűrnánk, s csak fűrnánk a cementlapon, s minden másen keresztül, akkor megdézsmálhatnánk az egyik hordót.

Komolyabb dolgokról is beszélgettünk, Ágival általában szakmai kérdésekről beszélgettek, Gioni rendszeres látogatója lesz majd Ági novaji ásatásának, mi ketten szinte mindig a politikáról beszélgettünk egymással.

Gioniban eredendő politikai hajlamok rejtőztek.

Elmesélte, amikor Nyugaton volt, hiába kötötte át az ott vásárolt könyveket a magával vitt krimik tábláiba, hazafelé a vonaton mégis lebukott, s ezért megbüntették.

Említettem már, ezerkilencszáznyolcvanegy nyarán, a Szolidaritás legfényesebb időszakában elment Lengyelországba, hogy plakátokat és jelvényeket hozzon az országba.

Az egyetemen Szűcs Jenő volt a barátja, ezerkilencszázötvenhatban Szolnokon dolgozott a múzeumban, Csalog Zsolttal együtt, ha más hatás nem érte volna, ezek akkor is elegendőek lettek volna politikai érdeklődésének kialakulásához.

¹⁵ *Elszámolnivalónk a való élettel – Végh Antal válaszol Hatvani Dániel kérdéseire.* Forrás, 1979. 8. 74.

Szolnokon összegyűjtötte az ötvenhat november elején megjelent újságokat, ezeket az ágyában őrizte, egyszer elhozta őket hozzánk.

Csak később, a megfigyelési irataimat olvasva figyeltem fel arra, hogy a „szervek” sokat tudtak kapcsolatunkról, barátságunkról.

Még azt is rögzítették, hogy Gioni meglátogatott bennünket Kecskeméten.

Szabó János Győző (1929–1986), régész, muzeológus. A budapesti egyetemen tanult őskori és népvándorlás kori régészetet, 1953–54-ben a szentesi múzeum igazgatója volt, 1954 és 1957 között a szolnoki múzeumban dolgozott, 1958-tól haláláig az egri múzeumban, őskorral, népvándorlás korról és középkorral kapcsolatos tanulmányokat publikált.

Amikor már nagyon beteg volt, felköltözött Pestre, ott látogattuk meg mi is Ágival, pár héttel a halála előtt. Szakmája jeles képviselői közé tartozott. „...kilenc nyelven olvasott, így hatalmas mennyiségű ismeret birtokában otthonosan mozgott a történeti, néprajzi és vallástörténeti témákban. Szuverén módon alkalmazta az embertan, archeozoológia és más természettudományok eredményeit. Szerénységének tudható be, hogy irtózott a közszerepléstől, remekbe szabott tanulmányai szinte kivétel nélkül magyarul jelentek meg, így sajnos a nemzetközi kutatás nem hasznosíthatja azokat” – olvastam egy tanulmányban róla.¹⁶ Halálát követően egyetemi barátai, Bóna István és Dienes István megbecsüléssel emlékeztek rá.

31.

Azt mondtam, a nyolcvanas évek elejének átpolitizálódó közegében nem tudtam megszólalni.

Ma már látom, nagy feladatnak bizonyult szellemi létezésemnek az adott körülmények között való megteremtése is.

Ez a könyv ebben a vonatkozásban is kísérlet, számomra a vele kapcsolatos egyik legfontosabb kérdés az, hogy el tudok-e benne szakadni korábbi írásaimnak a szaktanulmányokhoz való kötődésétől.

32.

A folyamatok, tendenciák mindig csak a megtörtént eseményekből bonthatók ki, akkor, amikor a történések megtörténnek, sem azok súlyát, sem jelentőségét nem érezzük, néha a korábban megtörténtekhez való kapcsolódásukat sem látjuk tisztán.

Akkor, amikor Egerbe kerültünk, úgy éreztem, mintha a világ végére kerülünk volna, otthonról nézve ez így is volt, akkor a távolságok jóval „nagyobbak” voltak, mint ma, akkor Sopron alól Egerbe eljutni, vagy éppenséggel fordítva, teljes napi utat jelentett. Pécsről sem volt ez másként, ráadásul Eger Szeged von-

---

¹⁶ Ilon Gábor: *Bevezetés a Kárpát-medence régészetébe*. Szombathely, 1993, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Történelem Tanszék, 347–348.

záskörzetéből is kiesett, az egri középiskolákban, de a főiskolán is nagyjából Debrecenben végzett tanárok tanítottak.

Mégis, ha valaki megkérdezné, hogy hol és mikor éltünk a legintenzívebben, gondolkodás nélkül Eger és az ezerkilencszázhetvenkilenc–ezerkilencszáznyolcvankettő közötti éveket nevezném meg.

Ott született első gyermekünk, ott és akkor mértük fel magunknak a társadalmat, ott és akkor alakítottuk ki magunknak a cselekvési elképzeléseinket, valójában akkor formálódtunk olyanná, amilyenek ma is vagyunk. Ági a múzeumban megtalálta a maga szakterületét, a bronzkort kutatta, a mai napig sajnálom, hogy az Egerből való eljövételünkkel ezt a témát is elveszítette, én tanítottam, olvastam, akkor már írtam is, a délutánjaimat is az iskolában töltöttem, szakkört tartottam, vagy az irodalmi színpadosoknak foglalkozást, esténként barátinak tudott társaságban beszélgettünk akkor már leginkább politikai kérdésekről.

S ha mindezek után akár akkor, akár ma azt kérdezné valaki, hogy folytathatónak gondoltam-e akkor egri életünket, s hogy látom ezt ma, immáron az előbb említett utólagos tudással, azzal a tudással, amelyikkel a valamikor történelemből a tendenciák is kibonthatóak, akkor is nemmel feleltem volna erre a kérdésre, s most is nemmel felelnék rá.

Nem, mert minden ideiglenes volt körülöttünk. Kezdetben még az én állásom is, az albérlésünk, később a kollégiumi portáság is, amivel lakhatásunkat biztosítottuk, a bennünket körülvevő világ pedig csak apró foltokban vált otthonossá, mindent, tájat, várost, embereket, munkát újra kellett tanulnunk, fogódzónk ebben a tanulási folyamatban kevés akadt.

Így, ezzel a kettős tudattal éltünk Egerben.

Egerben valóban sokat dolgoztam, rengeteg órát tartottam, levelezős órákat is, fél év alatt a lehető legmélyebben megismertem a magyar oktatásügyet, ám nem csupán a szakma iránti szeretetből dolgoztam sokat, hanem kényszerből is. A fizetésem nagyon alacsony volt, Ágié is, mint mindig minden induló értelmiségié, ezért vállaltam a túlórákat, s minden mást, ami adódott. Az alacsony bér rákényszerített, ahogy másokkal is ezt tette, szinte minden munka elvállalására, az állandó munka pedig önmagában is hozzájárulhatott az ideiglenesség érzetének kialakulásához.

33.

Szegedre először egy év elteltével mentem vissza.

Osztálykirándulásra mentünk, az akkori harmadikosok kértek meg, hogy kísérem el őket Szegedre.

Első szabad percben bementem a Somogyi-könyvtárba.

A felesége hol van?, kérdezte a ruhatáros néni.

Eltelt egy év, s Szegeden mintha nem változott volna semmi.

(Folytatjuk)

Péter Márta

(péntek)

*meghalt.
mikor?
pénteken –
mondta.*

*péntekre
csend lett*

rám zuhan

*rám zuhan veled
alá temet
azt hiszem, csupán
egy felfoghatatlan kéz
nehezeke
csupán
mert
a világot
nem lehet jól csinálni
tudni kell magunkról a
reménytelenséget.
kicsike, aszalt
tested
látása
fáj
csupa seb vagyok, s
ahogy reszketsz
rázod a
lelkem, mint
régen a
szilvafát*

alternatívák/romok

*egyik test
megöli a másikat
a másikat öli a
másik, a
másik az
egyiket*

*ha (a hely) felrobban
már nem kell
ölni, nem kell
sehová*

*itt maradok
félbevágva
egyik részem
és a
másik
mellett*

odavetné

*ötvenhárom kiló
inak
bőr
izom
szervek
mirigyek
belek
haj
köröm
.....
a csonttörő
megszemlélné
megszemlélné
mindent*

*aztán
a főmadárnak
odavetné a
szívem*

(nem ütközik)

nem ütközik
könnyedén hatol a
sivatag-közel, ahogy
nem fénye
éle van
metszi a tárgyat
embert
nem ütközik, könnyedén
hatol
tűnyi eleganciája
át
bőr alá
ahol
állapot, az
vagyok, az
vár bennem
vár
(bebocsátást)
köztük és
magában, ahogy
nem-fénye
nem ütközik,
vár

tiszta állapot
volt

csak
bent értettem meg
(esetleg
és talán)
jóval a bent után
és
minden után
léttől
bűnösen, még
nem tudtam ezt sem
de a
fényképen
látom
az odafordulást
hogy
magamból fordultam

*belül forgolódtam már
feléd, aki
bent
meg azon
túl*

*és már könnyedén
hordott
állapot
hogy ott lenni
vagyok*

bejárat

*kora délután volt
vagy
késő délelőtt
nem tudom igazán
nem emlékszem a bejárat fekvésére
az árnyék e két időt
mutatta, e két lehetőséget
az emlék csak
egyet
álltam a világban
verőfényben és
tudtam, hogy
kívül vagyok
s ahová
belépek
bennem van
az
óta*

(kiállsz a földből)

*kiállsz a földből
megszántott föld-
ből
és
rajtad át
régi magamra*

*gondolok
meg a jelenire
ahogy
onnan ideért
s közben
a tulajdonságok
(tulajdonságaink)
széteső
képei*

-----
*örök ellenmozgás
örök szembeni
összes előtti vég-
egész
ezek voltunk
mind
egyszerre
az
üveghegyen és a
fogalmakon
túl*

síkidom

*hasadon a kaszabolás,
hasamon
tükörben és mögött
egy
széppuku kezdő vonala
létezi-sejti magát, egy
tanulttá ösztönült
lendületvonal;
valami finom
sercegés
fennmaradt ábrája a
bőrön szelt
felesmotívum, mert az
élés síkban zajlik
még az egykori s rákövetkező
ütközet is síkidommá
lényegül, síkos terítékké
és a csatatér*

*metamorfózisából csak a
mélység marad, a
benti gondolat, hogy
az élésben
mintha mindig és
folyamatosan
eltérítenének*

holt-pont

*élén
a
világ
bennem.
van és
vagyok,
amiben
egymásban
fogságban
halál-
helyben
tűre
szúrva
(valaki
tenyerén)*

Imre Zoltán

(Nemzeti) kánon és (nemzeti) színház

– vita a Bánk bán 1930-as centenáriumi színpadra állításáról¹

Nem tételezem föl a magyar Nemzeti Színháznak, a magyar színművészeti irodalom és közszellem klasszikus letéteményesének és hajlékának jelenlegi kiváló, jeles, tudós igazgatójáról, hogy Katona József remekéhez avatatlan kézzel hozzányúljon. [Úgy van! Úgy van!] Egy betűt ahhoz hozzátenni, egy szót abból elvenni nem lehet és nem szabad, mert Katona József megmozdulna a kecskeméti temetőben levő sírjában. Én megértem azt, ha a Nemzeti Színház igazgatója jó szándékkal elterve azt óhajtja, hogy nem tudom, talán sorozatos előadásokban alkalmazza színre, talán a mostani pszichének, a mai dekadens, beteg, majdnem azt mondhatnám, ennek a rothadt erkölcsű korszaknak, hogy ennek ízlése szerint fogja ezt a remekművet beállítani a Nemzeti Színház színpadára, hogy óriási, mondjuk kasszasikerek, meg nem tudom, micsoda irodalmi szenzációk következzenek ebből. Inkább maradjon Katona József remeke továbbra is előadatlanul, legyen az csak a csendes magyar, szomorú hajlékok lakosainak, a magyar intellektüeleknek imádságos könyve, inkább magukban olvassák, magukban búsongjanak, lelkesedjenek és épüljenek annak örök értékű tanításain, de a nemzet első színpadára ezt megváltoztatott alakban hozni, azt hiszem, merénylet volna a magyar nemzet élő lelkiismerete ellen. [Úgy van! Úgy van!] A jó szándékot nem vitatom el a Nemzeti Színház igazgatójától, de lehetetlennek tartom, hogy ezt a merényletet megvalósítsa. [Helyeslés.]²

A fenti hozzászólást Jánosi Gábor országgyűlési képviselő mondta el 1928. október 26-án a magyar képviselőházban. Tiltakozását Hevesi Sándornak, a Nemzeti Színház igazgatójának nyilatkozata váltotta ki, amely pár nappal korábban, 1928. október 21-én a *Pesti Napló*-ban jelent meg. Ebben Hevesi bejelentette, hogy dramaturgiai változtatásokat szeretne végrehajtani Katona József drámájának, a *Bánk bán*-nak két évvel később, 1930-ban elkészítendő újrendezése során. A képviselőn kívül számos jól ismert magyar író, irodalomtörténész, politikus, közéleti személyiség, magas rangú tisztviselő, szerkesztő és újságíró fejezte ki véleményét Hevesi tervével kapcsolatban.³ A *Bánk bán* szöveg színrevitele körül kibontakozó vita számos olyan valós, szimbolikus és virtuális területet kapcsolott össze (intézményi viszonyokat és hatalmi struktúrákat egyaránt), melyek nemcsak a

---

A Katona József-esszé pályázat díjnyertes alkotása (A Szerk.)

1 A tanulmány része a nemzeti színház elképzelését a 19. század elejétől napjainkig tárgyaló monográfiának.

2 Jánosi Gábor felszólalását idézi Németh 1935, 185.

3 A vita részletes leírását lásd É. Á. 1928, 330–341.

(nemzeti) színház és a (nemzeti) kánon, hanem a (nemzeti) politika és a (nemzeti) identitás elképzelését is érintették. Jelen tanulmány középpontjában az 1928-as vita, annak következményei és a kapcsolódó területek vizsgálata áll. A vizsgálat azzal a reménnyel kecsegtet, hogy feltárható a kanonizálódás, a színház és a nemzeti identitás kapcsolatának (ebben a korszakban) lényeges szervező elvei és elemei.⁴

Kánon és nemzeti kánon

A kánon fogalma központi jelentőségű a kulturális folytonosság fenntartásában, illetve a kultúra mechanizmusainak és különböző csatornáinak vizsgálata során.⁵ Noha a terminus mai használata még mindig a textuális értelem *szent* hagyományán alapszik, a kánon úgy is meghatározható, állította Szegedy-Maszák Mihály, mint „*saját szabályokkal rendelkező (...) standardizált korpusz*”.⁶ Itt a korpusz szövegek együttesénél sokkal szélesebb értelemben szerepel, hiszen utalhat szövegekre, illetve képekre, filmekre, színházi előadásokra, zenedarabokra stb., ezek verbális és nem verbális interpretációira, amelyek lista formájában, bizonyos szabályok mentén rendeződnek el. Ez a meghatározás a kánonnak egyrészt mint listának, másrészt mint szabálynak a fogalmát sugallja.

Míg a listaként értelmezett kánon a kultúra és a hagyomány által legitimált remekművek gondosan kiválasztott jegyzékét jelenti, addig a kánon a listán lévő szövegeken „túli” elvre is utal. Olyan szövegeken „túli” szabályra — mutatott rá Kálmán C. György —, amely „*meghaladja, transzcendálja azokat: a hagyományra, az értékekre, az etikára, az esztétikai minőségre s hasonlókra*”.⁷ Ezeknek a szabályoknak az összessége a saussure-i *langue*, illetve a Chomsky-féle *competency* fogalom nyomán modellálható úgy is, mint az egyéni megnyilvánulásokon vagy egyedi műveken túli tudásrendszer. Ebből a szempontból azonban a kánon a kiválasztott mesterművek halmazaként a rendszer szférájába tartozik, és „kulturális nyelvtanként” is érthető.⁸

A kulturális nyelvtanként értelmezett kánon nem csupán meghatározza azokat a kulturális műalkotásokat, amelyek megkérdőjelezhetetlen értékekkel rendelkeznek, hanem egyúttal tudást is közvetít, és megtestesíti a történelmet. A kánon így olyan rögzített hagyományként értelmeződik, amelyben bizonyos műalkotások és azok interpretációi kiválasztódnak és modellként felállítatnak. A közösség számára a kánon egyrészt megtestesíti, másrészt megőrzi a *megőrzésre méltó tudást*, értékrendszert, valamint értelmező szokásokat és stratégiákat. A kanonizált műalkotás így maga is autoritás, illetve magát az autoritást reprezentálja. Ezt az autoritást a kiválasztott műalkotás a hagyomány és/vagy a tekintéllyel rendelkező hatalom kinyilvánítása révén nyer(het)i el. Ez viszont azzal a kitételrel is jár, hogy a hatalom gyakran előírja: a kánon nem módosítható és/vagy változtatható meg, mivel az autoritás reprezentációjának megváltoztatása a hatalom autoritásán is változtatást eszközöl(het). Ennek az ellenkezője is előfordulhat azonban, amikor éppen az újonnan megjelenő (politikai, gazdasági, ideológiai, kulturális) hatalom írja elő a kánon megváltoztatását.⁹

4 A szöveg korábbi változatát lásd Imre 2009, 71–92.

5 A kánon ősi és egyházi elképzeléséről lásd Assmann 1999, 103–128.

6 Szegedy-Maszák 1990.

7 Kálmán C. 1998.

8 A kulturális nyelvtanként értelmezett kánon-felfogásról lásd Szegedy-Maszák 1992.

9 Lásd az 1949-es kommunista hatalomátvétel után történeteket például.

Túl ezen, a kánonnak fontos szerepe van egy bizonyos közösség identitásának létrehozásában, felmutatásában, illetve megerősítésében is. Mindez azért lehetséges, mert – mint arra Bevezeky Gábor *Kánon és trópus* című tanulmánya felhívta a figyelmet – a kánon reprezentatív jellegű. Azaz, bár a kánon az irodalomnak csak egy része lehet, de mivel e kettő közötti viszony metonimikus és szinekdochés kapcsolaton alapul, a kánon tekinthető az irodalomnak, mint olyannak a reprezentációjaként.¹⁰ Noha Bevezeky csak szövegekre és az irodalomra vonatkoztatta megállapítását, a kánon reprezentatív funkciója más területekre is kiterjeszhető. Mesterművei által a kánon így reprezentálja az irodalmat, a zenét, a filmet, a festészetet, a szobrászatot, a színházat is mint olyat.

Ha elfogadjuk, hogy egy adott közösség számára a kánon megtestesíti és megőrzi a megőrzésre érdemesnek ítélt tudást, értékrendszert, értelmező szokásokat és stratégiákat, illetve, hogy a kánonnak fontos szerepe van a kollektív identitás létrehozásában, felmutatásában, illetve megerősítésében, akkor ebből az következik, még tágabb értelemben, hogy a kánon reprezentatív funkciója felhasználható bizonyos virtuális és valódi közösségek megalakulására, fönntartására, reprezentálására, illetve megváltoztatására is. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy adott társadalomban és adott történeti időben csupán egyetlen kánon lenne lehetséges, hiszen több való és/vagy virtuális közösség létezhet egymás mellett is, egymástól radikálisan eltérő kánonokkal.

A kánon azonban nem realizálódhat és nem is tartható fenn a maga konkrét helyszínei nélkül. Olyan helyszínek nélkül, amelyekben a kánon felidéződik, megtartódik, illetve újraértelmeződik. Azaz olyan helyszínek és intézmények nélkül, mint az iskola, a könyvtár, a múzeum, az államigazgatás, a különböző társaságok, az egyetem, vagy a színház. A kánon és különböző helyszíneinek kapcsolata kölcsönös, és a legitimáció kérdése köré összpontosul. Noha a kánon ezeknek a helyszíneknek és intézményeknek a legitimáló erejétől függ, a helyszínek és intézmények is függnnek a kánontól, mivel a kánon ereje legitimálja őket.

Ebből következően a helyszínek, az intézmények, illetve maga a kánon is a hatalommal áll összefüggésben. Ebben az értelemben tekinthetőek úgy is, mint a hatalom megalapozásának, fenntartásának, illetve megváltoztatásának eszközei. Ezeknek a szimbolikus, valódi, vagy akár virtuális helyszíneknek és intézményeknek tehát nem csupán az emlékezéshez, a kánonalkotáshoz és -fenntartáshoz van köze. Olyan lieux de mémoire-ként is funkcionálnak, amelyek által és amelyekben a kulturális és/vagy nemzeti identitás megalapozható, megerősíthető, illetve megváltoztatható a jelenben, sőt a jövőre vetíthető. Mindez bizonyos, az emlékezetre, illetve a kánonra irányított performatív műveletekkel érhető el, amelyek számos változó, szimbolikus jelentésre utalhatnak.¹¹

Európában a 19. században kezdték el először a nemzeti alapon szerveződött közösséget autentikusnak tekinteni.¹² Létrehozásának és legitimálásának egyik (nyilvánvaló) módja a nemzeti intézményrendszer kiépítése és a nemzeti nyelv megeremtése mellett a nemzeti kánon létrehozása volt. Ettől a pillanattól kezdve a (nemzeti) kánon és a nemzeti identitás összefonódott. Összefonódásuk azonban nem statikus, mivel a kánont gyakran újraalkotják, főleg akkor, amikor a hagyományok fragmentálódnak és az értékek polarizálódnak, illetve amikor a követendő rendet (újra) meg kell határozni. Ekkor jelenik meg a különböző közösségek között és az ezeket a közösségeket reprezentáló kánonok közötti hegemoniáért folytatott küzdelem. Ilyen esetekben az adott kánon (újra és újra)

¹⁰ Bevezeky 1998.

¹¹ Lásd Nora 1999.

¹² A szöveg nemzetértelmezése Benedict Anderson „elképzelt közösség”-gondolatát követi (Anderson 1983).

azt állítja magáról, hogy a többivel ellentétben „ez” az egyetlen, a legmegfelelőbb hagyomány, amely egyetemes tudáson/értéken és/vagy szent kinyilatkoztatás erején alapszik. Azok tehát, akik elfogadnak egy kánont, egyfajta formatív és normatív önmeghatározást fogadnak el.

Ebből következően a kánon elfogadása egyúttal a kánonnak mint a *szent* mesterművek, szabályok és értékek együttese által meghatározott kollektív tudásnak, igazságnak és identitásnak az elfogadása is. A kánon így hozza létre, tartja fenn és reprezentálja a kollektív igazságon és tudáson alapuló nemzeti identitást. „Hisz egy adott hagyomány megszentelése [kánonként] mindig egy adott közösség megszentelését célozza. Ily módon a kánon semleges orientációs eszközből a kulturális identitás túlélési stratégiájává válik.”¹³ Ebből következően a kánon nem csupán létrehozza a nemzetközösség ideáját azáltal, hogy közös identitást ad a nemzet egyedei számára, hanem ama bizonyíték megőrzőjeként és reprezentációjaként is szolgál, amely a(z idegen elnyomás alatt élő, illetve megváltozott politikai, társadalmi, ideológiai stb. helyzetbe kerülő) közösség „(túl)élését” is biztosíthatja. Mi több, azzal a lehetőséggel is rendelkezik, hogy megváltoztassa és/vagy módosítsa ezt az identitást a kánon megváltoztatása és/vagy módosítása révén.

Színház és (magyar) Nemzeti Színház

A színházat nagyon gyakran egy adott szöveg interpretációjaként, azaz a szöveg adaptációjaként határozzák meg. Ez a megközelítés mindenekelőtt a dramatikus szövegre koncentrál, és csak azután foglalkozik a szövegnek a változó előadásokban való megjelenésével. Ezzel a megközelítéssel párhuzamosan a színházat gyakran azonosítják azzal az épülettel, ahol a dramatikus szövegeket rendszerint előadják. Ezek a megközelítések a színháznak csupán bizonyos aspektusait emelik ki (a dramatikus szöveget, az épületet vagy az előadást), de egyik sem veszi figyelembe a színház komplexitását és multifunkcionalitását. Először is a színház tekinthető olyan folyamatként, amely a szöveg (ha van) és az előadás, az előadás és a közönség, illetve a közönség és a szöveg között zajlik. Másrészt a színház tekinthető saját strukturális és hierarchikus viszonylatokkal rendelkező intézménynek, amelyet az adott társadalom/közösség támogat/tilt, illetve amely formálja és tükrözi is azt a társadalmat/közösséget. Harmadrészt pedig a színház felfogható olyan jelenségként is, amely mélyen gyökerezik az adott társadalom társadalmi, kulturális, történelmi, ideológiai és politikai hálójában.¹⁴

A nemzetiszínház-elképzelés is multifunkcionális. Sőt, ez az elképzelés különösen az, mivel a nemzet színházának (egy adott nemzet színházban való reprezentálásának) fogalma metonimikus. Ami benne és általa megmutatkozik, az a nemzet egészének kifejeződése és reprezentációja (feltételezhetőleg és az intenció szerint). Így a nemzetiszínház-elképzelés már fogantatásától kezdve összekapcsolódik a hatalommal, a nemzeti identitással és a (kulturális) legitimációval.

Míg Nyugat-Európa országaiban a nemzetiszínház-elképzelést a birodalmi integráció egyik módjának tekintették, addig Kelet-Európában általában a „nemzeti színház” körüli viták, valamint később a nemzeti színházak létrehozása az elnyomó hatalom kontextusában zajlott. Kelet-Európában az adott nemzeti színházak megteremtését a nemzet egyesítésének és megőrzésének reprezentálására használták. Kelet-Európában a nemzeti színház

13 Assmann 1999, 126.

14 Lásd Imre 2008a, 15–46.

szerepét abban látták, hogy felmutassa és fönntartsa a nemzeti identitást és a nemzeti kultúrát, illetve virtuálisan megteremtse és reprezentálja a nemzetállamot.¹⁵

A 19. századi nemzetállamok megalakulásának alapvető gyakorlati előfeltevéseit vizsgálva Eric J. Hobsbawn azt állította *A nacionalizmus kétszáz éve* című munkájában, hogy azok a népek, amelyek nem rendelkeztek független területtel és működő adminisztratív intézményekkel, a nemzet létrehozásakor ezeket a hiányokat a kulturális intézményeken és a kulturális gyakorlatokon keresztül kellett pótolják.¹⁶ Magyar összefüggésben is fontosak voltak az ilyen „helyettesítő” kulturális intézmények és kulturális gyakorlatok. A nemzeti nyelv fontosságát a nyelvújítási mozgalom már a 19. század első évtizedeiben felfedezte. Mivel a modernizált magyar nyelv (virtuális) kapocs lehet a virtuális nemzetközösség tagjai között, azt a kortársak hamarosan a nemzet „túléléseért” vívott „küzdelem” egyik „főszereplőjének” tekintették. Így a nyelv úgy jelenhetett meg a „nemzet színpadán”, mint a „nemzethalál” elkerülésének egyik alapvető eszköze és záloga.

A nemzeti irodalom megalapításán keresztül a nyelvet a mitikus nemzeti múlt és a vágyott jövő letéteményeseként definiálták, és így is használták. Mivel a hivatalos nyelv a latin volt, de széles körben használták a németet, illetve az arisztokrácia körében a franciát, a magyar nyelv megújítását, a kortársak, különösen az osztrák cenzorok, az osztrák politikai vezetéssel és az osztrák, német és francia kulturális hatásokkal szembeni passzív rezisztencia jeleként értékelték. A magyar nyelv a 19. század első harmada óta (egészen máig) megtartotta ezeket a funkciókat, fontosságukat pedig gyakran hangsúlyozzák, különösen azokban az időszakokban, amikor Magyarország területi integritását, szuverenitását, illetve kulturális örökségét érte/éri (vélt/valós) támadás.

A nyelv és az irodalom mellett – bár gyakran velük összefüggésben – fizikai tárgyak, kulturális és polgári intézmények és helyszínek is szimbolikus eszközökké, illetve az „emlékezet helyszíneivé” alakulhatnak át. Ezek az eszközök/helyszínek ezekben az időszakokban a nemzeti múlt és jelen szimbolikus jelentéseit nyújtva szemiotizálódnak. A magyar nemzet nemzetként való létrehozásakor az olyan intézményeket, mint a Magyar Tudományos Akadémia (1825), a Nemzeti Múzeum és Könyvtár (1808), vagy akár a Lánchíd (1842–48) nyilvánvaló gyakorlati és modernizációs funkcióik mellett olyan emlékműveknek tekintették, amelyek a nemzetnek és alapítóinak erejét és értékeit fejezték ki méretük, tervezésük, díszítésük, és nem utolsósorban elhelyezkedésük által. Ezek közé a Pest-Budán újonnan alapított intézmények közé tartozott a Pesti Magyar Színház (1837, csak 1840-től Nemzeti). A kortársak úgy ítélték meg ezt az intézményt, mint olyan kulturális performanszok¹⁷ egyik lehetséges helyszínét, amelyek által a nemzet régóta vágyott függetlensége kifejezhető színpadon és színpadon kívül. Ebből következően a Pesti Magyar (majd Nemzeti) Színház (gondolata és intézménye) létrejötte óta összekapcsolódott a politikával, különösen a nemzeti politikával.

Mivel a magyar nyelv megújítása és használata fontos szerepet játszott a reformkor mindennapi életében és a nemzet „túlélése” szempontjából is, a nemzetiszínház-elképzelés már ekkor összekapcsolódott a nemzeti nyelv nyilvános használatának, terjesztésének és fenntartásának ügyével. Ezt magyar nyelvű eredeti darabok írásán, fordítások, adaptációk készítésén, később pedig a nemzeti repertoár kialakításán és folyamatos játszásán keresztül érték el. A Nemzeti Színház egyik fő funkcióját a nemzeti tragédia megtalálásában látták. Olyan nemzeti tragédiára volt szükség, amellyel egyrészt a valaha dicső magyar múltat artikulálhatták, másrészt a vágyott magyar függetlenséget és az etnikai

15 Lásd Kruger 1992.

16 Lásd Hobsbawn 1997, 50–53.

17 A kulturális performansz meghatározásához lásd Singer 1959, XII.; Geertz 1973, 448.; Turner 1982, 13.

csoportok (szerbek, horvátok, románok stb.) feletti dominanciát is fenntarthaták és legitimálhatták.¹⁸

A nemzetiszínház-elképzelésben a politikai és kulturális funkciók társadalmi és morális funkciókkal is összekapcsolódhatnak. Így történt ez a reformkorban is, amikor a kortársak véleménye szerint a színháznak mintákat kellett adnia a „jó” hazafi jellemzőire, és egyben fel kellett készítenie a nézőket azokra a polgári szerepekre, amelyeket el kellett sajátítaniuk a megreformált és modernizált kapitalista társadalomban, megtartva nemzeti karakterüket és identitásukat.

Pesti Magyar Színház, 1837

Emellett a színház feladata volt, hogy a kortárs tematikájú hazai és külföldi darabok előadásán keresztül bemutassa a kortárs világ divatjait, jelmezeit, szokásait, viselkedéseit és az aktuális politikai és társadalmi nézeteket.

A nemzetiszínház-elképzelésnek a hatalommal kialakított viszonyát erősítette még az eddig elemzett politikai, kulturális, morális és társadalmi funkciókon kívül az is, hogy a korlátozott számú potenciális közönség

A Pesti Magyar Színház, 1837.

miatt – Pest-Buda lakossága még 1848-ban is többségében német ajkú volt – a Pesti Magyar (később Nemzeti) Színház nem működhetett kizárólag üzleti vállalkozásként. Így építését és a megnyitásától számított három évet leszámítva legitimálása és anyagi biztonsága az országgyűlésben hatalmon lévő politikai erő (anyagi és politikai) támogatásától függött.¹⁹ Ebből következően a magyar Nemzeti Színház politikai intézményként is működött, és nyilvánvaló politikai célokkal rendelkező jelenségnek tekintették.

A Nemzeti Színház a magyar nemzeti identitás kialakításának és fönntartásának eszköze volt, mivel magyar nyelven játszotta előadásait, magyar karaktereket szerepeltetett, illetve a közösség formált nemzeti múltat jelenítette meg. Következésképp a Nemzeti Színház multifunkcionális nemzeti jelenségként hozták létre és használták, illetve olyan politikai, kulturális, társadalmi és morális funkciókkal rendelkező szemiotizált intézménynek tekintették, amely összekapcsolódik a nemzeti identitás gondolatával és a nemzeti „túlélés” mítoszával. Mindezen funkciók tehát megtalálhatóak a nemzetiszínház-elképzelésben és implicit és/vagy explicit módon (újra és újra) artikuláló(hat)nak, eltérő módon és arányban, az éppen adott jelen horizontjában. A Nemzeti Színház története során ezeket a funkciókat tudatosan őrizték, emlékeztek rájuk, illetve felhasználták az éppen adott (nemzeti) célokra, különösen akkor, amikor Magyarországnak mint független államnak a létét fenyegetés érte, illetve amikor Magyarországnak – külső és belső változások eredményeképpen – (újra) meg kellett határoznia kulturális, politikai és morális státusát, valamint nemzeti identitását. Így a mindenkori magyar Nemzeti Színház szorosan összekapcsolódik a nemzeti politikával, a nemzeti kultúrával és a nemzeti identitással.

¹⁸ Ez lesz majd az általam később részletesen tárgyalt *Bánk bán*.

¹⁹ A Pesti Magyar Színház építését Pest vármegye indította el hosszú viták után, és a színház 1840-ig a vármegye támogatásával működött. Lásd Imre 2007, 212–219.

Nemzeti kánon – Nemzeti Színház: az 1928-as *Bánk bán*-vita

Az 1928-as vitában a nemzeti (dramatikusan) kánon és a Nemzeti Színház problematikája a (nemzeti) politika tekintete előtt kapcsolódott. A következőkben a magyar nemzeti drámává kanonizálódott *Bánk bán* Hevesi által javasolt Nemzeti Színház-beli színpadra állítása körüli vitát elemzem, az 1920-as évek végének meghatározott kulturális, politikai és társadalmi kontextusában. Jánosi Gábor parlamenti képviselőnek a tanulmány elején idézett felszólalása, illetve a vitában még résztvevők retorikája egyaránt elárulja, hogy 1928-ra Katona szövegét nem pusztán egy magyar nyelven írt dramatikusan szövegnek, hanem kanonikusnak tekintették. Ennek következtében az 1928-as vita vizsgálata előtt röviden, csupán néhány színházi és nem színházi „főszereplőt” említve, (re)konstruálom a *Bánk bán* kanonizálódásának folyamatát. Katona szövegének kanonizációja és a Nemzeti Színházban való előadása irodalmi, színházi, intézményi, politikai, kulturális és társadalmi gyakorlatokat, stratégiákat és intézményeket érint. Megmutatja, hogy egy dramatikusan szöveg hogyan kanonizálódott nemzeti drámaként a színházban, hogyan válhatott nemzeti tragédiává az irodalomban, és hogyan vált az irodalmi, társadalmi, politikai, kulturális és színházi tényezők egyesítésével a magyar kultúra hivatalos és kötelező „ünnepévé”.

A *Bánk bán* kanonizálódásának rövid (re)konstrukciója 1928-ig

A *Bánk bán* színpajta, 1848.

A *Bánk bán* színházi premierjét, a nyomtatott változat megjelenése után majdnem másfél évtizeddel, 1833. február 15-én tartották Kassán, a társulat egyik vezető színészenek, Egressy Gábornak a jutalomjátékaként. Ugyanez a társulat a következő két évben mindössze háromszor adta elő, miközben Kotzebue darabjait 1833-ban 23-szor, 1834-ben 44-szer és 1835-ben 33-szor adták. A *Bánk bán*t a Pesti Magyar Színházban először 1839. március 23-án mutatták be, ismét Egressy jutalomjátékaként. Ezután 1845-ig nem került színpadra. Bár ezt követően a repertoár része lett, az előadások évenkénti átlagos száma így sem haladta meg az ötöt. A *Bánk bán* azonban, első változatának megírása után harminc évvel, mégis bekerült a köztudatba, a színház időről időre játszotta, a nézők pedig évről évre eljöttek megnézni.²⁰

A kanonizálódás felé tartó útja akkor lendült fel, amikor az 1848. március 15-i pesti forradalom estéjén, s az ünneplés részeként, előadták. Bár az egész drámát el akarták játszani, csak az első felvonást sikerült, amely után Petőfi *Nemzeti dala* és a *Tizenkét pont* következett. A *Bánk bán*t ezen előadása után a forradalom részeként azonosították. Éppen ezért az 1848-as szabadságharc bukása után letiltották a színpadról, és a Nemzeti Színház 1858-ig nem is játszhatta.

Tízéves betiltása paradox módon csak megerősítette a darab és a forradalom összekapcsolásának folyamatát. Így a felújított előadások a forradalom napjainak emlékével kapcsolódtak össze, a *Bánk bán* előadása az emlékezet színhelyévé vált, és a Habsburg-uralommal szembeni passzív rezisztencia részének tekintették. A kiegyezésig mindenképpen, de az Osztrák–Magyar Monarchia idején is, a *Bánk bán* előadása nem egyszerűen egy dramatikusan szöveg színpadi realizálását jelentette, hanem a magyar kulturális emlékezet

²⁰ Lásd Orosz 1979.

megőrzésének fontos részét, illetve a magyar függetlenség és a forradalom előtti hódolat kifejezését.²¹

Ezeket az emlékeket őrizte meg és erősítette fel az is, hogy a köztudatban úgy élt: a színház a dramatikus szöveg kisebb-nagyobb változtatásai ellenére a színpadra állítást az 1845-ös Egressy-féle előadás szerint rögzítette.²²

A színházitól eltérően az irodalom csak jóval később, főleg a színházban betöltött státusának hatására fogadta el a *Bánk bán* magyar nemzeti tragédiaként. 1848 előtt a kritikusok nem igazán méltányolták a *Bánk bán*t. Toldy Ferenc 1851-es magyar irodalomtörténete pedig csak röviden említi. Katona darabjának kritikai elismerése Greguss Ágost 1854-es írásával kezdődött, az 1850-es évek végén pedig Arany János, Gyulai Pál és Szász Károly csatlakozott Greguss méltányoló véleményéhez. Szász azonban sosem fejezte be elemzését, Arany írása pedig töredékben maradt és csak 1879-ben jelent meg. Gyulai ellenben, amikor a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett, székfoglaló beszédét a *Bánk bán*ról tartotta. Ebben az 1860-ban nyomtatásban is megjelent előadásában a *Bánk bán*t már a *magyar nemzeti tragédiának* nevezte.²³

1860 után a *Bánk bán* irodalmi és színházi státusa miatt már az általános, a középiskolai és a felsőoktatási tananyag része is lett. A magyar irodalomtankönyvek és forrásmunkák részletes áttekintést nyújtottak Katona életéről, a *Bánk bán* elemzéséről, illetve gyakran tartalmaztak a darabból kiemelt „fontos” jeleneteket, amelyeket a diákoknak kívülről meg kellett tanulniuk. A szöveget és a hozzá tartozó különböző kommentárokat rendszeresen újra és újra kiadták a nemzeti írók vagy a híres magyar írók újabb és újabb sorozataiban. Továbbá a magyar irodalom, színház és dráma történetéről írott minden egyes monográfia tartalmazott egy fejezetet Katonáról és a *Bánk bán*ról.²⁴

Következésképp Katona és a *Bánk bán* a 19. század utolsó negyedére iskolai memóriterként, színházi előadásként, illetve otthoni olvasmányként az egyéni, az irodalmi és színházi kánon „tagjaként” pedig a kulturális (közösségi) emlékezet részévé vált. A szöveg és interpretációi különféle kiadásokban voltak hozzáférhetőek. A szöveg előadásai pedig, hivatalosan elfogadott és rögzített dramatikus szöveggel és színpadra állítással, rendszeresen látható, reprezentatív előadásá váltak a Nemzeti Színházban, különösen olyan nemzeti ünnepeken, mint március tizenötödike vagy október hatodika, illetve az évadkezdés és az évadzárás alkalmi.

Vita I. – hagyomány és modernség

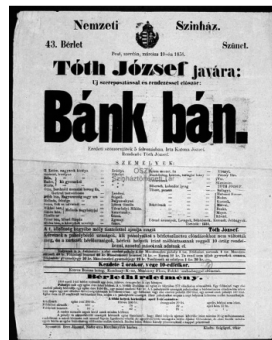
Mint azt már említettem, Katona halálának századik évfordulója tiszteletére tartandó megemlékezések és ünneplések előtt két évvel(!) jelentette be elképzelését Hevesi Sándor,

21 Kétségtelen tény, hogy a kiegyezés idején a *Bánk bán*-értelmezésekben a hatalmi problematikáról átkerült a hangsúly a szerelmi szálra. Rákosi Jenő *A tragikum* című könyvében is a szerelmi szálát helyezi előtérbe (Rákosi 1885).

22 Lásd Orosz 1979, 137–166. Amennyiben változtattak a jelmezen, a kellékeken és a díszleten, ez mindig a nézők emlékezetében élő hagyomány dekórumán belül maradt. Lásd például a Németh Antal által közölt képeket (Németh 1935).

23 Lásd Orosz 1999, 36–45. és 49–51.

24 Orosz 1983, 513–532.

A *Bánk bán* színpapja, 1858.

a Nemzeti Színház igazgatója, hogy dramaturgiai változtatásokat hajtana végre a szövegen, és újrendezné az előadást. Jó oka volt ezt megtenni, hiszen ekkor már túl volt számos a Nemzeti Színházban bemutatott előadás okozta botránnyon: a *Czillei és a Hunyadiak*²⁵ aktuálpolitikai áthallásán, *A hős és a katona*²⁶ bemutatása utáni jobboldali gyalázkodáson és *A Nagyasszonyt*²⁷ követő antiszemita provokációkon. Ez utóbbi bemutatásakor – 1927-ben – az *Új Nemzedék* körül tömörülő szélsőjobboldali csoportok egyenesen a keresztény társadalmat a Nemzeti Színház bojkottálására szólították fel, és a bemutató előadás is botrányba fulladt.²⁸

Az óvatosság mellett Hevesit az is mozgathatta, hogy korábbi tanulmánykötetében, a *Dráma és Színpadban* már fenntartásait fejezte ki a *Bánk bán*nal kapcsolatban.²⁹ Az 1928. október 21-én a *Pesti Napló*ban megjelent interjújában szintén úgy érvelt, hogy „a Bánk bán elismerten a legjobb magyar klasszikus tragédia, és mégis színpadi siker dolgában messzire elmarad más magyar darabok mögött”.³⁰ Hevesi pontosan tudatában volt a szöveg kanonikus státusának, ezt el is fogadta, de elégedetlenségét fejezte ki az 1920-as évekbeli nemzeti színházi előadásai kapcsán. Világosan kimondta kívánságát: „a jövőben ne csak kegyeletről adjuk elő a Bánk bánt az iffjúság számára évente egyszer-kétszer, hanem [úgy] hogy ebből a drámából is olyan sikerű darab legyen, mint amilyen Az ember tragédiája, vagy mint például az Aranyember”.³¹ Hevesi terve, hogy átalakítsa a *Bánk bánt*, az európai színház történetében a 19. század utolsó negyedében megjelenő, a hagyomány ellen „lázadó”, modernista kísérlet részeként is érthető.

Hevesinek a *Bánk bán* újrendezéséről alkotott elképzeléseinek magyarázatához jelenthet fogódzót a „színházi reformmozgalomként” aposztrofált, Thália Társaságban betöltött művészeti vezető szerepe és az itt kialakított rendezői gyakorlata. A Thália két lényeges célkitűzéssel jelent meg 1904-ben. Az egyik a magyar dramatikuskánon megújítását szolgálta, a másik pedig a színészi játék és a színpadra állítás eszköztárának megújítására tett kísérletet. A Thália Társaság a kortárs független európai színházakhoz (André Antoine Théâtre Libre-je Párizsban, Otto Brahm Freie Bühne-je Berlinben, illetve Jacob T. Grein Independent Theatre-je Londonban) hasonlóan modern naturalista, szecessziós és szimbolista szerzőktől mutatott be darabokat (a társulat tagjainak fordításában), de új magyar színdarabokat is folyamatosan keresett színpadi előadásra.³²

25 Vörösmarty Mihály: *Czillei és a Hunyadiak* (bem.: 1923. december 6., színpadra alkalmazta: Hevesi Sándor, rend.: Pethes Imre).

26 Georg Bernard Shaw: *A hős és a katona* (bem.: 1926. október 14., ford.: Hevesi Sándor, rend.: Horváth Árpád).

27 Szomory Dezső: *A Nagyasszony* (bem.: 1927. október 21., rend.: Hevesi Sándor).

28 Mint azt Magyar Bálint *A Nemzeti Színház története a két világháború között (1917–1944)* című könyvében érzékletesen leírta: „Jobboldali politikusok és szervezetek emelnek szót az ügyben. Az idők múltával a hang még élesedik. (...) [A bemutató napján] a Nemzeti Színház körül felbőszült tömegek tüntetése folyik. Rendőratok és meg-megújuló rohamok. A forgalom leáll, a tömeg ütemesen kiáltozik: »Fúj, fúj, Hevesi! Fúj, fúj, Szomory!« A megkérdezettek szerint egy »hazafiatlan, vallásellenes« darab előadását kell meggátolni, de senki sem tudja voltaképpen miről van szó. A nézőtér nagy részét beépített közönség foglalja el. A zavarkeltés új módszerét alkalmazza: minden szón nevetni kezd, és tapsviharban tör ki. Márkus Emilia kiáll a sűgölyök elé, és kéri, hogy legalább rá legyenek tekintettel. (...) A darabot a minisztérium két előadás után leveteti a műsorról.” (Magyar 1977, 127–128–129.)

29 Lásd Hevesi 1896.

30 Idézi Németh 1935, 182.

31 Idézi Németh 1935, 183.

32 Lásd Gábor 1988.

Az előadott darabok színpadra állításait és a színészi játékokat a kortársak modernként jellemezték. Az organikus eszközként megjelenő és a realizmus „negyedik fal” technikáján alapuló rendezést Hevesinek az előadás minden aspektusát átfogó koncepciója fogta egybe. Míután számos cikket és tanulmányt közölt a magyar színházról és drámáról, Hevesit először rendezőasszisztensnek szerződtették a Nemzeti Színházhoz, majd ezután csatlakozott a Thália társulatához. Valójában Hevesi volt a Thália művészeti vezetői közül az egyetlen, aki rendelkezett némi tapasztalattal a színházcsinálás területén.

A különböző dramatikusan színpadra állításaihoz Hevesi azokat a módszereket alkalmazta, amelyekkel nyugat-európai útja során ismerkedett meg: értelmezését a dramatikusan szöveg autoritásának rendelte alá annak érdekében, hogy a szövegben rejlő lehetőségeket jeleníthesse meg az előadásban. A társulat fiatal, színiakadémiát végzett, még nem szerződtetett, illetve amatőr tagokból állt, akiket a Társaság iskolájában és a viszonylag – a kortárs gyakorlattól eltérően hosszú – próbaidőszak (gyakran több, mint két hónap) alatt képzett tovább Hevesi. Amikor 1908-ban a Thália megszűnt, tagjai hamar bekerültek a hivatalos magyar színházi gyakorlatba.³³

Hevesit is „visszanyelte” a hivatalos színházi struktúra. Először a Népszínház-Vígopera, majd a Nemzeti Színház főrendezője lett, ez utóbbit 1922 és 1932 között igazgatta is. Az 1920-as évek végére megkísérelte kiépíteni a Nemzeti Színházban azt a gyakorlatot, melyet korábban a Thália Társaság fejlesztett ki. E gyakorlat számára egy klasszikus szövegnek a generációkon keresztül az utókorra hagyott rendezésének a megismétlése túrhetetlennek látszott, mivel így az előadás múzeumi tárgyává változott „élő” színház helyett. Hevesi kísérlete így egy általa már halottnak tekintett hagyomány felülvizsgálataként, egy klasszikus drámai szöveg újraértelmezéseként és a korabeli színpad számára való „új életre” keltéseként értelmezhető.

Vita II. – hagyomány és identitás

A *Bánk bán*nak a magyar kultúrában betöltött összetett helyzetére mutat rá a Hevesi terve körül kibontakozó élénk vita és az előadás-hagyományt érintő, illetve a textuális változtatásokkal szemben megnyilvánuló különböző, főként negatív reakció, amelyet a legvilágosabban Jánosi parlamenti képviselő artikulált. A vita során a Thália Társaságban kipróbált, modernista színházi gyakorlatot követő Hevesinek, immáron egy nemzeti intézmény igazgatójaként, szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy az általa vezetett intézmény mélyen beágyazódott a kor politikai, kulturális és társadalmi rendszerébe. Ebben a mátrixban a *Bánk bán* átalakításának a lehetőségéről alkotott vélemények két egymástól erősen eltérő csoportba rendezhetők. Az egyik a Jánosi hozzászólásában megjelenő érvelés³⁴, míg a másikat Hevesi véleményében megjelenő felvetés képviseli.³⁵ Ezeknek a

33 A Thália Társaságról bővebben lásd Katona és Dénes 1954, Rajnai 2001 és Imre 2008.

34 A vitában megszólaló Császár Elemér, Négyesy László vagy Szász Károly véleménye alapvetően megegyezett Jánosiéval, mivel mindannyian Hevesi átalakítása ellen érveltek. A Jánosi által kifejtett érvelés elemzésének azonban megvan az az előnye, szemben az előzőekével, hogy Jánosinak a Parlamentben elhangzó beszédével „emelkedik” Hevesi terve nemzeti, illetve politikai „üggé”. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy Jánosi interpellációja után „az összes törvényhatóságok átiratokban tiltakoznak a dráma átdolgozása ellen” (Németh 1935, 192.). Ebben az értelmében tehát Jánosi véleménye nem csupán egyetlen vélemény, hanem – mint azt a parlamenti tudósítás is rögzíti – a hivatalos Magyarország véleményét képviseli, azaz a nemzeti politika, a Nemzeti Színház és a nemzeti identitás összefonódása csakis Jánosi érvelésében felbukkanó gondolatok értelmezésén keresztül érthető meg.

35 Hevesi átalakítása mellett érvelt Herceg Ferenc és Püskösti Andor.

jelentésmezőknek – Jánosiéna és Hevesiéna – az értelmezése a rituális és textuális koherencia Jan Assmann által definiált fogalmi felől közelíthetők meg.

Assmann *A kulturális emlékezet* című – már említett – művében azt állította, hogy a közösség számára identitást és koherenciát nyújtó múltat és tudást nem csupán az emlékezet különböző alakzatai formálják, hanem kulturális gyakorlatok is. A múlt és a tudás ilyen kulturális reprodukcióinak gyakorlatait elemezve Assmann különbséget tett rituális és textuális koherencia között. Az előbbiben a tudás helye az a rítus, amelyben a tudást *szent recitálásként* viszik színre. A világ csak a rítus rendjének pontos végrehajtásával rendezhető értelmessé és autorizálttá, máskülönben azonnal összeomlana. Noha a rítus egy adott rendet a korábbi megvalósulásokhoz képest módosítás nélkül alkot újra, megismétlése nem csupán pontos reprodukálás, hanem az ismétlés magát a *szent jelentést* teszi ismét jelenvalóvá. Így Assmann arra hívta fel a figyelmet, hogy csak a rituális ismétlés képes az értelem-hagyományozódásnak azt a formáját biztosítani, amely pontosan megőrzi és megjeleníti.³⁶ Mivel a rítus folyamatosan az emlékezetre utal, jelentésmezője a mítoszok *abszolút* és a történelem *relatív* múltjában jelölhető ki.

A textuális koherencia akkor jelenik meg, amikor a szóbeliségre épülő közösséget az írásbeliség átalakítja. Ekkor a lét koherenciája már nem kizárólag a rituális ismétlésben jöhet létre, hanem az írott szöveg adja, mivel a tudás az alapító szövegekben és azok interpretációiban gyökerezik. A textuális koherencián belül azonban Assmann különbséget tett *szent* és *kanonizált* szövegek között. Az előbbiben a rituális koherencia *szent* szöveggé beépül a textuálisba, hiszen ez is immáron szó szerint hagyományozódik, és nem viseli el a változást. Assmann szerint „*a szent szöveg amolyan nyelvi templom, a szentség megjelenítése az emberi hang közegében. A szent szöveg nem értelmezést kíván, hanem rituális védelemben részesített recitálást, a helyszínre, időpontra, tisztaságra stb. vonatkozó előírások gondos figyelembevételével.*”³⁷

A *szent* szöveggel ellentétben a *kanonikus* szöveg a közösség formatív és normatív értékeit reprezentálja, azaz magát az „igazságot”. „*Mivel a rögzített betű jottányi változást sem szenvedhet, miközben az emberi világ szakadatlan változásnak van kitéve, ezért a rögzített betű és a változékony valóság közt távolság feszül, amely kizárólag az értelmezéssel hidalható át.*”³⁸ A *kanonikus* szövegnek szüksége van tehát interpretációra, mivel jelentései csak a szöveg-értelmező-hallgató hármas kapcsolatában realizálhatóak. Így a kulturális emlékezet normatív és formatív impulzusaira csakis az identitásnak alapot vető szöveghagyomány szakadatlan, mindegyre megújuló magyarázata révén lehetséges szert tenni. Az értelmezés az emlékezés taglejtésévé válik, az interpretátor pedig emlékezik és egy feledésbe merült igazságra int.³⁹

Jánosi fent idézett beszédében megnyilvánuló szövegfelfogás a textuális koherencia körében helyezhető el. A Jánosi által kifejtett elképzelés a textuális koherenciát tételező gondolkodásmódok közül azt példázza, amely a szöveg megjelenítését csakis rítusként tudta elképzelni, azaz a *szent* szövegnek a nyelv *szent templomában* történő rituális olvasásnak. Jánosi és a vitában résztvevők többsége számára a *szent* szöveg „örök értékű tanításai” szó szerinti ismétlést igényelnek, s ezek maradéktalanul csak a „*csendes, magyar, szomorú hajlékok*” mélyén, az egyén mentális színpadán történő előadásként értelmezett olvasásban realizálódhatnak. Így Jánosi felfogásában elsősorban a *Bánk bán* olvasásának aktusa

36 Assmann 1999, 90–91.

37 Assmann 1999, 94.

38 Assmann 1999, 94.

39 Assmann 1999, 95–96.

vezet(het)i vissza az egyedi olvasót a közös eredethez, a közös nemzeti identitáshoz, illetve „a nemzet élő lelkiismeretéhez”.

A Jánosi által kifejtett nézet implicit állításai szerint azonban, ha a Nemzeti Színház mégis megkísérli a szöveg előadását, akkor úgy kell reprodukálnia a szöveget, „ahogyan azt a szerző megírta”, minimalizálva a szöveg és a színház közötti, illetve a szövegből az előadásba történő átmenet okozta különbségeket. Ez a felfogás egyrészt arra az előfeltevésre épül, hogy a színház performatív funkciója nem tolakodhat előtérbe, elnyomva ezzel a színház referenciális funkcióját; másrészt pedig arra, hogy az előadás csakis a szöveg egyedi leszármazottjának és *korrupt* megvalósulásának tekinthető. A szöveg előadásbeli *korrupt* előadását tehát csak a *Bánk bán* rögzített és kanonizált színpadra állításának ismétlésén keresztül lehet megakadályozni. Ezt az ismétlést Jánosi – és a vita számos szereplője – tehát olyan rítusként képzelte el, amely megfelelő és hagyományos szokásként generációról generációra öröklődik. Csakis a rituális (újra)előadásban erősítheti meg az előadás a szent szöveget, a szent szöveg a nemzeti identitást, és csakis a rituális (újra)előadás tartja fenn a kulturális emlékezet történelmi folyamatosságát és biztonságát.⁴⁰

Három Bánk bán: Egressy Gábor, 1845

Pálffy György, 1897

Kürti József, 1920

A nemzeti múlt és a nemzeti identitás folyamatossága és biztonsága azonban különösen problematikusnak számított az 1920-as évek végének politikai, társadalmi és kulturális miliójében. Ezt a miliót alapvetően két tényező határozta meg: Magyarország vereséget szenvedett az I. világháborúban, és ennek következményeképpen alá kellett írnia a trianoni békeszerződést. A Magyarországot körülvevő, újonnan alakult országok (Csehszlovákia, Románia, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) politikája nemzetközileg elszigetelte Magyarországot, és az országnak a háborús károk kompenzációjaként hatalmas összegű kártérítést kellett fizetnie.

A nehézségek ellenére azonban az 1920-as évek közepére az ország gazdasági, politikai és társadalmi állapota többé-kevésbé stabilizálódott. Jóllehet Magyarország független területű, működő adminisztratív intézményekkel rendelkező önálló államként funkcionált, területe, hatalma és tekintélye csupán töredéke volt az I. világháború előttinek. A trianoni békeszerződés a magyar kulturális örökség nagy részét is elérhetetlenné tette, így az emlékezet számtalan helye „elvesztett”, illetve átalakult, beleértve intézményeket, földrajzi helyszíneket, műalkotásokat, épületeket, és kevés jele mutatkozott bármiféle folytonosság-
nak. Így a változások (ismét) olyan helyzetet teremtettek, amelyben Magyarországnak újra

⁴⁰ Erre a felfogásra utalt a *János vitéz* 1927-es, Fedák Sárival a címszerepben való, nemzeti színházi felújítása kapcsán kibontakozott vitában megszólaló Farkas Elemér. A felújítást elítélve, Farkas az országgyűlésben jelentette ki, hogy „a Nemzeti Színház templom legyen, ahol a papnak prédikálnia kell, ha öt ember is van jelen” (Magyar 1977, 131.).

meg kellett határoznia önmagát nemcsak gazdaságilag, adminisztratíván és társadalmilag, de politikailag és kulturálisan is.

Ezt az önmeghatározást a magyar állam hivatalos ideológiájában a „Szegedi Gondolat” és a „Szent Istváni Gondolat” köré szervezték, és folyamatosan fenntartották Trianon revíziójának lehetőségét is. Következésképp kulturális alkotásokat, kánonokat, társadalmi szokásokat, intézményeket és helyszíneket használtak fel és ki, hogy a kortárs helyzetet a múlttal összekössék; a jelen „csonka Magyarországnak” és a dicső történelmi múltnak kibékíthetetlen ellentétét demonstrálják; megtartva ezzel a történelmi Magyarország emléket, illetve ezen az alapon fenntartva a távoli múltba visszavezetett nemzeti identitást.⁴¹

Éppen ezért az olyan konzervatív kormánypárti politikusok számára, mint Jánosi, illetve azok számára, akik a parlamenti tudósítás szerint helyeslésüknek adtak hangot Jánosi hozzászólása nyomán, valamint azok számára is, akik a vitában az átalakítás ellen érveltek, Katona *Bánk bánja*, a „teljes” szöveg olvasása, illetve a „csonkítatlan” szöveg „hagyományos” előadása a nemzet színházában – az olvasás individuális, illetve a Nemzeti Színházban létrejövő előadás intézményes formájában – a folytonosság egy darabját jelentette.⁴² Jánosi és a vitában még résztvevő többség szerint, csak a korábbi generációk által kialakított és a színházi előadásban felhasznált szöveg pontos és „csonkítatlan” előadása és az (individuális/intézményes) előadás rituális jellege szolgálta, hogy egyfelől létrehozza, másfelől megerősítse az összeköttetést a kortárs „csonka” Magyarország és a mitikusnak látszó középkori múlt között, amikor az ország még „teljes” nagybirodalomként létezett, valamint megteremtse a folytonosságot a modern, független Magyarország létrejöttének tekinthető 1848-as forradalom és a reformkorszak közelmúltjával.

Jánosi szerint a rítus pontosan megismételt előadásának kötelező érvényűnek kell lennie ahhoz, hogy képes legyen a jelennek koherenciát és folytonosságot adni, és a dicső múltból megteremteni és fenntartani az aktuális Magyarország elképzelést és annak nemzeti identitását. A hivatalos ideológia által irányított és *kihasznált* Nemzeti Színházat így a múlt emlékművének tekintették, amelyet a jelenben és a jelen számára szerveztek meg. A Nemzeti Színház Jánosi felfogásában tehát csakis olyan *nyelvi templom*ként szolgálhatott, ahol a *szent szöveget* és annak „örök értékű tanításait” a hagyomány által legitimált és kanonizált előadásban közvetítették, és amely felmutatta és megerősítette a hősi múlt kiválasztott pillanataival kötött „szerződést”.

A Jánosi által kifejtett felfogás szerint a Nemzeti Színház a *szent szöveg „örök értékű tanításainak”* előadásán keresztül a jelent volt hivatva elrendezni, azaz a jelen megtapasztalását szervezte. Egyúttal jelezte azt is, hogy csak a felidézett „dicső” múltból kiindulva, a hagyományt követve, azt legitimációként felhasználva, múlt és jelen folytonos kapcsolatán keresztül képzelhető el a jövő is. A Hevesi változtatási szándéka által kiváltott félelem alapja az a felfogás, miszerint az identitás állandó és statikus entitás. E felfogás szerint, mint azt Erika Fischer-Lichte kiemelte a dráma történetéről írott könyvében, *„az identitás vagy természettől adott, vagy társadalmilag egyszer és mindenkorra rögzített érték, amelyet feltétlenül meg kell őrizni a magán- és a társadalmi életben”*.⁴³ Így Jánosi és a vitában megszólalók többségének a félelme a szövegnek és az előadás rituális közvetítésének megváltoztatá-

41 Lásd Bertényi és Gyapai 1997, 514–540.; Romsics 2000, 127–203.

42 Ez nem azt jelenti azonban, hogy más felfogások nem léteztek ebben az ügyben, csupán azt, hogy ezek a felfogások vagy nem jelen(het)tek meg nyilvánosan, vagy nem bírtak semmilyen hatással arra a hivatalos diskurzusra, amelyben a Nemzeti Színház és a *Bánk bán* megítélése szituálódott.

43 Fischer-Lichte 2001, 8. Fischer-Lichte az európai dráma (és színház) történetét az identitásképzés és identitásváltás történeteként írta meg, azaz szerinte *„az európai hagyomány drámáit az identitásról alkotott elképzelések soraként is olvashatjuk”* (Fischer-Lichte 2001, 15.).

sától összekapcsolódott a nemzeti múlt és a nemzeti identitás megváltoztatásától való félelemmel. Jánosi érvelése tehát a szent szöveg elképzelésén keresztül visszahozta a kánon ősi használatát is, mint a tájékozódás és irányadás eszközt, és a *Bánk bánt* ilyen tájékoztató és irányadó eszköznek és a rögzítendő, illetve a megőrzendő identitás biztosítékának tekintette.⁴⁴

Hevesi változtatásai a dramatikusságot és annak előadásán – a változtatás megnyilvánulásától és minőségétől függetlenül – a Jánosi által felvetett ősi használatot kezdték ki, illetve a rögzített és megőrzendő identitásra jelentettek veszélyt. Jánosi képviselő felszólalása után adott interjújában és később a *Bánk bán* átalakításáról írt tanulmányában Hevesi pontosan rámutatott a *Bánk bán* irodalmi szövegének és a hagyományosan használt, Egressynek tulajdonított szövegnek a különbségeire. Hevesi kiemelte, hogy már Egressy, s a későbbi színpadra állítók (1858-ban, 1868-ban például) is azt a színpadhoz igazították a jelenetek megvágásával és újrendezésével.⁴⁵

Hevesi azt is felismerte, hogy Jánosi érvelésében megtalálható a leggyakrabban emlegetett színházellenes vád. Eszerint a színházi előadás csak másodlagos *derivátuma* az elsődlegesnek tekintett irodalmi szövegnek. Sőt, a színházi előadás nemcsak *derivátuma* szövegnek, hanem gyakran még az eredetinek tekintett szöveg *korrupt* változata is. Ebben a felfogásban a színházi előadás egyrészt érzéki jellegénél fogva, másrészt az előadás által megidézett jelenben újra előadva a szöveg (és szerzője) és a néző/olvasó közé türemkedik, megzavarva ezzel a szövegnek az olvasóra tett – feltételezetten – mediálatlan hatását. Így a színházi előadás a szerző üzenete (múltja) és az olvasó/néző (jelene) között mintegy akadályt képez. Hevesi számára világos volt, hogy Jánosi a színház ellen azért is érvelt, mert a színház jellegénél fogva ellenáll a rögzítésnek, és mindig lehetőséget kínál az eltérésre, a változtatásra. Hevesi számára így világos volt az is, hogy Jánosi egyfajta rögzített és állandó hagyományhoz ragaszkodott. Amit viszont nem teljesen ismert fel, az ennek a hagyománynak az adott kontextusban játszott ideológiai (és politikai) szerepe és súlya.

Ahelyett, hogy – a vita számos hozzászólójához hasonlóan – Hevesit megvádolnánk a kánon gyökeres átalakításával, tisztáznunk kell, hogy neki sem állt szándékában megváltoztatni, vagy akár csak kicsit is módosítani a *Bánk bán*nak a nemzeti kánonban betöltött helyét. Sőt, Hevesi Katona *Bánk bánját*, olyan kanonikus szövegnek tekintette, amely

---

44 Pontosan erre utalt dr. Fülei-Szántó Endre jogtudós, ekkor a Vallás- és Közoktatási Minisztérium vezető beosztású tisztviselője, amikor *A Nemzeti Színház és Kamaraszínházának zsebkönyvében* (1930) a *Nemzeti Színház mint kultúrtényező* című írásában a következőképpen érvelt: „A nemzet színháza azért a nemzeté, hogy deszkáin minél sűrűbben mutasson be áldozatokat a nemzeti Géniusznak. Ezek az áldozatok akkor tökéletesek, ha azokat a nemzeti gondolat tüze lobogtatja. A nemzeti irodalom oly termékeit kell tehát színre hozni, melyekben az általános erkölcsi eszméken kívül a legjellegzetesebben domborodik ki a nemzeti gondolat, a nemzeti nyelv tiszta, idegen hatásoktól mentes köntösében. Ha így a nemzeti gondolatot és nyelvet istápolja a színház, méltón tölti be hivatását.” (Fülei-Szántó 1930, 13.)

45 Az 1845 előtti szövegkönyvek nem maradtak fenn, így nem sokat tudunk az előadásokról sem. „Az a szöveg, amelyet 1845-től egészen 1868-ig játszottak a Nemzeti Színházban (...) a Nagy Ignációl nyelvileg jelentősen átalakított második kiadás szövege volt. (...) A sűgőkönyv tetemes előzetes húzás után készült el, a teljes szövegnek mintegy egyötöde hiányzik belőle, így pl. az *Előversengés* (...). Olyan szöveglehagyások ezek, amely az előadást cselekményesítő, gyorsító rendezői koncepcióra (Egressyére vagy Lendovayéra) vallanak.” (Orosz 1983, 520.) A tízéves szilencium után sort bemutatott 1858-as felújítás szövegkönyvének húzásait viszont a cenzúra eszközölte ki (Orosz 1983, 521.). „Az 1868. szeptember 27-i felújítást (rendezte Paulay Ede) úgy tartja számon a színház történet, mint a dráma első teljes szövegű előadását.” (Orosz 1983, 524.) Az *Előversengés* azonban ebből a második sűgőkönyvből is hiányzik, hiányzik továbbá Simon bán hét ikerfiának története, Mikhál bán elbeszélése, és még más hűzások is találhatók. Mindenesetre 1868-tól egészen 1930-ig, Hevesi rendezéséig lényegében változatlan rendezésben és szöveggel játszották a drámát.

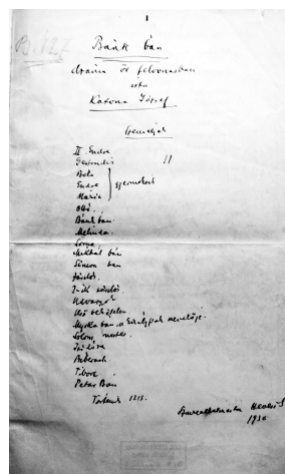
– Assmann gondolatmenetét idézve – a „Tudást” foglalja magában, a magyar közösség formatív és normatív értékeit reprezentálja, így magát az „Igazság”-ot tárja a közösség elé. Hevesi megközelítése szerint ez az „Igazság” azonban nem a rítus pusztá végrehajtásával tárja föl magát, hanem csakis az interpretáción keresztül. A támadásokra reflektáló cikkében kijelentette: „a tradíciót a Nemzeti Színház félreértette, és gépi másolás, nem pedig lelkes újjáteremtés volt a hagyomány”.⁴⁶ Számára Katona és a kortárs világ közötti távolság csak az interpretáció erejével hidalható át, azaz a színpadra állítás és a szöveg dramaturgiai megváltoztatásával. Hevesi szerint csak ezek a változtatások tehetik hozzáférhetővé a szövegnek a szerző által előzetesen létrehozott és a szövegben rögzített jelentését.⁴⁷

Hevesi felfogásában tehát a rögzített betű ugyan változást szenved, de ezek a változások csak a betűk mögött meghúzódó „eredeti” értelmet teszik újra felfoghatóvá. A Hevesi által proponált „eredeti” értelem „újrafelfedezése” nem más, mint a jelenben végrehajtott értelemkonstrukció visszavetítése a múltba, egy utólagosan konstruált, fiktív szerzőnek való tulajdonítás által. Ennek ellenére a Hevesi által felvetett lehetséges változtatások így vagy úgy, de mindenféleképpen újradefiniál(hat)ták, vagy legalábbis újragondol(hat)ták volna a múltat, beleértve a korábbi színpadra állításhoz kapcsolódó rituális ünnepet és a színházon belüli és kívüli hagyományt. Ezzel azonban nemcsak a nemzeti múltat, hanem a jelent, illetve magát a nemzeti identitást is újragondol(hat)ták volna, amely az adott politikai, ideológiai és társadalmi kontextusban számos olyan veszélyt rejtett, amelyre egyrészt a hivatalos ideológia nem akarta felhívni a figyelmet, másrészt – a hozzászólók véleményeit olvasva⁴⁸ – a kortársak sem voltak fogékonyak.

Történelem, emlék(ezés) és színház

Az 1930. április 2-án lezajlott nemzeti Katona-centenárium napján cikkek, tanulmányok, képek, riportok, interjúk jelentek meg a kecskeméti és az országos sajtóban, számos ünnepi beszéd hangzott el és több színház a *Bánk bán* előadásával tisztelt meg Katona előtt.

Magyarországon, illetve a történelmi Magyarország területén is (Nagyváradon és Kolozsvárott). A magyarországi ünnepségsorozat központja Katona szülővárosa, Kecskemét volt, ahol a főtérén Katonának köztéri szobrot állítottak. Jánosi képviselőnek bizonyos szempontból igaza volt, amikor két évvel korábban azt jövendölte, hogy Katona meg fog mozdulni a kecskeméti temetőben levő sírjában. 1930. április 2-án valóban ez történt, ugyanis Katonát exhumálták, és később római katolikus liturgia szerint díszsírhelyen újratemették. Ugyanezen az estén adta elő Katona tiszteletére, a kecskeméti Katona József Színházban, a Nemzeti Színház társulata a *Bánk bán*t, Hevesi új rendezésében. A nagy felháborodás

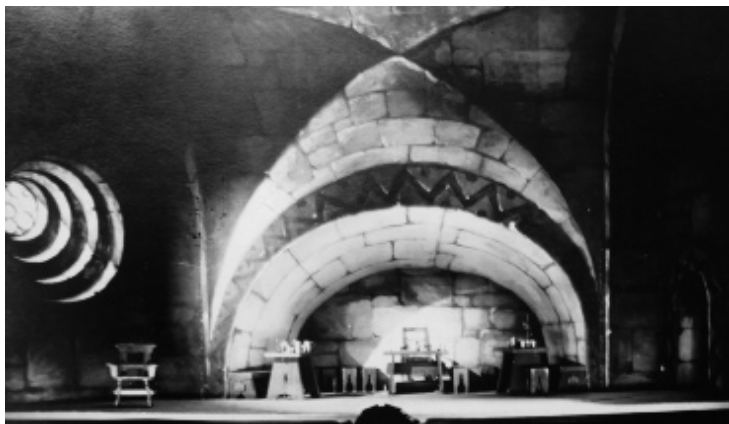
Hevesi kézzel írt rendezőpéldánya, 1930.

46 Németh 1935, 193. – Kiemelés az eredetiben.

47 Hevesi már 1916-os és 1924-es rendezéseiben is kísérletet tett a változtatásokra, de nem jelentette be őket olyan nyilvánosan, mint 1928-ban. Az 1916-os változatban elmaradt például az I. felvonás utolsó jelenete, Bánk mezeten karddal való visszajövele, Petur palotába törő jelenete, s Gertrudis szövegét is jelentősen húzta. Az 1924-es változatban ezekhez képest csak a III. felvonás színhelyét változtatta meg: csarnok szerepelt Melinda szobája helyett.

48 Lásd É. Á. 1928, 330–341.

miatt azonban Hevesi csak részlegesen valósította meg tervét: végrehajtott néhány kisebb dramaturgiai változtatást, és újraterveztette a díszletet és a jelmezeket.⁴⁹

A békéltelenek tanyája, 1930

A következő napon – szintén az ünnepségsorozat részeként – helyi és országos méltóságok emlékeztek meg Katonáról, és a Kecskeméti Múzeumban felavatták a Katona-emlékszobát.⁵⁰

Katona testének exhumálásával, az ünnepi megemlékezésekkel és a centenáriumi *Bánk bán*-díszelőadással a múlt egy darabja került felszínre, lett újra megjelenítve, és fordult ismét vissza a sír(já)ba a kor jelenében. A múlt egy darabjának kiemelésével a múltat alkották tudatosan újra a jelenből és a jelen számára a nemzet, illetve a Nemzeti Színház színpadán. Katona újratemetése, az emlékezések, illetve a *Bánk bán* színházban való „újratemtése” a múlt és a jelen közötti folyamatosság felé tett gesztusként, illetve ennek a jelen felé történő artikulálásaként értelmezhető. A centenáriumi ünnepségek úgy jelenítettek meg és állították színpadra kulturális performanszok formájában a múltat, hogy abban a hősi és mitikus magyar múlt reprezentációja, a 19. század eleji Magyarország felidézett történelme és az 1930-as évek jelene egyesül(het)et. A centenáriumi ünnepségek így az emlékezetet úgy jelenítették meg, illetve állították a nemzet(i színház) színpadára, mintha a kulturális emlékezet már „eredendően” beleíródott volna Katona életébe és szövegébe. Ezt a megjelenített emléket tudatosan használták fel a múlt emlékeként és a múltra való emlékeztetőként; az előadást pedig, a múlt és az egykorú jelen között létrejött folytonosság bizonyítékeként és megerősítéseként tárták a (színházi) közönség elé. Így Katonát és szövegét a hivatalos ideológia tudatosan használta ki a jelen legitimálására mind a nemzet virtuális, mind a Nemzeti Színház valós színpadán.

49 Hevesi saját kézzel írt rendezőpéldánya (OSzK. B.b. B. 51/1.) azt tanúsítja, hogy „rendkívül felgyorsította az előadás tempóját a teljes szöveg egyharmadának elhagyásával. Nemcsak valamennyi – jórészt korábban sem játszott – narratív részét törölte, de csaknem teljességgel a monológokat, monológszerű részeket is. (...) A drámát három felvonásra tagolta, az első – két képből – az Előversengést, az I. és II. felvonást, a második – négy képből – (Melinda szobája, lépcsőház, Gertrudis trónterme, újra a lépcsőház) a III. és IV. felvonást, a harmadik az V. felvonást foglalta magában” (Orosz 1983, 527.). A jelmezeket és a díszleteket lásd Németh 1935, 194–198.

50 A centenáriumi ünnepségekhez lásd Hajnóczy 1930; Németh 1935, 199–208.

Színház(történet), kánon és a *Bánk bán*

A színház(történet)et gyakran abból a premisszából eredeztetik, hogy a színház efemer jelenség. A színház mulandóságából következő problémákat a színház(történet)észek analogiával szemléltetik, s úgy érvelnek, hogy a színházról való írást úgy lehet elképzelni, mint annak a versnek az elemzését például, amelynek csak bizonyos sorai maradtak fenn, illetve azokat a kommentárokat és magyarázatokat, amelyeket ehhez a vershez fűztek. Ezzel a példával a színház(történet)ész azt szándékozik demonstrálni, hogy míg az irodalom-történet-írás tárgya „megvan”⁵¹, hiszen a verset újra lehet olvasni, ezzel ellentétben a színház(történet-írás tárgya, a színházi előadás, eltűnik, s csak néhány fénykép, rajz és kritika emlékeztet egykori jelenlétére. Ebből a színház(történet)észek gyakran azt a következtetést vonják le, hogy a színház(történet)nek olyan dolgokkal kell foglalkoznia, illetve olyan dolgokra kell épülnie, amelyek „megvannak”. Így a színház(történet)ek gyakran nem mások, mint drámatörténetek, épülettörténetek, jelmez- és díszlettörténetek.

Az iménti analógia — építve a 19. század végén induló, és az addigra kanonizálódott irodalomtörténeti periódusokat elfogadó és átvevő színház(történet-írás tradíciójára — az irodalomtörténet-írásból származik.⁵² Mi történik azonban, ha egy másik területtől, nevezetesen a történetírástól vesszük az analogiát. Ha azt feltételezzük, hogy a történetírás bizonyos egyének és közösségek cselekedeteinek és eseményeinek a történetével foglalkozik, akkor azzal a problémával találjuk szembe magunkat, hogy az egyéni és közösségi események is a színházi előadáshoz hasonlóan eltűnnek. Milyen következményekkel jár ez az eltűnés a történetírás területén? Illetve hogyan módosíthatja a színház(történet-írás kiinduló premisszáját?

Az első kérdésre az a választ adható, hogy bár a mindenkori jelen eseményei is elenyésznek, ez úgy tűnik, nem akadályozza a történészeket abban, hogy történelmet (re)konstruáljanak. Következésképp a színház(történet-írás kiinduló premisszája is módosításra szorul: nem a színház mulandó, hanem csak az egyes előadások. Mint azt Eugenio Barba a néző színházban betöltött funkciójáról írott tanulmányában kifejtette, „*a színház olyan tradíciókból, konvenciókból, intézményekből és szokásokból tevődik össze, amelyek elviselik az idő szorítását*”.⁵³ Ezek a tradíciók, konvenciók, intézmények és szokások akár évszázadokat is átívelhetnek, mint a keleti színházban, de a változásra és újdonságra épülő nyugati színházban is megtalálhatóak. Mivel azonban a tradíciók, a konvenciók, az intézmények és a szokások nemcsak a színházat, hanem a színházi előadást is meghatározzák, így az a kijelentés is megkockáztatható, hogy még a színházi előadás sem teljesen mulandó. A színházi előadás is tovább él a színház eseményében résztvevők (írók, színészek, rendezők, tervezők, kisegítő személyzet és nézők) egyedi és az adott csoport, illetve közösség kollektív emlékezetében. Így a Jánosi és Hevesi nevével fémjelzett vita úgy is olvasható, mint a színház történeti emlékezetének megőrzésére, illetve megváltoztatására irányuló kísérlet. Ekkor azonban az a kontextus nem kerül be a vizsgálatásba, amely döntő mértékben meghatározta a vita létrejöttét és kimenetelét.

A színházi kánon is a színház határainak egyik terepe és továbbélésének egyik lehetséges módja. A színházi kánon – mint azt a Hevesi *Bánk bán*-rendezése kapcsán kirobant

51 A „megvan” kifejezést szándékosan tettem idézőjelbe. Ezzel azt próbáltam meg jelezni, hogy ami *megvan* az nem más, mint a mű, azaz papír és nyomdafesték. Ez a mű csak az olvasás aktusában realizálódik szöveggént. Lásd Barthes 1996, 67–74.

52 A színház(történet-írás és az irodalomtörténet-írás összefonódásának problematikusságáról lásd Carlson 1991.

53 Barba 1999, 25–27.

vitán keresztül érzékeltetem – nemcsak a nemzeti dramatikus kánon részének tekintett szöveg(ek)et érinti, hanem összefügg a szöveg(ek) színpadra állításában és a színházi befogadásban megjelenő színházi tradíciókkal, hagyományokkal és szokásokkal is. Hiszen a színházi kánonként rögzített tradíció, hagyomány és szokás mind a résztvevők egyedi emlékeiben, mind a közösség kollektív emlékezetében tudatos vagy nem tudatos módon elraktároz(ód)va él tovább, előfeltételezve és megszabva a későbbi produkciós és recepciós taktikákat és stratégiákat. A *Bánk bán*-vita azonban azt is demonstrálta, hogy a színház társadalmi jelenség, a kánon a nemzeti identitással áll összefüggésben, és a színházi kánon az adott közösség által létrehozott gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai kontextus által szorosan meghatározott. Így a színházi kánonon – nyilvánvaló reprezentatív funkciójának következtében – történő bármilyen változ(tat)ás a kontextus létrehozásában, fenntartásában, illetve megváltoztatásában érdekelt különböző csoportok és közösségek reprezentációja és identitása számára jelenthetnek vélt és/vagy valós veszélyt, illetve lehetőséget.

Hivatkozások

- Anderson 1983 – Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso, 1983.
- Assmann 1999 – Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Budapest, Atlantisz, 1999.
- Á. É. 1928 – Á. É.: *A Bánk bán-vita*. Irodalomtörténet, 1928/7–8., 330–341.
- Barba, 1999 – Eugenio Barba: *Négy néző*. Criticai Lapok, 1999/9., 25–28.
- Barthes, 1996 – Roland Barthes: *A műtől a szöveg felé* = R. B.: *A szöveg öröme*. Budapest, Osiris, 67–74.
- Bertényi és Gyapai, 1997 – Bertényi Iván és Gyapai Gábor: *Magyarország rövid története*. Budapest, Maecenas, 1997.
- Bezeczky 1998 – Bezeczky Gábor: *Kánon és trópus*. Helikon, 1998/3., 261–267.
- Carlson 1991 – Marvin Carlson: *The Theory of History = The Performance of Power*, szerk. Ellen-Sue Case és Janelle Reinelt, Iowa City, University of Iowa Press, 272–279.
- Fischer-Lichte, 2001 – Erika Fischer-Lichte: *A dráma története*. Pécs, Jelenkor, 2001.
- Fülei-Szántó 1930 – Fülei-Szántó Endre dr.: *A Nemzeti Színház mint kultúrtényező = A Nemzeti Színház és Kamaraszínházának zsebkönyve*, szerk. Mészáros Sándor László, Budapest, k. n., 1930, 12–14.
- Gábor 1988 – *A Thália Társaság (1904–1908) – Levelek és dokumentumok*, szerk. Gábor Éva, Budapest, MSZI, 1988.
- Geertz, 1973 – Clifford Geertz: *The Interpretations of Cultures*. New York, Basic Books.
- Hajnóczy 1930 – Hajnóczy Iván dr.: *Katona-emlékkönyv*. Kecskemét, k. n., 1930.
- Hevesi 1896 – Hevesi Sándor: *Bánk bán* = H. S.: *Dráma és színpad*. Budapest, Singer és Wolfner, 1896, 36–50.
- Hobsbawn 1999 – Eric J. Hobsbawn: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest, Meacenas, 1999.
- Imre 2009 – Imre Zoltán: *(Nemzeti) kánon és (nemzeti) színház – Vita a Bánk bán 1930-as centenáriumi mise-en-scène-jéről* = I. Z.: *A színház színpadra állításai – elméletek, történetek, alternatívák*. Budapest, Ráció, 2009, 71–92.
- Imre 2008a – Imre Zoltán: *Színházak – történetek – alternatívák: A színháztörténet-írás és -kutatás lehetőségei és problémái* = *Alternatív színháztörténetek – alternatívák és alternatívok*, szerk. Imre Zoltán, Budapest, Balassi, 2008, 15–46.
- Imre 2008b – Imre Zoltán: *„Színházi reform-mozgalom” – Thália Társaság = Alternatív színháztörténetek – alternatívok és alternatívák*, szerk. Imre Zoltán, Budapest, Balassi, 2008, 141–155.
- Imre 2007 – Imre Zoltán: *(Nemzeti) Színház és (nemzeti) identitás – 1837 A Pesti Magyar Színház megnyitása = A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Gondolat, 2007, 212–219.

- Katona és Dénes 1954 – Katona Ferenc és Dénes Tibor: *A Thália Története (1904–1908)*. Budapest, 1954.
- Kálmán 1998 – Kálmán C. György: *A kis népek kánonjainak vizsgálata*. Helikon, 1998/3., 251–260.
- Kerényi 1990 – *Magyar Színháztörténet 1790–1873*, szerk. Kerényi Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1990.
- Kerényi 1999 – Kerényi Ferenc: *A Nemzeti Színház és amiről nem beszélünk*. Magyar Napló, 1999/3., 39–41.
- Kruger 1992 – Loren Kruger: *The National Stage. Theatre and Cultural Legitimation in England, France, and America*. Chicago-London, University of Chicago Press, 1992.
- Magyar 1977 – Magyar Bálint: *A Nemzeti Színház története a két világháború között (1917–1944)*. Budapest, Szépirodalmi, 1977.
- Németh 1935 – Németh Antal: *A Bánk bán száz éve színpadon*. Budapest, Budapest Székesfőváros, 1935.
- Nora 1999 – Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája*. http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm (2011. január 10.)
- Orosz 1999 – Orosz László: *A Bánk bán értelmezésének története*. Budapest, Krónika Nova, 1999.
- Orosz 1979 – Orosz László: *A Nemzeti Színház Bánk bán-előadásainak története*. Cumania, 1979/6., 137–166.
- Orosz 1983 – Orosz László: *Katona József: Bánk bán (Kritikai kiadás)*. Budapest, Akadémiai, 1983.
- Rajnai 2001 – Rajnai Edit: *A Thália Társaság = Magyar Színháztörténet 1873–1920*, szerk. Gajdó Tamás, Budapest, Magyar Könyvklub, 2001. 536–549.
- Rákosi 1885 – Rákosi Jenő: *A tragikum*. Budapest, k.n., 1885.
- Romsics 2000 – Romsics Ignác: *Hungary in the Twentieth Century*. Budapest, Corvina-Osiris, 2000.
- Singer, 1959 – *Traditional India. Structure and Change*, szerk. Milton Singer, Philadelphia, American Folklore Society, 1959.
- Szegedy-Maszák 1992 – Szegedy-Maszák Mihály: *A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban*. Literatura, 1992/2., 119–133.
- Szegedy-Maszák 1990 – Szegedy-Maszák Mihály: *The Rise and Fall of Literary and Artistic Canons*. Neohelicon, 1990/3., 129–159.
- Turner, 1982 – Victor Turner: *From Ritual to Theatre: the Human Seriousness of Play*. New York, Performing Arts Publications, 1982.

Varga Mihály

Tudós tanár Kecskeméten

Hajnóczy Iván, a Katona-kultusz ápolója

Hajnóczy Iván igazi történelmi családnak a sarja. Jól mutatja ezt az 1928-ban megjelent családtörténeti munkája, amely a *Hajnóczyak* címet viseli. Ebből kiderül, hogy a híres városba csöppent tudós tanár ősei a Szepességből származnak, ahonnan például Zápolya János, Thököly Imre, s egyebek mellett Görgey Artúr is. Íme az önnön család jellemzése: „...máig élnek a család hagyományos erkölcsi: a tette kész hon- és nemzetszeretet, a műveltség magas fokú szeretete és munkálása.” A felsorolásból kiderül, hogy hányan és hányan, hányféle módon gazdagították a névsort – és történelmünket is egyben – a nemesi családban, beleértve Hajnóczy Józsefet, a történelmi tanulmányainkból jól ismert lázadót is, a Martinovics-féle összeesküvés egyik szereplőjét.

E szellemi értékekben és történelmi hagyományokban egyaránt gazdag múltú család sarjaként Hajnóczy Iván, a tudós tanár és Kecskemét kulturális életét sokrétűen gazdagító közéleti személyiség Budapesten született 1883 januárjában. Egyetemi tanulmányait szülővárosában és Párizsban végezte. Meghatározó kapcsolatainak alakulásáról beszédesen árulkodik, hogy az akkor már rangos Eötvös-kollégiumban olyanok közvetlen társaságában élt, mint például Kodály Zoltán, Szekfű Gyula, Laczkó Géza, Kuncz Aladár, Pais Dezső és sokak példaképe, a roppant tekintélyes Horváth János. Az egyetemi évek után tanárkodott Késmárkon, Alsókubinban és a fővárosban, majd Kecskemétre került, ahol hamar egy felsőfokú pedagógiai intézmény igazgatója lett, miközben mint irodalomszervező, Katona-kutató, tekintélyes közéleti személyiség folyamatosan, évtizedeken keresztül hozzájárult a híres város jó hírnevének növeléséhez.

Közéletiségét, szerteágazó elhivatottságát jól mutatja, hogy tanári és igazgatói teendői mellett elnöke volt az iskolaszéknek, a Múzeum és Könyvtár Bizottságnak, választmányi tagja a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak és elnöke a Magyar Gyorsírók Egyesületének. A széles körben elismert átlagon felüli műveltsége, sokoldalú, s szinte parttalan kulturális érdeklődése kecskeméti éveitől kezdve, évtizedei alatt különleges tekintélyt szerzett neki. Talán nem tűnik felesleges apróságnak, ha megemlítjük, hogy az 1927-es sakkverseny résztvevőit – amelynek Tóth László volt kitűnő szervezője – ő, mint az egyik házigazda, hat nyelven üdvözölte a korabeli tudósítások szerint. Jogosan és megalapozottan írta Heltai Nándor, hogy „Kétségtelenül ő rendelkezett a Katona József Kör vezetőségében a legnagyobb műveltséggel”.

*

Hajnóczy Iván nevének említésekor, vagy nevének hallatán, nem véletlenül gondolunk mindjárt Kecskemét legnagyobb szülőltjére, a halhatatlan drámaíróra, Katona Józsefre. Arra a szomorú és egyben felemelő sorsú alkotóra, aki őt egész – művekben is gazdag –

életében mindig foglalkoztatta. Az alábbiakból minden bizonnyal kiderül majd, hogy Hajnóczy eredményesen fáradozott, sokat tett elhivatottságával és igazi megszállottságával Katona megismertetése, életének és munkásságának közkinccsé tétele érdekében. Nem véletlenül volt ő több mint három évtizeden át a Katona József Kör (később Társaság) tagja, főtítkára (1912–18), majd alelnöke (1928–33) és 1933-tól tiszteletbeli tagja.

Orosz László Katona-kutató, Kecskemét jeles irodalomtörténésze ezt írta méltán dicsért elődjéről: *„Hajnóczy igyekezett pótolni azt, amit egy évszázad kecskeméti Katona-kultusza elhanyagolt: fölmérte a Kecskeméten még föllelhető Katona- emlékeket, kiadta Katona több kéziratát, összeállította életének és műveinek bibliográfiáját.”*

Amikor Hajnóczy Iván fiatalon, néhány évi tanítás után a híros városba került tanítani, gyorsan kettős karriert futott be: egyrészt hamar iskolaigazgató lett – jórészt átlagon felüli felkészültsége alapján –, majd ugyanolyan gyorsan az irodalmi örökségeket eredményesen ápoló Katona József Társaság (ekkor még Kör) tekintélyének, szerepe erősítésének céljából fáradozott, nem kevés eredménnyel.

Néhány évi itteni tanárkodás után 1913-ban már a felsőkereskedelmi iskola igazgatója volt, miközben megválasztották a Katona József Kör főtítkárának. Egy korabeli jegyzőkönyv szerint a választmány megbízta őt egyebek mellett azzal a feladattal, hogy november 1-jén, halottak napján gondoskodjék *„a sír feldíszítéséről és kivilágításáról”*. Ezekben a napokban történt – egy levéltárban meglévő jegyzőkönyv szerint –, hogy javasolta a főtítkár Katona József hamvainak áthelyezését a Szentháromság temető főútjának a végére, a főbejárat közelébe. A másik indítványa, kezdeményezése talán még ennél is jelentősebb. Szintén a levéltárban olvasható az a beadványa, amelyben meggyőző mondatokkal indítványozza, hogy az immár húszéves városi színházat nevezzék el a drámaíróról. Indoklásul más városok példáit említette: Debrecenben Csokonai, Szegeden Dugovics nevét viseli az intézmény. Figyelme arra is kiterjedt, hogy beadványában javaslatot tett az ünnepség programjára (az ünnepi beszéden kívül részlet a *Bánk bán*ból, egy jelenet Erkel operájából, a Városi Dalárda szereplése stb.). Nem sokkal ezután a november 11-én megrendezett Katona-emlékünnepeken *Katona első és második Bánk bánja* címmel ő tartott tudományos igényű előadást, nagy sikerrel. A nagy drámaíró élete és munkássága iránti rokonszenvenesen elkötelezett szeretete lényegében ezzel a nemes és figyelmet érdemlő tetteivel kezdődött el valójában. Az esemény jelentőségét mutatja, hogy az akkor már rangosnak számító *Kecskeméti Lapok* elismerően és részletesen beszámolt az eseményről.

„Egy irodalmi szenzáció tartja lekötve mindazok figyelmét, akik Katona József fő művét irodalmunk kincsei közé sorozzák” – így kezdik a szemléletes tudósítást. S a folytatás is ilyen elismerő és emelt hangulatú: *„Előkerült a Bánk bán első szövege, a költő saját kezű jegyzeteivel ellátott, s így föltétlen hitelességű kéziratban.”* A továbbiakban meggyőző érveléssel szólnak a lelet jelentőségéről és ecsetelik a nagy mű megszületésének körülményeit és további sorsának alakulását. Hajnóczy hangsúlyozottan felemlíti, hogy a régebbi *Bánk bán*-magyarázók a dráma első szövegének ismerete nélkül több szempontból téves következtetésre jutottak. Hajnóczy az egymástól eltérő szövegek egybevetésével, konkrét példákkal teszi szemléletessé és meggyőzővé a két szöveg közötti különbséget. Azt állítja, hogy az összehasonlítás által *„bepillantást nyerünk egy költői elme műhelyébe, és alkalmunk nyílik egy klasszikus műalkotás kialakulásának egyes mozzanatait, kifejlődését, a gondolatban a káoszról való fokozatos kikristályosodását megfigyelni.”* Hajnóczy megfigyelése a barokkos, egyeseknek talán dagályosnak tűnő fogalmazása ellenére is elgondolkodtató. A fentiekhez hozzá kell tenni, hogy Hajnóczynak ez a fiatalkori előadása húsz évvel később a Katona József Kör évkönyvében nyomtatásban is megjelent.

Miközben Katona városában – jórészt közigazgatási és értelmiségi körökben, és részben az igényesebb polgárok soraiban – fokozatosan ismertté vált a drámaíróról elnevezett kör,

a város határain túl is megmutatkozott már bizonyos érdeklődés tevékenységük iránt. A kecskeméti levéltárban olvasható egy Budapestről érkezett levél, amelyben a környék pásztoréletének kutatója szorgalmazza, hogy a Katona József Kör évkönyveit küldjék meg a Nemzeti Múzeumnak (ő annak az izsáki születésű Madarassy László írónak és világutazónak a fia volt, aki alapította és szerkesztette az első kecskeméti újságot, a *Kecskeméti Lapokat*). Egy Hajnóczy Ivánnak szóló levélben 1914-ben arról értesülhettek a kecskeméti irodalombarátok, hogy a belügyminiszter jóváhagyta a Katona József Kör módosított alapszabályát. Ez számunkra azért is érdekes, mert elkészítésében döntő szerepe volt Hajnóczynak. Erre mutat egyebek mellett a cél megfogalmazása. Legfőbb cél – olvasható benne – „*a hazai irodalom és tudomány pártolása*”, valamint „*Kecskemét város történetében, akár itt születtségüknél fogva helyet érdemlő férfiak és nők emlékezetének felelevenítése*”.

Ebben a Katona-kultuszt gazdagító esztendőben jelent meg egy cikke Hajnóczynak a fővárosban; az *Irodalomtörténet* című folyóirat közölte a *Pótlások a Bánk bán első szövegéhez* című írását. Akkor e rangosnak számító orgánumnak Pintér Jenő volt a szerkesztője. Ebben a kitűnő és nagyon is idősezerű munkájában Hajnóczy Bárány Boldizsár *Rosta* című javító szándékú szövege alapján hasonlítja össze a *Bánk bán* 4. és 5. felvonásának egyes részeit. Miközben megjegyzi, hogy szerinte hiba volt annak idején, 1869-ben a dráma szövegével együtt a *Rosta* szövegét is kiadni.

Ennél a pontnál feltétlenül ide kívánczok egy megjegyzés: Hajnóczyra egyértelműen az volt a jellemző, hogy amikor fontos és felelős tisztséget töltött be a Katona József Körben, akkor bontogatta szárnyait legaktívabban és legkövetkezetesebben a Katona-kultusz ápolása érdekében. Ezt a főtükári (1912–18) és alelnöki (1928–33) időszakára vonatkoztathatjuk.

Ám a fentebb említett időszakokon kívül a közbeeső években is hallatta szavát, egyebek mellett, kedvenc témakörében is. Mert az így utólag nézve is hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ő nagyon kétséget kizáróan Katona bővületében élt és munkálkodott mindvégig.

Hajnóczy Iván egyik műve – mely Katona József szellemének ébrentartását, a Katona-kultusz erősítését szolgálta – a *Katona Kecskeméten* című tanulmány volt, amelynek súlyát és fontosságát nagyban emelte, hogy az akkor már igencsak tekintélyes Horváth János irodalomtörténész írt előszót. Ebben fontosnak tartotta megemlíteni, hogy bizony téves adatok jelentek meg a Katona-irodalomban, melyek megtévesztően befolyásolták a drámaíró életének és művének megemlítését. Rokonszenves gesztus volt, ahogy Horváth tanítványának és barátjának nevezte Hajnóczyt. S figyelmet érdemel az is, hogy ezt írta a *Bánk bán* szerzőjéről: „*Nagy, heves indulatok lobogtak lelkében.*”

És azt is, hogy „*A szülővárosnak nincs és aligha lesz valaha nagyobb büszkesége...*” Könnyű elgondolni, hogy Hajnóczynak, aki ekkor már csaknem másfél évtizede Kecskemét irodalmi-szellemi életének egyik vezető és meghatározó személyisége volt, mennyire jólesően hangoztak a Horváth János által róla leírt alábbi mondatok: „*Bizonyosan szívesen veszi e szükségzavú, de pontos adatokban bővelkedő művet Katona József minden tisztelője, a részletparányok is kritikailag érdeklődő szaktudós éppúgy, mint a lángelme előtt önkénytelen áhítattal hódoló közönség, különösen pedig szülővárosa, melynek nincs és alig lesz valaha nagyobb büszkesége Katona Józsefnél.*” Ez elismerő és értő szavakhoz a nagy tudós még hozzátette: „*Mi nem láttuk őt soha, de ismerni szeretnénk. Vigyen előbb megismerésében ez érdemes tanulmány is.*”

A fentebb méltatott tanulmányban Hajnóczy ismerteti a drámaíró családfáját, szüleit és gyerekkorát, pesti éveit és hazatérését, valamint a színészzel való kapcsolatát. Amikor Katonáról mint történetíróról szól, rokonszenves elfogultsággal ezt írja: Katonát „*már korán a történelem felé vonják egyrészt tanulmányai, másrészt hajlama*”. Érdekes annak az elemzése, hogy Katona József miként és milyen okból tért vissza a szülővárosába. Meglepő határozottsággal állítja, hogy az író törekvései meghiúsultán elkeseredve vonult vissza

szülővárosába. Külön figyelmet érdemel dolgozatának az a része, amelyben a Csányi János melletti ügyészi tevékenységét és ügyvédi munkáját elemzi. Valamint az is, amikor családja és saját pénzügyi elszámolásairól ad számot. A Katona halálával és az úgynevezett „bitang kassza” ügyével foglalkozó rész is érdekes. A függelékben közli a családtagok életrajzi adatait és mellékel az egykorú költők és tisztelők verseit a drámaíróról. Ebből a munkájából álljon itt végezetül egy részlet, mely Hajnóczy Iván gondolkodásáról és emelkedett stílusáról beszédesen árulkodik: „A tehetségek sírja nyelte el őt is: a szegénység, a megélhetés kényszere, közviszonyaink fejletlensége – ezek nem engedték különleges tehetségét szárnyra kelni.”

*

A továbbiakban Hajnóczy dolgozatait, Katonával foglalkozó cikkeit, előadásait és egyéb áldásos tevékenységeit a teljesség igénye nélkül, rövidre fogva, a tájékoztatás igényével igyekszünk megemlíteni, felsorolni.

A *Napkelet* című kiadványban megjelent egy írás *Új adatok Katona Józsefről* címmel Hajnóczy tollából. Ennek két érdekes része van: az egyik Katona báli élményét idézi, a másik Katona temetési meghívóját teszi közzé. Az egyikben arról számol be Hajnóczy, hogy az 1824-ben a Cserepes vendéglőben megrendezett városi bál – melyet Katonán kívül Csányi János főügyész, a drámaíró főnöke és Sárközy Sándor táblabíró rendezett – milyen fényesen sikerült, azt leszámítva, hogy a városban állomásozó tisztek (mert jegyet nem kaptak a nagy érdeklődés miatt) botrányt okoztak. A másik, hogy Katona József temetése évekkel később a város vezetőinek jelenlétében emlékezetes és méltóságteljes volt, méltó a „hírös város” nagyfiának emlékéhez. Az 1930-as esztendő Hajnóczy életében a termékenységet, aktivitását tekintve hasonló volt az 1913–14-es és az 1926-os évhez. Talán legtöbb figyelmet érdemel a *Katona József életének és műveinek bibliográfiája* című munkája. Csupán jelzésszerűen néhány példa: Hajnóczy összeállításából Katona *Bánk bánjának* sorjázó kiadásairól.

A dráma immár végleges szövege kiadásainak sora: az első Pesten, Tratter János nyomdájában jelent meg. Horváth Döme 1856-ban ezer példányban jelentette meg Szilády Károly nyomdájában. (A kiadás jövedelmét a drámaíró síremlékére fordították.) Majd Pesten Heckenast Gusztávnál a Magyar Remekírók gyémántkiadásában látott napvilágot a dráma 1862-ben. Ezt követően a Franklin társulatnál 1875-ben Toldy Ferenc életrajzával, majd 1930-ban Katona szülővárosában, a Kecskeméti Közlöny kiadásában, szöveghű és modernizált formában, Hajnóczy Iván utószavával. Megtudjuk a dolgozatról, hogy a drámát Pesten és Kecskeméten kívül Győrben és Gyomán is kiadták. S azt is, hogy három nyelvre lefordították (német, olasz, francia), hat alkalommal, 1858 és 1911 között.

Hajnóczy tanulmányában a legbővebb, s talán legérdekesebb fejezet az, amelyben a drámaíróról és a *Bánk bán* kapcsolatos írások és kiadványok felsorolása kapott helyet. (Összesen 460 írás!) Néhány beszédes példa: írt Katonáról egyebek mellett Arany János, Karinthy Frigyes, Horváth János, Lukács György, Lestár Péter, Hornyik János, Gyulai Pál, Jókai Mór, Beöthy Zsolt, Négyessy László. És verset írt róla Juhász Gyula és Sántha György.

A *Kecskeméti Lapok* közölte Hajnóczy *Katona-émlék* című írását 1930 elején a drámaíró születésének 100. évfordulója alkalmából. A megmaradt emléktárgyak száma kevés ugyan, de „többé-kevésbé hitelesek”, figyelmet érdemelnek. Például evőeszközök, Katona eredeti sírköve, apjának levelei, kéziratok, feljegyzései, a Hornyik-féle gyűjtemény Katona életrajzi adataival, az úgynevezett Geday-féle iratok a drámaíró kéziratával stb. És ami szintén nagyon becses, a költő tréfás vadásznaplója, valamint a *Jeruzsálem pusztulása* című drámájának a kézírata. Ugyancsak ebben a lapban látott napvilágot

a *Katona-kultuszunk* című írása. Az előzmények felsorolása után (Nagy István, Csányi János, Losonczy László) elismerően szól Horváth Döme szerepéről, akit „*irodalmi hajlamai egész hosszú életén végigkísértek*”. Ide sorolható az is, hogy az 1930-as áprilisi ünnepi közgyűlésen – az új síremlék felavatásakor – ő mondott zárszót. A helyi sajtó lelkesen számolt be a nagy eseményről.

Hajnóczy Iván szerkesztésében jelent meg – két évtized kihagyás után – a *Kecskeméti Katona József Kör Évkönyve az 1913–32. évről* című kiadvány, amelyben közzétette a *Hol írta Katona a Bánk bánt* című vitairatát. Ebben idézi Karacs Terézt, Katona budapesti házigazdájának a lányát, aki szerint a drámaíró „élt-halt a színészetért”, s aki azt állítja, hogy náluk írta a *Bánk bánt*. Hajnóczy ezt kétségbe vonta, és idézi Katonát: „*Íráom Kecskeméten, Jakab hava 2-ikán, 1819.*” És egy előbbi bejegyzést is idéz: „*Le ültem almafám tövébe hát*”, s „*Íráom Kecskeméthen, Jakab havának 30-ikán, 1815.*” (Az ellentmondásosnak tűnő, ám a valóságnak bizonyára megfelelő állítások és feljegyzések alapján Karacs Teréznek is, Hajnóczynak is igaza lehet, hiszen éveken át írta és átírta a drámát, miközben hol a fővárosban, hol pedig Kecskeméten tartózkodott.)

Ez a páratlan munkabírású férfiú a Katona József Kör elismert vezetőjeként nagyon sokat tett a halhatatlan drámaíró életének, főként kecskeméti napjainak jobb megismerése érdekében. Előadásaival, valamint különböző lapokban, évkönyvekben és iskolai értesítőkből közzétett írásaival. Írt sok egyéb mellett a Katona-ünnepélyek több évtizedes történetéről, a Bánk bán-házról, a dráma szövegének modernizálásáról, összeállította Katona bibliográfiáját, írt a Bartucz Lajos antropológus és Szabó Kálmán múzeológus által végzett országos figyelmet kiderített exhumálásról. Méltán írhatták róla már 1929-ben a *Kecskeméti Lapokban*, egyik tanulmányát ismertetve, hogy az „*örvendetes gyarapodását jelenti a Katona-irodalomnak*”. És nem véletlenül lett már 1925-ben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság választmányának tagja.

A fentieket figyelembe véve ma sem érthető, hogy 1933. július 5-én, amikor csaknem fél évszázados változó tartalmú és eredményű tevékenysége után a kör nagyobb rangot jelentő Katona József Társasággá alakult át, új alapszabállyal, miért távozott annak éléről Hajnóczy. S ugyanez mondható el Marton Sándorról is, az addigi elnökről. Különösen azt figyelembe véve, hogy az újonnan megválasztott elnök, dr. Kiss Endre főügyész a székfoglalójában ezt mondta róluk: „*Előbbre vitték a Katona-kultuszt, a kutatás terén irodalmi színvonalat biztosítottak.*” Megjegyezzük, hogy ez a fogalmazás, bármennyire elismerő és dicsérő is, egyáltalán nem méltó Katona szelleméhez és Hajnóczy igényes irodalmi munkásságához. A stílus („*kutatás terén*”, „*színvonalat biztosítottak*”) akár a későbbi „szocreál” korszak mozgalmi nyelvéhez is hasonlítható.

Hajnóczy Iván hosszú éveken át kapcsolatban állt Sántha György költővel is, akivel egy ideig közösen vezették a Katona József Kör. Bizonyára az ő lelkesen végzett Katona-kutatásai, a *Bánk bán*-téma iránt elhivatott szeretete is hozzájárult ahhoz, hogy Sántha György 1930-ban megírta a *Katona 1930* című versét. Ez a nagy erejű szép szonett kifejezi azt a hatást, amit Katona késői szellemi utódjaira tett. Íme a vers négy sora:

„Ő a megváltó, krisztusi magyar
A kárhozatsziklát felemelő,
Saját s fajtája sorsát görgető,
Első merész tavaszi zivatar.”

*

Említettük már Hajnóczy szellemi formálódásának színhelyét, az Eötvös-kollégiumot. Nos, minden bizonnyal ez az erjesztő és szellemi kalandokra ösztönző légkör okozhatta, hogy egészen fiatalon, huszonkét esztendő korában Budapesten megjelent az első kötete 1905-ben, *Szentjóni Szabó László élete és munkái* címmel. A szerző tanulmányában a felvilágosodás korában élt, ígéretes tehetségű és tragikus sorsú, fiatalon, huszonnyolc esztendő korában elhunyt költő, író életét és munkásságát igyekszik bemutatni. Szentjóni erdélyi református családból származott, Debrecenben végezte tanulmányait, ahol a tekintélyes Hatvani István irányítása mellett bölcsészetet, latin és görög nyelvet, valamint filozófiát, földrajzot és régészetet tanult. Kezdetben a Kazinczy és Batsányi által szerkesztett *Múzeumban* verseket írt. Hajnóczy kiemeli irodalomszervező szerepét, hatását, s azt, hogy ebben Kazinczy mennyire hatással volt rá. Miközben Nagybányán tanárkodott, csatlakozott a Kazinczy Ferenc által elindított új folyóirathoz, az *Orpheushoz*.

Ezzel kapcsolatban figyelmet érdemel Hajnóczynak az az észrevétele, hogy „Kazinczynak egészen nyugati, válogatosabb ízlése nem tudott megbarátkozni Batsányinak magyaros irányba haladó szempontjaival”. Szentjóni ezért csatlakozott hozzá, vele értve egyet.

*

A Szentjóni-tanulmány után két esztendővel Iglón 1907-ben kiadták a *Magyar költők a Szepességben* című könyvét. Miután szép Szepességnek nevezi a tájat, ősei földjét, leszögezi, hogy hazánkban kevés vidék olyan gazdag irodalmi emlékekben, mint ez a vármegye, ahol, mint mondja, minden korban, korszakban tevékenykedtek jeles írók. És bár sokszor nem magyar nyelvű, de igaz magyar érzelmű lakossága szívesen látta az alkotókat a határai között. A mohácsi vész után az első magyar költő Silvester János, „akinek élete típusa a magyar reformátorokénak”. Külföldi egyetemeken megragadja a kor forrongó eszméje, a hitnek és az egyháznak megtisztítása volt a célja. S ez kihat egész további életére. Hazatérése után dunántúli főurak udvarában szolgálva Sárváron írta (és maga nyomtatta ki) az első magyar Újtestamentumot. Hajnóczy értéssel és lelkesedéssel fogalmazva értékeli a tettet: „Amely költői lelkének is megkapó bizonyosságait adja”. Megvetette a magyar időmértékes verselés alapjait, szeretettel említette ugyanakkor a népdalokat és a szerelmi költészetet jelentő virágénekeket.

Hajnóczy ifjúkori művei tudományos szempontból nem jelentősek, ám mégis figyelmet érdemelnek, több okból is: például, hogy Hajnóczy Iván kiterjedt érdeklődési körét jól jelzik, és egyben sokoldalúságát is persze. Kiegészítésül e fejezethez kívánczok, hogy megemlítsük, Hajnóczy, a kecskeméti sokoldalú tudós tanár egyéb igényesebb, nívósabb – főként Katona-írásaira gondolunk – írásai mellett szinte egyetlen percre sem szűnt meg jelen lenni a korabeli szellemi életben. Cikkek tömegét jelentette meg a húszas-harmincas években.

Az *Apokriták kódexeinkben az Irodalomtörténet* című folyóiratban jelent meg. Írt Arany János *Buda halála* című művéről. Lefordította franciára Sándor István *La ville Kecskemét* című városismertető munkáját. És amikor 1930-ban napvilágot látott Liszka Bélának a kecskeméti színház és színészet múltjáról szóló tanulmánya, ő írt hozzá kiegészítő szöveget. Ez külön lenyomatként 1930-ban megjelent a Katona-emlékkönyvben. Írt Hajnóczy különféle lapokban, kiadványokban recenziót, vitairatot, jegyzetet. Például a görög betűs házasságkötő formáról, Bugac és Monostor múltjáról stb. A fentiekhez azt kell hozzátennünk még, hogy ez a kivételes tehetségű tudós, pedagógus, irodalomtörténész a szellemi mozgásterét tekintve nem nyugodott sohasem, a tartalmas gondolkodás és előremutató cselekvés jó szervezőkészséggel párosult nála a jó ügyek érdekében. Írt iskolatörténetet,

érdekes könyvet az úgynevezett Taylor-gyorsírásról, feldolgozta és közreadta a kecskeméti görögység történetét. Ez utóbbival kapcsolatban szinte kényszerű kötelesség idézni Moravcsik Gyulát: „tanulmányának értékét növeli az a tény, hogy a kecskeméti egyházközség egyike a legrégebb magyarországi görög településnek”.

*

E tanulmány végére jogosan idekívánczik a kérdés, ki volt valójában ez az érdekes sorsú, sok szempontból ellentmondásos ember, aki belecöppent a hírös város változó értékű, színvonalú, de mégis felfelé ívelő szellemi életébe, aki több mint két évtizedes tündöklés után szinte jeltelenül és üzenet nélkül távozott, vált meg sikereinek színterétől? Ki is volt valójában ő?

Szerintünk Hajnóczy Iván akarva-akaratlan azok sorsára jutott, akiknek az életét elszántan vizsgálta. Nézzük szép sorjában: ő is sikeresnek mondhatta magát sokáig, mint Szentjóni vagy Kazinczy. Ugyanolyan családottá vált, mint Dayka Gábor vagy Csokonai. Tulajdonképpen ő is álmódzó volt, mint a legendás életű Sylvester János, valamint Balassi Bálint és Szenci Molnár Albert. Ami viszont Katona Józseftől – a tehetség mértékétől függetlenül – megkülönbözteti, az, hogy Katona a szülővárosában talált végül sokak által vitatott igazi otthonra, míg Hajnóczy megannyi harca, munkája, eredményes tevékenysége után is a mai napig érthetetlen, megmagyarázhatatlan okok miatt Ausztriában, Dél- és Észak-Amerikában fejezte be az életét, számunkra ismeretlen körülmények között. A Kecskeméten eltöltött négy évtized alatt fáradhatatlanul dolgozott. Hivatásának élő, a nemzet érdekeit, a haladást szem előtt tartó, a műveltséget, tudást, szakértelmet gazdagító, segítő szándékú, igaz ember volt, sokak elismerésétől és dicsérő szavaitól övezve teltek itteni évei.

Az igazgatói teendők mellett tanított idegen nyelveket és magyart, földrajzot, valamint gyorsírást, gépírást, jogi ismereteket, közgazdaságtant. Így utólag nézve is lenyűgöző a munkabírása, a sokoldalúsága és az elhivatottsága. Az igazgatóságon és tanításon kívül különböző fórumokon sok-sok előadást tartott, például budapesti és szegedi tudományos tanácskozásokon is. Tóth László az egyik írásában a polgármester fáradozásainak hű segítőjeként említi.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság választmányi tagja volt, az általa szorgalmazott és alapított gyorsíró körnek az elnöke. A Magyar Gyorsírók Egyesületének tagja, a Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének alelnöke, az Országos Ipari és Oktatási Tanács tagja volt.

És a város hivatalos fordítója, tolmács, egyházi tanácsos, felügyelőbizottsági tag volt, valamint részt vett a levéltár szakszerű rendezésében, s gyakran hasznos javaslatokkal állt elő. Például, hogy helyezzenek el emléktáblát annak az épületnek a falán, ahol Petőfi iskolába járt, gyűjtést javasolt egy Jókai-emléktábla elhelyezéséhez. Továbbá művészeti szabadegyetem szervezését kezdeményezte, amelynek egyik előadója volt.

Érdeklődési körének, műveltségének sokoldalúságára néhány példa. Sok-sok egyéb mellett előadást tartott – természetesen Katonán és *Bánk bán*on kívül – az olasz reneszánszról, a szepességi százszok múltjáról, a százéves kecskeméti könyvnyomtatásról, a helybeli színészet történetéről. Már 1913-ban előadó volt Szegeden és Kecskeméten az etnográfusok vándorgyűlésén. Azt írta 1927-ben az iskolája évkönyvébe, hogy „mindenki annyi embert ér, ahány nyelvet beszél”. Nos, őrá ez nemcsak érvényes volt, de be is igazolódott. Messziről jött ide, ahol gyökeret vert, olyat és annyit alkotott, amire a ma emberének is érdemes figyelni. Mert aki ezt a gyönyörű életutat így utólag végigkíséri – legalábbis a Kecskeméttől való elválásig –, az a maga javára is kedvet, erőt kap a további szellemi munkálkodáshoz. Azt vallotta, hogy „a tudományban semmilyen részletkérdés nem felesleges”.

Tegyük hozzá, hogy ez Hajnóczy pedagógiai, kutatói, közéleti és egyéb munkájára is tökéletesen helytálló és jellemző.

*

Két világ: addigi és későbbi élete, élettere között 1946. június 11-ével keletkezett, Tóth Lászlóhoz írt levelében kaptak tőle üzenetet utoljára szeretett városában, ahol nemcsak befogadták és értékeinek méltó elismerésével (miniszteri kitüntetés, díszpolgárság, rangot adó társadalmi megbízatások) jutalmazták, de ma is ébren tartják az emlékét. És remélhetőleg a jövőben is.

Íme a kecskeméti levéltár egy szövege: „*Kedves Laci! A külföldi postaforgalom megnyíltával ezúttal negyedszer próbálok levél útján kapcsolatot találni veled! A nyilas és náci hatóságok családommal együtt több részletben eltoltak bennünket. Eddig többszöri kérelmezés dacára nem engedtek innen hazautazni. Tavaszra talán hazakerülhetünk. Kérlek küldj vagy küldess valakivel értesítést. Otthon mit várhatunk lakás, egzisztencia dolgában? Könyvtárban, levéltárban, vagy valamelyik vállalatnál találhatnék-e munka- és létlehetőséget? Vorurlberg, 1946. jún. 11.*”

Sajnos nem tudjuk, s bizonyára már nem is fogjuk megtudni, hogy kapott-e választ, üzenetet a kérő levelére.

Végül a legutolsó jelzés Amerikából érkezett, fél évszázaddal később. Hajnóczy Iván ott élő leánya írt dr. Orosz László irodalomtörténésznek Kecskemétre. A levél teljes szövege figyelmet érdemel: „*Kedves László! Engedje meg, hogy így szólítsam. Szeretném végtelen hálással megköszönni azt a nagy ajándékot és örömet, amelyet nekem szerzett a Katona József Társaság Évkönyvének megküldésével. Nagyon értékes, szép munka, szívből gratulállok úgy Magának, mint a többi lelkes, tudós közreműködőnek. Bár édesapám is megérhette és olvashatta volna, ő szívében soha nem szakadt el Kecskeméttől. Kérem szépen, tolmácsolja hálás köszönetemet Fehér Sándornak jóleső megemlékezéséért. Meleg köszönetemet küldöm úgy Magának László, mint mindazoknak, akik Édesapámra még emlékeznek. Csuka Gerőné. Los Angeles 1992. I. 28.*”

Ez a korrekt, nemes lélekre és kiváló ízlésre valló, szépen fogalmazott levél nem születhetett volna meg a Kecskeméten élő Katona Piroska jóindulatú közreműködése nélkül. Ő ugyanis élete végéig tartotta a kapcsolatot Hajnóczy leányával. Nagy kár, hogy mindazt, amit a tudós tanár, irodalomtörténész utolsó évtizedeiről kapcsolatai által tudott, magával vitte a sírba.

Irodalom

Heltai Nándor: *A Katona József Társaság száz éve (1891–1991)*. A Katona József Társaság Évkönyve, Kecskemét, 1991

Orosz László: *Kecskemét irodalmi öröksége*. Kecskeméti Füzetek 2. Szerk.: Szekér Endre, Kecskemét, 1992

Joszt Ferenc: *A kecskeméti középiskolák története*. A Kecskeméti Közlöny Évkönyve, 1928

Váry István: *Emlékezzünk régiokról* (1938)

Horák Béla: *Bugacpuszta idegenforgalma* (Kecskemét, 1999)

Dr. Balástfalvi Kiss Barnabás: *Kecskemét múltja és jelene rövid vázlatban* (Kecskemét, 1939)

Heltai Nándor: *Tóth László hírlapíró és szerkesztő* (Kecskemét, 2000)

Nevezetes emberek Bács-Kiskunban (Kecskemét, 1971. Szerk.: Fenyvesiné Góhér Anna)
A Kecskeméti Közlöny Naptára 1931
A Katona József Társaság Jubileumi Évkönyve (1891–1970). (Szerk.: Orosz László, Kecskemét, 1971)
Magyar Nyelv (XXIV–XXV) 1930
A Kecskeméti Katona József Kör (1905–1912) kettős ciklusának évkönyve (Kecskemét, 1914. Szerk.: Marton Sándor)
Magyar Irodalmi Lexikon (Bp. 1926. Szerk.: Ványi Ferenc)
Révai Nagy Lexikon XX. kötet
Kecskemét th. Város négyévfolyamú Felsőkereskedelmi Iskolájának XII. évi értesítője az 1928–29-es iskolai évről
Kecskeméti Lapok 1930. nov. 13.

Fazont adni egy színháznak

Bagó Bertalannal beszélget Ménesi Gábor

– Már egyeztettük a mai beszélgetés időpontját, amikor Márta István sajtótájékoztatóján – amelyen az általa vezetett teátrum következő évadjának műsortervét ismertette – kiderült, hogy az Új Színházhoz szerződés. Miért tartod fontosnak rendezőként a társulathoz tartozást?

– Tizenhárom éven keresztül tevékenykedtem a zalaegerszegi színházban, és meggyőződésem, hogy a színház lényegéhez tartozik a társulatban gondolkodás. Az utóbbi két évben, amióta eljöttem Zalaegerszegről, sok helyen megfordultam. Nagyon jó érzés, hogy hívnak, és különböző habitusú és gondolkodású művészekkel dolgozhatok együtt. Tavaly rendeztem az Új Színházban egy darabot, *A szív bűneit*, megszeretett engem a társulat, én is őket. Márta István vetette fel, hogy mi lenne, ha egy évadra a színházhoz szerződnék, és kipróbálnánk, hogyan tudunk hosszabb távon együtt dolgozni. Örömmel mondtam igent, hiszen nagyon jó és erős társulatnak tartom az Új Színház csapatát. Úgy látom, a vezetésben megvan a koncepcióváltás szándéka, és szeretnének az eddigitől némileg eltérő felfogásban dolgozni. Mindig érdekelt az a folyamat, melynek során az ember társulatot épít, koncepciót alakít ki, „fazont ad” egy színháznak, ezért is megtisztelő számomra, hogy Márta István és Szikora János azt szeretnék, hogy társuk legyek ebben a munkában.

– Feltételezem, hogy éppen ez, vagyis a társulatépítés és a koncepció kialakításának szándéka motivált Zalaegerszegen is, ahol – mint említetted – több mint egy évtizedet töltöttél, előbb a színház főrendezője, majd művészeti vezetője voltál. Hogyan látod, hová jutottatok, mit sikerült elérned ez idő alatt?

– A legfontosabbnak azt tartom, hogy egy nagyon erős társulatot sikerült kiépítenünk, amellyel jó szellemiségű, magas színvonalú előadásokat hoztunk létre. Büszke vagyok arra is, hogy nem ürült ki a színház, sőt, éppen ellenkezőleg, sikerült jelentősen növelnünk a nézőszámot. Számomra pedig a felnőtté válást jelentette a Zalaegerszegen eltöltött időszak, hiszen lépésről lépésre felépíthettem a saját egyéniségemet és világot, amelyből ma is élek.

– Művészeti vezetőként koncepciód egyik alapeleme az volt, hogy a színház minden évadban műsorra tűzzön legalább egy kortárs magyar darabot, miközben ez – ismerjük be – nem kis kockázatot jelent.

– Egy színház akkor válik élővé, ha kortárs szerzők darabjait is műsorra tűzi, mégpedig a nagyszínpadon. Valóban vannak, akik kockázatot látnak ebben,

és attól tartanak, hogy kiürül a nézőtér, ha mai magyar drámát mutatunk be. Ők többnyire valami lila művészkedést sejtenek mögötte. Pedig szó sincs erről. Zalaegerszegen mindig nagy érdeklődés mellett játszottuk a kortárs műveket. Tasnádi István *Tranzitja* például annyira népszerű volt, hogy fan clubok alakultak, és voltak olyan fiatalok, akik legalább hússzor vagy harmincszor nézték meg az előadást.

– *Tasnádi István nevét említed, aki Zalaegerszegen állandó alkotótársad volt. Hogyan dolgoztatok együtt?*

– Többféleképpen is dolgoztunk. Egyik alkalommal a Színházművészeti Egyetemen találtunk egy osztályt, és István rájuk írta a darabot. Máskor pedig megkértem, hogy írjon egy darabot kifejezetten a zalaegerszegi színház számára, amiből ősbemutató lehet. Beszélgettünk a témáról, és összeraktuk az alap gondolatot, majd írt valamit, újból összeültünk, megbeszéltük, min kellene változtatni. Amikor formát öntött az anyag, elkezdtem próbálni, István többször lejött, s ha kellett, írt hozzá. Tőle és Bereményi Gézától tudom, hogy megkönnyíti a drámaíró helyzetét, ha látja maga előtt, kik azok a színészek, akik eljátsszák a darabot, ugyanis ezáltal személyesebbé válik a történet.

– *Bereményi Gézához ugyancsak régi barátság fűz. Vele miért inspiráló a közös munka?*

– Valóban nagyon régóta ismerjük egymást. Hasonlóan gondolkodunk a színházról, hasonló az ízlésünk, bár Géza egészen másfajta stílusban dolgozik, és másfajta előadásokat rendez, mint én, de a kiindulási pontunk alapvetően közös.

– *Közösen pályáztátok meg a Magyar Színház vezetését is. Miért?*

– Azt gondoltuk, hogy Budapesten lenne igény egy olyan teátrumra, amely kifejezetten magyar darabokat – kortárs szerzők műveit és újrafordított, újraértelmezett klasszikusokat egyaránt – mutatna be, és reprezentálná a magyar dráma és színházi gondolkodás pillanatnyi állapotát. Szép elképzelés lett volna, de sajnos nem valósult meg, mert nem kaptunk rá felhatalmazást.

– *Visszatérve Zalaegerszegre, művészeti vezetőként is folyamatosan rendeztél. Mi vezet általában a saját rendezéshez? Egyszóval hogyan választasz darabot?*

– Tudatos elhatározás, hogy keveset rendezek a saját színházamban, általában egy nagyszínházi produkciót és egy stúdióelőadást hozok létre egy évadban. Mindenképpen tekintettel kell lenni a műsortervre, a választott darabnak bele kell illeszkednie az adott évad koncepciójába. Ugyancsak fontos szempont a darabválasztás során, hogy a szerepeket ki tudjam osztani társulaton belül. Mindehhez pedig hozzáteszem a saját személyiségemet, mindazt, ami a lelkemet nyomja és kikíváncozik belőlem.

– *Minden bizonnyal a Hevesi Sándor Színház népszínházi jellegéből adódott – miként az vidéken általában szokás –, hogy különböző műfajú előadásokat mutattatok be, és te magad is rendeztél zenés darabokat, operettet és musicalt is. Mi tette számodra izgalmassá a szóban forgó műfajokat?*

– Életemben egyszer rendeztem operettet – a *Mária főhadnagy*ot az Operettszínházban –, musicalt több alkalommal is. Mindig felmerült bennem valamilyen gondolat, amit szerettem volna megfogalmazni a színpadon. Olyan stílusban csináltam meg az előadást, olyan világot álmódtam a színpadra, amelynek segítségével megmutathattam az életem valamely szegmensét, akár a politikai nézetemet és a társadalommal kapcsolatos véleményemet is. Amikor a *West Side Story*t rendeztem az Operettszínházban, olyan színpadi nyelvet alkalmaztam, amely az akkori érzelmeimből és gondolataimból fakadt. A *Hegedűs a háztetőn* rendezésekor pedig elsősorban az foglalkoztatott, hogy mi történik, ha egy embernek egyik pillanatról a másikra el kell hagynia a hazáját. Másrészt a közönségnevelés szándékát is fontosnak tartom. Meggyőződésem, hogy ha azok a nézők, akik a szórakoztató műfajokat kedvelik, igényes színpadi megoldásokat fedeznek fel és gondolatébresztő kérdésekkel találkoznak egy-egy operettben vagy musicalben, akkor ezeket más előadásokban is keresni fogják, és az sem kizárt, hogy a *III. Richárd*ot is megnézik. Olyan ez, mint amikor a keserű pirulát ostyába vagy cukorba csomagolva adjuk oda a gyerekeknek, aki észre sem veszi, hogy megette, de előbb-utóbb rájön az ízére. Véleményem szerint a színvonal nem műfaj kérdése, egyáltalán nem mindegy, hogy az úgynevezett könnyű műfajokat milyen minőségben állítjuk elő.

– *Ha már a zenés műfajoknál tartunk, ritkán fordult elő, hogy kétszer is megrendezted ugyanazt a darabot, a Hairt azonban két alkalommal is színpadra állítottad: először Szolnokon, majd nemrégiben a Szegedi Szabadtéri Játékokon. Mi ennek az oka?*

– Valóban így történt, de ne felejtsd el, hogy tizenhárom év telt el a két bemutató között! Kesselyák Gergely, a Szegedi Szabadtéri Játékok művészeti vezetője emlékezett a szolnoki előadásra, és felkért bennünket, Bereményi Gézára és engem, hogy írjunk egy új darabot az alapanyagból. Amikor elvállaltam a munkát, valójában ehhez lett volna kedvem. Nem az volt a szándékom, hogy „lemásoljam” a szolnoki előadást, hanem újra akartam fogalmazni a musicalt, beépítve aktuális tapasztalatainkat, a békével és a háborúellenességgel kapcsolatos gondolatainkat. Hozzá is láttunk a munkához, ám szerzői jogi akadályokba ütköztünk, ugyanis nem kaptunk engedélyt az átdolgozáshoz, csupán a két meglévő szövegekönvből választhattunk. Mivel már igent mondtam a felkérésre, mégiscsak vállalkoztam arra, hogy létrehozunk egy olyan produkciót, amely sok tekintetben a szolnokira emlékeztet. Nem azt csináltam meg, ami igazán foglalkoztatott, ezzel együtt teljes mértékben vállalom a szegedi előadást.

– *Milyen kihívást jelentett számodra a szegedi szabadtéri monumentális tere?*

– Szeretem a nagy formákat, nem volt nehéz alkalmazkodnom az ottani közeghez. Szívesen dolgozom stúdióban és monumentális térben egyaránt. Az sokkal inkább kihívást jelentett, hogy több mint négyezer ember szórakoztatásáról kellett gondoskodnunk. A *Hairt* hatszor játszottuk – valamennyi előadás telt házzal ment le –, és úgy vélem, sikerült egy látványos, népszerű produkciót létrehozni.

– *Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy egy színházi rendezőnek pályája egyik legnagyobb kihívása Shakespeare-rel szembenézni, apóriáit, dramaturgiáját, színházkon-*

cepcióját a mai kor számára érvényes módon megközelíteni. Nyíregyházán rendezted meg a Rómeó és Júliát, azt megelőzően pedig Zalaegerszegen a III. Richárdot és a Hamletet. Számodra miért voltak fontosak az említett munkák?

– Shakespeare-rel találkozni valóban csodálatos élmény. Mindig meglep; miközben azt hiszem, mindent tudok róla, mindig újabb arcát mutatja felém. Nem mond el mindent, csupán leveri a cölöpöket, nem hagy vízbe fulladni, egyikről a másikra lépve tudsz előrehaladni, hogy téged is élni, mert nem féltékeny, az anyaga pedig rettentően erős. Azért is nyúlhattam Shakespeare-hez, mert rendelkezésemre állt egy komoly társulat, amellyel előadhattuk az említett drámákat. Van jó néhány darab, amit be lehet mutatni egy épülő, formálódó társulattal, ahhoz azonban, hogy egy színház Shakespeare-t – vagy akár Csehovot – játsszon, rendkívül erős, összeszokott, érett játékkal bíró társulat szükséges. Először a *III. Richárdot* rendeztem Zalaegerszegen, a címszerepet egy nagyon érdekes és tehetséges fiatal sráca, Szemenyei Jánosra osztottam, és az is egyértelmű volt, hogy a többi szerepet is ki tudom osztani a társulaton belül. Egy évvel később megcsináltam a *Hamletet*, amelynek címszerepét Nagy Péter kapta meg – aki Buckinghamet játszotta a *III. Richárdban* –, Szemenyei pedig Horatióként tűnt fel a színpadon. Az sem volt véletlen, hogy Rómeó szerepét ugyancsak Nagy Péter formálta meg Nyíregyházán. Ily módon a három Shakespeare-előadás egymásra épült.

– Jó ideje dolgozol ugyanazokkal a művészekkel, a már említett Nagy Péter és Szemenyei János mellett Holecskó Orsolya, Ligeti Kovács Judit, Ilyés Róbert és Szegezdi Róbert jut hirtelen eszembe, de hosszan sorolhatnánk még azokat a színészeket, akiknek a neve szinte valamennyi általad rendezett darab színlapján felbukkan. Milyen színészi felfogást, attitűdöt képvisel az a művész, akivel jól és eredményesen tudsz együtt dolgozni és gondolkodni?

– Azokkal a színészekkel dolgozom szívesen, akik teljes mértékben nyitottak, nagy kedvvel játszanak, nem prekonceptióval érkeznek a próbákra, hanem arra kíváncsiak, mit tudunk közösen létrehozni. Ha mernek kockáztatni és van kedvük játszani, az engem is inspirál, és ha mindez együtt van, akkor bármi lehetséges.

– Pályádat magad is színészként kezdted. Nagyon érdekel, hogyan viszonyul egymáshoz a színészi és a rendezői attitűd. Másképp instruálja-e színészeit az a rendező, aki maga is színészi előképzettséggel rendelkezik, illetőleg fordítva: másként játszottál-e a színpadon, amikor már néhány rendezésen túl voltál?

– Minden rendezőnek játszania kell a színpadon ahhoz, hogy képes legyen belülről átélni, ami ott történik. Számomra is nagyon fontos a színészi tapasztalat, sokkal többet tudok ezáltal, jobban megértem a színészek nyelvét, és magam is könnyebben le tudom fordítani konkrét instrukciókra azokat a vágyakat, elképzeléseket, amelyek az adott darabban kapcsolatban megfogalmazódnak bennem. Amikor színészként vagyok jelen a színpadon, teljesen alávetem magam a rendező instrukcióinak, nyitott vagyok, és arra törekszem, hogy úgy játsszak, ahogy magam is elvárom a saját színészeimtől.

– Az 1980-as években jártál a Színművészeti Főiskolára. Hogyan emlékszel azokra az évekre? Mit tanultál a főiskolán?

– A legtöbbet osztályfőnökömtől, Szinetár Miklóstól tanultam, aki európai gondolkodású ember, és a világ kulturális sokszínűségét csempészte be az iskola falai közé. Tudását mindenféle görcs és nagyképűség nélkül, rendkívül szerényen adta át. Rengeteget tanultam tőle világlátásban és ízlésben is.

– A főiskola utáni első állomás a Nemzeti Színház volt.

– Sőt, már főiskolásként odamentem gyakorolatra. Akkor Kerényi Imre és Vámos László irányította a színházat. Szerepeltem a *János királyban* és több más előadásban, közlőrlől láthattam, hogyan játszanak a nagyok, elsősorban Sinkovits Imre. Viszonylag sokat játszottam én is, de igazán nagy feladatot, ami által jobban megmutathattam volna magam, nem kaptam.

– Legalábbis mindaddig, amíg nem találkoztál Ruszt Józseffel.

– Ruszt Zalaegerszegről érkezett, és mindössze egy évadot töltött Pesten. Rám osztotta a *Vidravas* egyik szerepét, majd Csongort is megkaptam, amit végül nem csináltunk meg a Nemzetiben. Amikor Ruszt Szegedre szerződött, lehívott vendégnek, és Háy Gyula *Mohács* című darabjában eljátszottam II. Lajost. Éreztem, hogy ilyen munkákra van szükségem, és mivel a Nemzetiben az előttem végzett, tehetséges színészek, Funtek Frigyes, Hirtling István, Mácsai Pál, Bubik István és Rubold Ödön mögött csupán másodhegedűs lehettem, a következő évadban Szegedre szerződtem.

– Mit tanultál Rusztól?

– Őt tekintem mesteremnek, mindent tőle tanultam, amit a színházról tudni lehet. Amikor a rendezői pályán elindult, Magyarországon többfajta stílus létezett, de két színházi iskola hatása mutatkozott nagyon erősnek. Az egyik a Strehler-féle, melyet Zsámbéki Gábor és Székely Gábor követett, a másik pedig a Grotowskira és a lengyel színházra alapozó alternatív irányvonal, amelyből Paál István és Ruszt József megteremtette saját színházi nyelvét. Volt olyan időszak, amikor Ruszt egyszerre tevékenykedett az Egyetemi Színpadon és a debreceni színházban, majd pedig Kecskemétre került mint főrendező, ahol a kétféle törekvés vegyítéséből hozta létre nagy előadásait, melyekben a könyörtelenség és a szakralitás egyszerre volt jelen. Magyarországon erre korábban nem volt példa, ő az egyetlen atyamestere az említett színházi gondolkodásnak. A könyörtelenség úgy értendő, hogy a színész által kell eljuttatni valamit a nézőhöz, vagyis az kerül középpontba, ami a színésszel történik előadás közben. Nekem is az a mániám, hogy mikroszkóp alá helyezem az embert, akit persze nem realista vagy naturalista módon kell szemlélni, hanem a játéktechnikán keresztül, amelynek segítségével a színész felkelti azt az érzetet a befogadóban, hogy benne történnek meg a dolgok. Ezt is Rusztól tanultam. Van egy híres kínai mondás, amely valahogy így szól: Ne a mestert kövesd, hanem azt, amit a mester követett! Jóska mindig azt mondta, hogy ne legyek epigon, soha ne utánozzam őt, sőt, egy idő után tagadjam meg a mesteremet, és építsem fel a saját világotomat.

– *Nem sokkal később kiváltak a szegedi színházból, és megalapították a Független Színpadot.*

– Huszonvalahányan váltunk ki akkor. Azok az emberek, akiket Jóska vitt le Szegedre, kivétel nélkül elhagyták a társulatot. 1989-et írtunk, benne volt a levegőben a függetlenség iránti vágy, Romániában akkor zajlott a forradalom. Megfogalmazódott bennünk is annak igénye, hogy lerázzuk magunkról a régi, poshadt struktúrát. Először azt szerettük volna elérni, hogy Jóska legyen az igazgató, ám ez nem valósult meg. Ennek ellenére – mondván, hogy nem hözön-geni, hanem dolgozni akarunk – megcsináltunk két nagy sikerű előadást a JATE Klubban. A *Rómeó és Júliát* – amelyben Rómeó szerepét kaptam meg – egy üres térben játszottuk, ami komoly hatást váltott ki országszerte. Pesten is előadtuk az Almássy téren és a Katona József Színházban. Ezt követően jöttünk el Szegedről, és megalapítottuk a Független Színpadot. Megkaptuk a GANZ művelődési házá-nak egyik helyiségét – ez volt a híres-hírhedt Fekete Lyuk, a nyolcvanas évek egyik meghatározó alternatív találkozóhelye –, és három-négy éven keresztül ott csináltuk a színházat. Szó szerint a földön ültünk, semmink nem volt, egy fillér nélkül dolgoztunk.

– *Viszont Vass Éva és Gábor Miklós is csatlakozott a Független Színpad társulatához, ami nem kis dolog volt. Gábor Miklós rendezett is téged az Oidipusz királyban. Milyen volt a közös munka? Milyen volt őt közelről figyelni?*

– Gábor Miklóst a mai napig nagyra tartom. Végtelenül intelligens, nagyfor-mátumú színész volt, aki szerintem akkor is színészként gondolkodott, amikor rendezett. Nemcsak beszélt a színészetéről, hanem világosan meg is tudta mutat-ni, amiről beszélt. Pontosan úgy játszott, ahogy gondolkodott a színházról és a színjátszásról, mert tökéletes egységben volt önmagával és a színészetével. Gyémántagyú ember volt, aki kristálytisztán játszott, minden hangsúlya és mozdulata a helyén volt. Megtanultam tőle, egyebek mellett, hogyan kell szere-pet építeni, és hogyan kell beszélni a színpadon. Mivel nem volt külön öltöző, mindig együtt voltunk valamennyien – Gábor Miklós, Vass Éva, Ruszt József, Avar István, aki tanárom volt a főiskolán, és mi, fiatalabbak –, ittuk az Unicumot, beszélgettünk az élet nagy kérdéseiről és szakmai problémákról. Felejthetetlen pillanatok voltak.

– *A Független Színpadon több fontos előadásban szerepeltél, rendezőként is ott mutat-koztál be egy Márton László-darabbal, majd Nigel Williams Az ötödik KÁ című művét állítottad színpadra, s azt követte Mrozek Vatzlav című darabja. Mikor ébredt fel benned a rendezés iránti igény?*

– Ezt nehéz utólag rekonstruálni, de nem egyik napról a másikra jött. Voltaképpen mindig a rendezés érdekelt, már a főiskolán is rendezni akartam, ugyanis az előadások létrejöttének folyamata izgatott. Inkább rendező vagyok, mint színész, a lelkemhez és alkatomhoz a rendezés áll közelebb. Amikor annak idején befejeztük a Független Színpadot, Budapest hat színházába hívtak, de egyik helyre sem mentem, mert tudatosan választani akartam a színészet és a rendezés között.

– És az utóbbi mellett döntöttél.
– Igen, abszolút tudatos döntés volt. Talán egy nagy színészi karrierről mondtam le, de húztam egy cezúrát, és onnantól kezdve a rendezést helyeztem előtérbe. Egy pillanatig sem bántam meg.

– Ráadásul nemcsak színházban rendeztél, hanem filmet is készítettél, Vadászat angolokra címmel, amelynek forgatókönyve Csaplár Vilmos regényére épül. Ez csupán kitérő volt, vagy valamiért vonz a film műfaja?

– Egyáltalán nem kitérő volt, szeretnék még filmet csinálni, ha adódik rá lehetőségem, de sajnos nagyon drága műfaj. Elsősorban azért vonzott a film, mert nagyon erős kifejezési módja a rendező személyiségének, különösen akkor, ha ő maga írja a forgatókönyvet is. A film megörökít egy pillanatot, amely örökre megmarad. Ezzel szemben a színház illékony, miként egy kellemes séta, egy jó vacsora vagy egy szép dal, csupán az emlékeinkben él tovább.

– Visszatérve a színházi munkákra, jelenleg Kecskeméten dolgozol, ahol a Bánk bán próbafolyamata zajlik. Hogyan adódott a lehetőség, hogy színpadra állítsd Katona József klasszikus darabját? Melyek számodra a Bánk bán alapvető kérdései?

– Cseke Péter keresett meg, és megkérdezte, lenne-e kedvem egy könnyedebb, mai nyelvhez közelített szövegváltozatban megrendezni a darabot. Szomorúan vettem tudomásul, hogy ma már nem érdemes az eredeti nyelven előadni a *Bánk bánt*, de ha a nézők közül néhányan az előadás után kedvet kapnak, és elolvassák a drámát, akkor már megérte. Pontosan emlékszem a pillanatra – tizenöt éves lehettem –, amikor *Az ember tragédiáját* először láttam a Madách Színházban. Bár nem volt erős előadás, mégis akkor döbrentem rá, hogy rettenetesen nagy mű, erősen hatott rám a szavak ereje, és azt követően kezdtem el olvasni. Szóval, érdekelni kezdett a *Bánk bán* rendezése, és elképzelttem egy nagyon furcsa, osztott teret, amelyben paralel módon játszódnak a jelenetek, miközben egymásba kapcsolódnak. Megpróbálok természetessé tenni a darabot, igyekszem megszabadítani azoktól a maníroktól és túlzásoktól, amelyek a közel két évszázad alatt ráakódtak. Igazi és természetes szenvedélyeket, valóságos érzelmeket szeretnék látni a színpadon, hiszen ettől kezd el működni maga a mű, és rájövünk, milyen jó is ez a dráma, mennyire fontos dolgokat mond el az emberi szenvedélyről. A darab egyik lényegi kérdése, hogy Bánk, az ország vezetésének második embere, segít-e az ország krízisének megoldásában. Jellemző módon csak akkor látja élesen az emberek gondjait, amikor maga is súlyos magánéleti problémával küzd. Engem mindig érdekelt a magánélet, a közélet és a társadalom viszonya, de sohasem aktuálpolitikai nézőpontból, sokkal inkább az ember felől, aki benne él a társadalomban. Felmerül a kérdés, hogy milyen szinten vesz részt a társadalomban, ő mint személyes individuum mennyire fontos a társadalomnak, milyen mértékben akar hatni a társadalomra, és hol húzódik a határa annak, hogy hathat a társadalomra? Ezek kivétel nélkül olyan kérdések, amelyeket a darab újabb bemutatója kapcsán fel kell vetni.

– Több korábbi rendezésedben is középpontba kerül a hatalom mechanizmusa, valamint a történelem által formált személyiség (és ezzel együtt az egyén által formált történelem) felmutatása. Jó példa erre a Caligula helytartója kecskeméti bemutatója. Milyen új szempontokat fedezettél fel Székely János klasszikus darabjában?

– Korábban úgy értelmezték a drámát, hogy a két főszereplő, Petronius, a római helytartó és Barakiás, a zsidó főpap megalkuszik, mintha meg sem érintené őket a nagypolitika. Én más felfogásban rendeztem meg a darabot, és arra a folyamatra helyeztem a hangsúlyt, melynek során Petronius rádöbben, hogy az a diktatúra, amelyet addig teljes odaadással kiszolgált, voltaképpen talmi és önmagát pusztítja el. Hasonló folyamat ez, mint amikor a damaszkuszi keresztútnál Saulusból Paulus lesz.

– Alapvetően vitadrámáról van szó, amelyben történelem- és morálfilozófiai eszmék és elvek ütköznek, miközben a főhős belső vívódásának tanúi lehetünk, annak a gyötrődésnek, amin Petronius keresztülmegy, amíg meghozza döntését. Ezt a folyamatot kitűnően érzékelteti Kőszegi Ákos játéka.

– Eleinte úgy viselkedik, mint egy gépember; bejön, semmilyen viszonyt nem akar ápolni a helybeliekkel, ridegen kihirdeti a császár parancsát, melynek lényege, hogy az őt ábrázoló szobrot el kell helyezni a zsidók templomában. Barakiás azonban olyan, mint a víz, amely ellen lehetetlen harcolni, mert hatalmas ereje van és összenyomhatatlan. Petronius sem tudja őt legyőzni, sőt, a helytartó maga jut el a parancs megtagadásáig. Más kérdés, hogy nem kaphatja meg a feloldozást – előbb hal meg ugyanis a császár –, mert aki az ilyen hatalom kiszolgálója, idővel maga is olyanná válik. Nem véletlen, hogy a darab végén felnyitott doboz üres.

– Meglepett, hogy a darabot a stúdióban mutattátok be. Mi húzódik ennek a döntésnek a hátterében?

– Felkérésre rendeztem meg a darabot, és a színház vezetősége eleve így határozott. Utólag viszont azt mondhatom, nagyon jól tett a Caligula helytartójának – amely veretes, nehéz mű –, hogy stúdióban mutattuk be, és ezáltal intim kapcsolatot teremtettünk a nézők és a színészek között.

– A Pinceszínházban állítottad színpadra Forgách András Leni (vagy nem Leni) című darabját. A néző szembetalálkozik egy náci egyenruhát viselő bábuval, amelynek fejére Hitler arca kopírozódik. Azt hiszem, ennek aktualitásához kétség sem fér, és szükségtelen hozzá bármiféle kommentár. A darab mindemellett művészet és hatalom bonyolult viszonyára fókuszál, amennyiben Leni Riefenstahl alakját állítja középpontba. Milyen kérdéseket vetett fel az ő figurája?

– Nagyon örültem, hogy ismét részt vehettem egy olyan kortárs darab születésében, amely aktuális politikai és társadalmi kérdéseket sűrít magába, hiszen ebben a pillanatban írta Forgách András, és azok a feszültségek hívták életre, amelyek a mi világunkat terhelik. Leni Riefenstahl egy rendkívül tehetséges színésznő, táncosnő és rendező volt, egyúttal egy olyan ideológia és diktatúra kiszolgálója, ami semmilyen módon nem menthető fel, sőt elítélni kell és rettegni tőle, nehogy megismétlődjön. Leni élete végéig azt állította, hogy nem tudott

a szörnyűségekről, ennek azonban ellentmond egy fénykép, amelyen lengyel zsidókat lőnek az árokba, és ő maga is jól látható rajta. Pontosan tudta, hogy ártatlan embereket pusztítottak el, mégis részt vett ebben az egészben. Mindig azt mondta, hogy ő csak filmet akart csinálni. De olyan nincs, hogy a sár nem fröccsen fel. Elképzelhetetlen, hogy fent ülök az elefántcsonttornyomban és távol tartom magam a hatalomtól, amelytől a pénzt kapom. Az is izgalmassá tette Léni figuráját, hogy átélte az egész huszadik századot – százkét éves korában halt meg –, mindent látott, mindenhol jelen volt. Három életkort emeltünk ki az előadásban, a fiatal, a középkorú és az idős Leni Riefenstahl élettörténetének egy-egy epizódját dolgoztuk ki, miközben egymásba csúsztattuk a három idősíkot. Három színésznővel dolgoztam, Marjai Virággal, Pápai Erikával és Almási Évával, a férfiszerepeket pedig kivétel nélkül Szegezdi Robi játszotta. Nagyon izgalmas munka volt, egy kicsit félelmetes is, olyan, mint a fából faragott királyfi Bartók művében, amely egyszer csak életre kel. Addig festjük az ördögöt a falra, amíg megjelenik és megszállja a helyet...

– *Nem először dolgoztál a Pinceszínházban, hiszen egy évvel korábban ugyanott rendezted meg a Mr. Pöpec című darabot, melyet végzős színművészeti hallgatók tolmácsoltak. A teátrum koncepciója sajátos – egy-, két- vagy háromszereplős darabokat mutatnak be –, a tere meglehetősen kicsi. Hogyan sikerült alkalmazkodni ezekhez a sajátosságokhoz? Egyáltalán, mennyiben befolyásolja munkamódszered a színpadi terek nagysága?*

– Már utaltam rá, hogy az előadásról való gondolkodásomat nem befolyásolja a tér. Nekem lényegében teljesen mindegy, hogy stúdióban vagy monumentális térben dolgozom. Ugyanakkor persze a formanyelv és a játéktechnika nem azonos a stúdióban és a nagyszínpadon. A stúdió filmszerűbb, közelebb, és korlátozottabb gesztusrendszerrel bír, mint a nagyszínpad. A közelítésmód azonban minden esetben hasonló. Lényegében egy nagyszínházi produkcióban – sőt még Szegeden a Dóm téren is – ugyanúgy kell elindulni, mintha stúdióban dolgoznánk. Világosan elemzem a szerepet a színész számára, megtalálom az érzelmeket, a váltásokat, a játéktípust, ha pedig mindezzel megvagyok, már csak ki kell nagyítani. Ezt a munkát nem lehet megspórolni sem a stúdióban, sem a nagyszínpadon.

– *Színházi emberként egy évadot mindenképpen előre kell látnod. Milyen munkák várnak rád a következő hónapokban?*

– A *Bánk bán* után rögtön elkezdem próbálni az Új Színházban Shakespeare *Coriolanus*-át, ami nagy kihívás számomra, mert rendkívül nehéz darab, nem adja magát könnyen. Nem véletlen, hogy Székely Gábor 1985-ös rendezése óta nem mutatták be. A tervek szerint a Tháliában rendezem meg a Presznyakov testvérek *Csónak* című darabját, azt követően pedig Nyíregyházára megyek, ahol Sütő András drámáját, *A szuzai menyegzőt* mutatjuk be. Szarka Tamás, a Ghymes együttes alapító tagja írt a *Toldi*-ból egy zenés változatot, amit terveink szerint májusban állítunk színpadra.

Tarján Tamás

Visszaszámlálás

Grendel Lajos: Négy hét az élet

„Elszámolás kezdődne? Vagy inkább felszámolás? Vagy leszámolás? – töpreng tétován a régi családi fészekbe hosszú idő után visszatért Varga Sanyi nyugdíjas matematikatanár. – [...] Miféle leszámolás kezdődhetne? Amivel leszámolhatna, azzal ő már régen leszámolt. Elszámolni? Kinek és mivel? Ami pedig a felszámolást illeti, hát az már folyamatban van”. Grendel Lajos új regényében, a második fejezet elején a kérdéshalmaz azt sejteti: a hatvanas éveit taposó férfi a négy hétre megváltozott életsituáció hatására a bizonytalanság, nyitottság, újragondolás állapotába kerül; a mérleget elutasító, kurta válaszok viszont azt: a kezdődő öregséget érdektelen, sematikusan szabályszerű életlezáró periódusként igyekezik kezelni a tanár. Ebbéli tévedésének krónikája a gazdaságosan, arányosan épített, céljait szinte maradéktalanul megvalósító könyv.

A majdnem mindig Sanyinak mondott, tehát szépkorában is familiárisan becézett, kicsinyítve megnevezett főszereplő addig felügyel a kertes házra, amíg unokaöccse, Béla feleségestülgyerekestül nyaralni megy az Adriára. Sanyi Pozsonyból látogat vissza az egyszerre ismerős és megváltozott kisvárosba (melybe Grendel szülőhelyét, Lévát is beleképzelhetjük. Erre sem biztatást, sem tiltást nem kapunk a részletező, anekdotikus-fotografikus cselekménye ellenére is szűkszavú, a tárgyilagos közlő funkciót a legfontosabbnak tartó regénytől.). Ami a szűk egy hónap alatt történik vele – illetve ami inkább emlékező tudatában megfordul –, szeszélyes, csapongó visszaszámlálás alakját ölti. Valószínűleg ezt adja hírül a számok nyelvén a fejezetek beosztása, mely – visszamenőlegesen – az *Első részben* 19.-től 10.-ig, a *Második részben* 9.-től 1.-ig terjed. Tehát a fentebb említett „második fejezet” sorszáma szerint a 18. *Harmadik rész* is csatlakozik az előző kettőhöz, ez szöveget nem tartalmaz, csupán számjelölést: 0.

Négy hetet nem könnyű egyszerű értelmező megoldással tizenkilenc, illetve húsz részre osztani, az irányulás azonban egyértelmű, és az 1. fejezet zárása még támponttal is szolgál. Sanyi megbízatása végeztével, hazafelé autózik az „ezer fénypontból összerakott” panorámájú, varázsos Pozsony irányába. „A látvány lenyűgözte – olvassuk –, mintha egy fantasztikus regény világába csöppent volna. A nehézkedés törvényeit legyőzve egy virtuális valóságba, ahol nemcsak öröm és bánat, hanem minden ellentét kiegyenlítődik [...] Csak egy tükörfalat kell áttörnie, hogy átjusson a túlsó oldalra, a negatív számok valóságába. Már nem is az utat nézte, tekintete a sebességmérő lassan emelkedő mutatójára tapadt. Néhány hosszúnak tűnő pillanat után elégedetten állapíthatta meg, hogy kocsija végre a maga elé tűzött cél eléréséhez megfelelő sebességgel száguld.” E szándékkal homályosra, többértelműre hagyott fogalmazás az öngyilkos eufóriát, az önmaga fölött ítéletet hozó ember radikális döntését sem zárja ki. A *Harmadik rész* szöveg nélküli 0.-ja ekként (is) egyesítheti az elszámolást, felszámolást és leszámolást. A *Négy hét az élet* könyvcím rendelkezik a teljes élet „zanzásításának”, virtuális felsűrítésének jelentésével, továbbá „ennyi van/volt hátra” jelentésárnyalattal, és primer áthallásai – „Hány nap a világ?”; József Attilával szólva: „Hány hét a világ?”; s mindenekelőtt az igényes Robert Merle-sikerkönyvre gondolva: *Két nap az élet* – szintén ráját-zanak a bevégzés, bevégeztség tényére.

Grendel epikai ökonómiaja példás. Szövevényessége közepette is ismerős, jól elsajátítható, jelentésgazdag történettel dolgozik. Eleinte ugyan a keményen időbontásos, asszociatív narráció okozhat fejtörést: milyen néni, melyik bácsi, kiféle Krisztina bukkan fel? Később a

mozaikok összerendeződnek: a nem lineáris, lapozgató-ismétlő olvasás kedvez – minden befogadói nehézség nélkül – a műnek. A strukturálás oly mesterien komprimált, hogy bizvást regisztrálható az alapanyag drámai természetűként is. A hazatérés-szituáció, az utolsó (vagy talán utolsó) összegző-újraélt-értelmező szétpillantás kiterjedtségében is fókuszált volta, a párbeszédbe rendezett sorspáztázó fő diskurzus, a lényegszerű tudati-lelki szint (benső) zártsága hívogató lehet a próza színműmagját kibontó átíráshoz, s Grendel eddig még úgysem igen akadt a dramaturgok horgára.

Az esetleges színházi potenciált nem erőltetve is szembeszökő a motívumok közt a három nővér az emlékezésfolyamatot uraló-végigkísérő motívuma. Klementina, Vilma és Angéla (utóbbi volt Sanyi anyja) sokszor néniként említődik, hiszen a tényleges cselekményidőben már egyikük sem él, de lelkük, lényük mintha visszajárna a házba, melyet hajdan laktak. Fiatal énjük is fontos szerephez jut: a kevésbé bemutatott Angéla és a körvonalazottabb Vilma előtt főleg Klementinát. Ő, a Füzély Lóránt tűzoltóparancsnokba minden bizonnyal reménytelenül szerelmes, vénkisasszonynak maradt nővér sorsával és jellemével is viszonyítási pont. Ifjúságában egy megszálló orosz katona néhány napra magával ragadta és megerőszkolta. Erről a család nem vesz tudomást, lehetőleg csak virágnyelven, eltűnésként, elveszéseként hozzák szóba. A történelem, a tények eltagadása, félre- vagy átmagyarázása, a hazugságba páncélozódó erkölcs nyilvánul meg e gesztusban, melyért legkevésbé az utóbb kissé bolond(os)nak, titokzatosnak, hallgatagnak tartott – Sanyi szerint már az avított, kikopott neve miatt is kudarcra kárhozthatott –, a maga módján bölcs és szeretetre méltó (és, mint maga mondja, becsaphatatlan) Klementina felelős. A világos beszéd általában nem mindig kenyere sem a középpontba állított kisvárosi polgári családnak, sem egyedeinek, sem magának az egész városkának. Az események megkezdése, fátyol borítása, késleltetett tudomásulvétel: szívesen járják ezt az utat. Így azután Sanyi ébredező, labilis önkritikája is életvétségként érez rá a belőle sem hiányzó hamis szeméremre, nem másolásra, mely a téveszmék mellett megsontosodó előítéleteket is eredményez.

Ebből az elbódító körből Sanyi gyermekei már nagyobb részt kivonták magukat. Mindketten elszakadtak megözvegyült apjuktól, s bár Krisztina megújítja vele a szülő-gyermek kapcsolatot, ez csak konfliktusosan sikerül – mint felidézett karácsony délutáni találkozásuk megtörése tanúskodik róla: „Krisztina szeretett volna egy kis vidámságot varázsolni a röpke félórába, amíg maradt, de hamar belátta, hogy kár erőlködni”. Öccse, Dani – akiben Klementina bizonyos szilárd, csökönös, különönségeit látják újraformázódni – homoszexualitása miatt kerül távol a fia másságát megbocsátani képtelen (és bizonyosságszerzés céljából gyermeke után egy melegbárban megalázóan kémkedő) apjától.

Sanyi a színésznői pályáról daccal, csalódással letért Katit vette feleségül, nem tudva, az asszony „meredélyt vagy szakadékot” hagyott-e maga mögött a színészkedés fekete, áthatolhatatlan, eltemetett időszakával. Házasságuk nem volt boldog. A pszichés beteg, periódusonként az itálba menekülő asszonyt ugyan egyes tulajdonságai markánsabb karakternek érzetik párjánál – nem tesz lakatot a szájára, hajlik a nyers őszinteségre –, de sem magában, sem ketten együtt nem állják meg igazán az évtizedek viharait. Önmagukat és egymást kevesbítve telnek viszályos éveik.

Grendel Lajos úgy szövi tehát a történetet (mely a gondolatjellel kezdett hagyományos párbeszédeket negligálja, s az idézőjelekkel kihatárolt, más stílusértékű dialógusokat alkalmazza), hogy a Pozsonyból a gyerekkora világába (vissza)igyekvő Sanyi lezárult kapukat hagy maga mögött, és – bár erre nemigen számított – feltáruló kapuk fogadják a tárgyilagos tapintható emlékbírodalomban. A hazatérés, múltazonosítás, újraértelmezés, belátás műveletei kétséges kimenetelűek. Az író ezt kicsiségekkel még hívebben fejezi ki, mint a nagyobb sodrású epizódok révén. A négy hét elteltével rokonaitól búcsúzó Sanyi hosszas vitába keveredik unokaöccse feleségével, Jucival: Klementina mákdarálójára bukkant-e rá a konyhában vagy egy másik eszközre. Számára a *saját* életképzései melletti bizonyosság lenne vélekedésének beigazolódása: „Milyen csodálatos, milyen megható, hogy Klementina, szegény, már régóta nincs közöttünk, de lám, a mákdarálóján nem fogott az idő”.

Az idő fog, s kifog. „Az emlékezet furfangos jószág. Sokszor kifog rajtunk” – látja be tessék-lássék módon mákdaráló-tévedését a számtantanár. Nem szorul bizonygatásra: a regény lappangó humora, a kettős beszédet sűrűn kijátszó karcossága bukik felszínre az ilyesfajta groteszk

mellékességekben. Néha mintha túl célzottan éledne e humor, például egy kutya Pickering ezredesként való szolításával, máskor meg mintha öntudatlanul fordulnának humorosba a szavak – például ama karácsonykor, apa és lánya kényszeredett beszélgetésének „vargabetűiben”. A familiát ugyanis – egész véletlenszerűen derül ki a 88. oldalon – Vargának hívják. S valóban: Vargáék vargabetűk kanyarjaiban, hurkaiban éltek, gondolkodtak, beszéltek. Kényszerűségéből is, gyávaságból is, tehetetlenségéből is.

A vargabetűket elsősorban a (cseh)szlovákiai magyar évtizedek rótták a polgárcsaládra. Nincs közösségükben egy családtag sem, aki – kisebb vagy nagyobb mértékben – ne lenne elszenvetője a kisebbségi lét szorításainak (időnként osztozva a balsorsban a többségi nemzettel, a szlovákkal). A középosztálybeli Vargák, fentebb sorolt gyengéiket cipelve, minden körülmények között ápolták tradicionális tisztességeszményüket, általában becsülettel helytálltak a nehéz helyzetekben is (akár oly hetykén és éles nyelvvvel, mint – amíg erejéből futotta – Sanyi apja), ám a rétegetük generációkon keresztül fémjelző (Grendel által nem idealizált, de nyomatékositott) teremtő, innováló erő a legutóbbi bő fél század folyamán nem izzott fel bennük, belőlük. Nem lekicsinyelhető a család – és általában a kisváros magyar ajkú lakosságának – kollektív önvédelme, a nem is pusztán polgári lelemény, türelem, amely a túlélésre játszik; mégsem elegendő mindez a részleges üdvösséghez sem a regionális történelem színpadán. A regénybeli visszazámlálás annak nyílt (kissé summázásszerű) kimondásáig vezet, hogy *„Élt egyszer ezen a tájon, sok nemzedéket fűzve időrendbe, egy magyar középosztály, amely nincs többé, s pusztulásával az a hang is elnémult, amely a belső parancsot egykor kibocsátotta”*. Nem eshetett másként, hiszen maga a főalak is élete kétharmadát az önkényuralom keretei között őrlötte, a következő harmadban pedig még azzal a szerény ranggal sem kompenzálhatott, melyet az iskolaigazgatói szék jelentett volna. Negyvenhez közeledve, szorongva és sietősen, tehetta első nyugat-európai turistaútját, megkésétt felismeréseik és tapasztalatokig is csak nehezen vergődve. Sanyi lekésétt a saját életéről, s mivel előre, távlatosan már nem képes és nincs oka megnyílni, a múltból pótolná, ami nem lett övé. De még e sorsrekonstrukció is álmatag, ámuldozó, kompromisszumos, fékezett módon megy végbe, ahogy az óvatos-taktikus rezisztenciára kész elődöktől örökölt kaptá.

Grendel nem először nyújt plasztikus képet a kiemelten fontosnak tudott 1945, 1968 és 1989 körüli évekről, s ebben a felvidéki történetláncban közvetve a magyarországi 1956-ról is. Az egymásra mintázódó-torlódó időrétegek egyikével-másikkal többek között trilógiájában (*Éleslövészet*, 1981; *Galeri*, 1982; *Áttételek*, 1985) és *Nálunk*, *New Hontban* (2001) című regénye lapjain is kitüntetetten foglalkozott. A világháború végi kiszolgáltatottság, a kitelepítés, a kommunista hatalom garnitúra- és stílusváltásai, az átmeneti társadalmi-gazdasági konszolidáció alkui, a rendszerváltozás hurráoptimizmusa és hamarosan bekövetkező sz(k)epszise zsúfoltság nélkül, logikus összefüggésrendben van jelen a regényfejezetek során. A nővérek és kortársaik, majd Sanyi, Kati és nemzedéki közösségük, végül a Bélák, Jucik, Krisztinák, Danik köre nem válik le a kontinuos historikus fonálról: a történetmesélés anekdotizálást is elbíró, idősíkokat változó orientációja megfelelő kohéziós erő a hiteles nagytótlhoz és az intenzív közelképekhez is.

Számos alkotói erény közepette a Hugó nevezetű figura életre hívása a legfontosabb írói mozdulat a könyvben. Nevében ugyanúgy nem lehetünk biztosak, mint egzisztenciájában. Börtönt megjárt hajléktalan vagy szűkös körülmények közt vegetáló átlagember? Relatív művelt férfi vagy a szöveget sokszor fejen találó ösztönlény? Tisztességes fickó vagy kisstílusú bűnöző? Varga Sanyi provokáló, indukáló, tényleges ellenjátékosa vagy a matematikatanár magányos egójának tudati kivetülése? Talán túl sok is a kétség Hugó körül, s egyáltalán nem biztos, hogy a Sanyinak írott, *„Kedves Uram!”* kezdetű, leckéztető levél az alak legszerencsésebb kiléptetése a történetből (bár ha más nem, az a mákdaráló itt is megleli a maga darálnivalóját). Hugó nélkül azonban nem indulna be az emlékezés, újraértelmezés mechanizmusa, hiányozna az időnként már-luciferi ellensúly, amely a botcsinálta Ádámot, a felnőttségében is gyerek, reáltudománya ellenére is naiv, bártortalan Sanyit az önmagával és a külvilággal, a múlt valóságával és illúzióival, valamint a jelen horizontjával szembevitene. A csavargó a katalizátor, aki éreztetheti az alkalmi beszélgetőtársat kereső, magányos Sanyival, miért siklik rendre vakvágányra múltnyomozása, s rögzítheti – ez a „búcsúlevél” utolsó nem formális sora –: *„Tapasztalhattam, hogy Ön mindent meg tud magyarázni.”*

Könyvét *Mészöly Miklós emlékének ajánlja* Grendel. *A tények mágiája* (Mészöly Miklós időskori prózája, 2002) címmel érkező munkát is közrebocsátó író tollából fontos kijelölés ez. Túldimenzionálása ugyanakkor nem indokolt. A *Négy hét az élet* keveset honosít meg – ha egyáltalán meghonosít – a mészölyi prózafogásokból, s inkább Grendel egykori trilógiájához látszik visszacsatlódni szemléletével. Vékonyabb csontozatú e mű, mint a lehetséges, *családáradásos* Mészöly-párhuzamok. *Elvileg* viszont átjárják a könyvet Mészölynek a modern epikával – és önmagával – szemben támasztott követelményei: az üdvözlendően racionális közlésmód és a leegyszerűsítés nélküli egyenes beszéd morálja.

(Kalligram Kiadó, 2011)

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer ■■

SZILÁDY

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.

Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204

E-mail: szilady@axelspringer.hu

www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.

BYUDA FERENC

EZ-AZ

2011.

Megjelent a Forrás 2011 novemberi
számának mellékleteként
Buda Ferenc 75. születésnapjára.

EZ - AZ

(Fenti cím arra utal,
hogyan lehet a fixetbe mi-
ndenféle ~~szövegi~~ elgön-
dötés nélkül, a munka
és a település elve alap-
ján került bele - $\frac{e}{z} - \frac{a}{z}$.)

HAT PÁR HAIRU

(Lenn-fönn)

Lenn eg tírók fenn
cirpey barlungja elöth
wdr ketel öfen

Ane fönn az alköny
boltive alatt zeny
vadliba-einek

(Tel)

Kuporog a szél
Zigmond's botrok alatt
néhány kilenc főt

s hódara hullik
valamine ez is jó
el kell fogadni

(Azer és mostl.)

Ittem hajnalán
mi vitt föl napvilágra
egy pincelapcsó

/i

Tetőtlen állat
új karmával teliszór
az ég szegre

(Akkor és most II.)

Ez a karmada
paraszt szíven adt
anyám te adtál

Ez a karmadól
paraszt a szíven adt
foghatkozóban

(Hiány)

Cél megértelelem
ha kivétel az utóból
menny a menny

Aranykor álma
józanosság okos törvény
már nem nemelen

(Rutina)

Nyersbortásakból
vasszöveget von elő
szekereket marból

1/2

s lehet gyors ítéssel
rászégni az alsó fiát
a felkeresésre

DAL A HÁROMLÁBÚ SZÉKRŐL

- Egy hajdani képmutogató
népdal utótagja -

Ez a kalyha ez a békés
ez meg itt a kissek lába
aki tudja megszámlálja
egyenest görbe fakent
6 be szép 6 be szép
ez a háromlábú szek

:/

Kisütöttek jól a vélet
három láb való a négynek
erről zengjen hát az élet
aki ma is fél mind pincész
egy égy szent igaz
bekeveri a traffipax

Egy közepűt másik körbe
háromadik láb ha be görbe
a negyedik? ki van töve
három épp elég netűt
lég netűt és volűt
ettől vig az életűt

://

Ki velünk tart három láb
vállja titeket a világon
hosszú és meg-rövid lábom
1/2 erre szolgál mind a

[három
végre most kimondaték
hú be szép hú be szép
három láb ha egyet lép

Horizontom ha kitágul
mit nekem lép az ötégen?
fűjám elől? szőjám hátul?
nyjám mielőtt kottából?
medvedől inkább háromlábú
bulla-bulla-bulla-ba
dubjába ha bukja alá
meg megörösz gyula bá

ii

Főn a szépek leen a borszek
nyitra maradt a mézarszek
csak a boller fölve fázsek
s a ki' latja ne pofazze
mitgen enpass a feude
aj be szép jny be ep
ez a hasonlatbi uelp

Nyote a poknat hat a legyuet
meg labor uok a tehenuet
hadrom meg a hummus uépuet
all is nyita nemetül
ne hevülj ki se hülj
nyomul le ha mi keseri

1/1

Kinek a jobbkezre veztek
rójon ide egy keresztet
három lábom job a uenzet
nye sejtet nye pedzet
nem a vég ez csak a kezdet
tudja minden iskolás
nem vitás nem vitás
hibátlan az összehatás

S holnap - jth a folytatás
*

(A magyar uenzet s egy
háromlábú szék parabolis-
kus összevetése egy politikusi
kútfőből származó. Eme pro-
fesszió felkentjei és önjelölt-

fej újon meg újon - egy ide
létu pedig szinte fogantatásan
bevitte a költőek, ha az
nemelyre a politikába uti
az orrát. Nos, kézzel való
utána: a magyar poéta -
Franyótl Barabási János,
Csorványi, Péter, Ady,
József Attila, Nagy Sándor
ak egészen megfordítják -
vagy hardtörésére ~~szere~~
~~szere~~ együttesen a magyarsá-
g maradását, mint egy találati
ra kibátyított mai politikai
egy karta feleltetésének.
S a fontu orrán kipezelt
meg az arbutlanat köze tartás)

(Egy kézikönyv - milyen elkészít-e
valaha? - prózai munkáim
kurtatása végsőleg az új
következő néhány mondat
Tövedes ne essék! Nem abból
emeltém ki - abba szá-
nom. Nem egyvegytében
boddit ugyanis (adhoz meg
velmiltömben sücs a nagy
odm s nyugalmam, hogy
eljeitől uelifogva megzár-
kítás ueltil eljussék a
befejezését), így hát csak
egy (lőve kisakaszt ueltil-
désabnak teletthető, ami
majd a kéz könyben talál
szá - ha rábálat - a helyete.)

*

Nyári vége, őz eleje: afféle
átmeneti időszak. Innius
kezdetet lépésként vagy
vált a térség, ezért min-
den veteményt öntöznie
kellett, de még a gyümölcs-
faig tövet is rendszeresen
ellátta vízzel, így halt
lett is neki betakarítási
elője. Ezért lepedi,
felbedi, elraktározta.
Tessz felre azon felül is,
amit a maga ellátásán
szórni téli. Gyerekei az
őz beálltával ritkábban
látogatnak ki hozzám, így
eztán ő az, aki gyerekekben

kesetpárra kaps be-bezár-
lak hozzájuk a városba egy
kis gyümölcsös, földvel.
Nem mintha a környék-
szelvények, de mégis ---
A városban járhatok vagy
kisebtesetek egy, hogy alap-
san bevezettem. Ezt a
kértetek többnyire sikerül
letűzödni; arra törekedni,
hogy mindig kiadni egy a leg-
szűkebb dolgokat kelljen.

Galaggyal meg keset-
párral kezd bejárni a kör-
nyéket is, egy új: minden
gyógyászati cél mellett, mindig
kiváncsisággal. Nyomában sze-

nek szűk völgéi mellett a li-
vokban látogatásának fel-
sített tanyáján: betonlaba-
zatos, vadröntgénykerítés ve-
szí kőből az egészről, elől kőből
behajtás, kőből készült vastagsá-
ról, a tetőn riktóan friss
cserepfedés nagy újonnan rakott
magas kővel, a falak hat-
váltó malmaozékúval átfejtve,
a ház eredeti külleméhez,
a legkevésbé sem illő új ajtó
s legnagyobbított, modern lab-
lak került a régi helyére, s
ami az egész látványt meg-
koronázza: a tetőgerincen
katalmas parabolaantenna

a falon pedig a légkondi-
cionáló készülék orvostlan
dobozá dugva.

Kedvetlenül, boszantóval
nyom egyet a pedálban. A
kerékekkel, esőfoltokkal, min-
kelha volt 5 parlagon hagyott
szántókkal tartított dűlöt
földműjain kerékeze, az a-
stallijal küszködő gyék növény-
zet találatja alól kitért
mezelen, sorak, fűs talaj
lattan mindinkább elfogja
az erdő: egy terjedési siva-
tör peremen jár-él, s esz-
pán idő terdelése, hogy ez a
televeny huján tengődő, szit-

Kadit és szikkasztó kocsit,
amelyek csak az erőszakosan
nyitandó, bekevert növény-
fajokról - pl. a postagfű vagy a
belgyűzős - elűzési védelem
gondozás nélkül is - mindent
beborítson. Dehát az a
sivatagot választja élete
színhelyeül - vagy az jut
vére -, annál azonnal és ebből
kell megélnie.

III most verset
Következhet. Mindegyik
módszerrel szeretnék
legalább egyet-egyet
adni. Most ez még
nem elegendő mind-
enyjüknél: van olyan,
aki nem szerelhető ki.
I kitérőben is: nagyon fo-
matos nem érthető.
(Persze: nem örvényes
szóan - en végképpen.
Több nagy apró, pedig, sajnos,
már nincs.)

A

m e n n y b o l k o n

madár

madár

üres a messzi láthatár

itt

vipregő

ott

fűfakad

bogármoz

tücsök figyel

a

a

fű között

haut alatt

megannyi hang megannyi jel
csak

lesni és fűelni
kell

PANNA

Panna, hej, Panna,
kiflit wa kapna,
abbol egy fikarcuigi
mortsat se hagnu,
hiz neki oly cinda
etvagna taladit,
be kapna kettot,
megene hatveert

Panna, hej, Panna
labdait wa kapna,
vigan dobaldud
fol, a megasba,
meg megasabba,
fol, fol a Napba.

uug Nappa valua
födu ug a labda.

Panna, hej Panna
babat ka kapra,
härmat, söt uegget is
kacjara fogadua,
kordozna meindüel
ringetra, delotra,
uuntka usq igazi
kismanua vöta.

Boldi

Boldita, Boldi

boróka botonyi,

jateka jó nagy kofártyai,

kocsija egész garázsai,

jószaga azolai.

Ane ha szétfeled e

tömegetlen bolni,

anya legelső szavára

(vagy: második sugallatára)

kész öszepatolui.

Szet vonatolui,

szép könyvben lapolui,

kevea fajós kiter möge

paruait odaközi,

kira a partot, a kiserdit

Kõrbenemotorajai,
fü közt katorajai,
bgrd (kavat rätzi,
s kanya karepp ori bizza,
Abriisa vigyazai.

Mit szék nek Boldi?

Szék kicserélai,
föbözök egyenals utai
ritka bészéltai,
s karumba ha fölkapom,
villanar kajotai.

Pozakja ha kordul,
futai fut a házig,
kezet mos, ebédol,
(vgy megrástonazig).

S ha szék tornazig
sz a kien Boldi,

bizarrst megvaljatos :
nem hoz legyent szit -
es leg, mint Toldi!

KENDER ALATT RIS EMBER

Egigető vagy kender,
alatta egy csöpp ember.

Leszél hozzá a kender:
"Jó, hogy itt vagy, pöttyös vendég!
Biz én kacsagi herceg,
csitlandoztat, csöpp ember!"

Annak ott lenn több sem kell,
szót fogad a csöpp ember,
s tiz újával ahol éti,
csitlandoztat, bizsereli,
de
-ot se bizonyít a kender.

Fölsandit a csöpp ember!
utte! A kedvem ne veddel!
Mert nem katasz,
mert nem unalmas,
te kender?

Vallat vonja a kender,
majd a udapesti alástól:
"Ha csak ott lenne katasz,
mit sem érget, csöpp ember."
Hát

jó kataszhoz hízel ki magad,
s itt csiklandj a hóron alatt!

Elcsügged a kis ember,
főt emelni nem is mer.

/:

"Mert hallgatsz, te csöpp
[ember?] —
tudatolja a keverőt."

Felali a kis ember!

"Bármekkora szemek látod,
hánodig én el sem látok."

Felragyogt a szemével
hogy ez van jól, te
[keverőt?]

GYÖNGYVIRÁG

Gyöngyvirágom,
első női királyné,
akár a szívesen villám,
idefut, odaszökken,
s így búj a hintám,
mint egy kelendő tornász.

Mindzen felül
ha földell,
ha leül,

kezes keze, de keze is
egyszerűt virágot formáz.
Virág, madárka, kezes -
virág, szép meg fiatal is
allos kezes kig laudatlan,
két keze-lába, de meg a spála

[is :/]

Faradkatlan.

Jőz csak jélelő mit ueset,
jélelő, ha kéred,

hajdó oda egeő közelre
késő fivélhez,

höz ez a rópte villám:

csapongó fázóju lepte- kislány-
későke füzőgyórágom,
legelő ueset- bányom.

ALOM

Nagy, kesek egyből,
rajta a felhold,
körötte kék folk,
alatta - pekkolx.

Szedem a labam,
s futol kinyitni,
köbös kosárcsón
halomnyi kiftli,
sok meleg felhold.

Mind az enyém volt -
s mind a tied volt

DIDERGŐ DAL

Jancsi csupa jég,
kényesen fogzódik,
tűzlőve potyadék,
tűzem is tüköré.

Telihold babonáz,
bequbózik a ház,
csak a szél dudorász,
szivemen koporász.

Mellegem maradék,
a hiberny hadonász.
Van-e még kedved?
Kutyá téll ne kovázz!